

Planbureau-werk in uitvoering

Mensen en de natuur

Recreatief gebruik van natuur en landschap

M. Veer

M. van Middelkoop

Werkdocument 2002/05

Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum

Den Haag, 2002

Reeks 'Planbureau-werk in uitvoering'

Mensen en de natuur

Recreatief gebruik van natuur en landschap

M. Veer

M. van Middelkoop

Werkdocument 2002/05

Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum

Den Haag, 2002

De reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen* voor het Natuurplanbureau. De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van het Natuurplanbureau verspreid. De inhoud heeft een voorlopig karakter en is vooral bedoeld ter informatie van collega-onderzoekers die aan planbureauproducten werken. Citeren uit deze reeks is dan ook niet mogelijk. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.

* Uitvoerende instellingen: Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ), Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Rijksinstituut voor integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA) en Wageningen Universiteit en Researchcentrum (WUR)

Werkdocument 2002/05 is gekwalificeerd als status B. De inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door Dr. Sonja Kruitwagen (RIVM) en Ir. Hans Leneman (NPB)

Betekenis Kwaliteitsstatus

Status A: inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door een adviseur uit een zogenoemde referentenpool. Deze pool bestaat uit onafhankelijke adviseurs die werkzaam zijn binnen het consortium RIKZ, RIVM, RIZA en WUR

Status B: inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door een collega die niet heeft meegewerkt in het desbetreffende projectteam

Status C: inhoudelijke kwaliteitsbeoordeling heeft (nog) niet plaatsgevonden

©2002 Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum
Raamweg 19
2596 HL Den Haag.
Tel: (070) 427 54 54; fax (070) 427 54 13; email: secretariaat@KICrecreatie.agro.nl

Programma 394

[NPB Werkdocument 2002/05 – september 2002]

Werkdocumenten in de Reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' worden uitgegeven door het Natuurplanbureau, vestiging Wageningen. Informatie: (031 7) 47 78 45; e-mail: info@npb-wageningen.nl

Website: www.natuurplanbureau.nl

Inhoud

1	Inleiding	7
2	Rijksbeleid voor recreatie in de groene ruimte	9
2.1	Het recreatiebeleid in een notendop	9
2.2	Sectoraal beleid voor recreatie en voor groen	10
2.3	Beleid in andere sectoren dat relevant is voor recreatie en voor groen	12
3	Recreatief gebruik van natuur en landschap	16
3.1	Dagtochten in Nederland	16
3.2	Openluchtrecreatie in een groene omgeving	19
3.3	Activiteiten in een groene omgeving	21
3.4	Voorbeelden uit een aantal gebieden	22
4	Motieven voor recreatie in natuur en landschap	27
4.1	Motieven voor modern vrijetijdsgedrag	27
4.2	Voorkeuren voor groene omgevingen en activiteiten daarin	28
4.3	Een aantal voorbeelden	31
5	Wie recreëert er in natuur en landschap?	37
5.1	Wie ondernemen er in het algemeen recreatieve activiteiten	37
5.2	Wie maken er in hun vrije tijd gebruik van het (groene) buitengebied (een aantal voorbeelden)	40
6	Aanbod aan recreatiemogelijkheden in natuur en landschap	47
6.1	Aanbieders van recreatiemogelijkheden in het landelijk gebied	47
6.2	Aanbod aan gebieden	48
6.3	Recreatieve inrichting in het landelijk gebied	52
6.4	Relatie vraag en aanbod	54
7	Relatie recreatie – natuur & landschap	57
7.1	Verhouding tussen recreatie en natuur	57
7.2	Effecten van recreatie op natuur en landschap	60
	Literatuur	66

1 Inleiding

Wie fietst, wandelt of vaart nooit voor z'n plezier? Bijna iedereen recreëert wel eens in de natuur. Dus er zijn veel ervaringsdeskundigen zou je zeggen. Is achtergronddocumentatie dan eigenlijk nodig? Ja, want die vanzelfsprekend lijkende recreatie blijkt bij nadere beschouwing best complex. Niet voor niets ligt er een achtergronddocument over recreatief gedrag voor u. Recreatie wordt wel omschreven als gedrag waarbij drie dingen - ruimte, activiteit en gezelschap - bepalend zijn. De *ruimte* voor recreatie is echter bijna nooit een hoofdfunctie en kent raakvlakken met vooral natuur, landbouw en water, maar ook wonen en winkelen. De *activiteiten* lopen al snel over in andere vrijetijd domeinen zoals sport, toerisme en cultuur. Tenslotte gaan veel mensen in *gezelschap* van hun gezin, vrienden of collega's de natuur in met diverse redenen: om uit te rusten, te leren of zich persoonlijk te ontwikkelen. Deze breedte van het begrip recreatie weerspiegelt zich in de aanbieders van recreatieproducten. De recreatiesector is versnipperd en pluriform. Overheidsbemoediging met voorwaarden en gevolgen van recreatief gedrag is eveneens verdeeld.

In dit achtergronddocument zet de Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, kennis over recreatiegedrag op een rij. Het Natuurplanbureau heeft deze achtergronden nodig voor het schrijven van de komende Natuurbalans. Daarin zullen sociaal-economische aspecten van natuur en landschap thematisch worden uitgelicht. Naast kennis over recreatief gebruik van natuur en landschap wordt door anderen dan de Stichting Recreatie voor dit thema kennis vergaard over draagvlak voor verbreding van beleid voor natuur en landschap en over wat mensen zouden willen in de natuur en wensen ten aanzien van de natuur. Samen zijn dit de bouwstenen voor weergave van sociale aspecten van natuur en landschap. Het LEI en Alterra onderzoeken economische aspecten.

Dit document is vooral informatief van karakter en geschreven op basis van beschikbare, goed ontsloten literatuur (zie de uitgebreide literatuurlijst). Hierbij is - in het kader van de Natuurbalans - het fenomeen recreatie grotendeels beperkt tot openluchtrecreatie in natuur en landelijk gebied. Beschrijving van (cijfers over) waargenomen gedrag en motieven vormen de hoofdmoot van dit document, maar ook belichten we kort het aanbod en het rijksbeleid rond recreatie. Daarbij is ook aandacht besteedt aan de noodzaak en mogelijkheden van afstemming van recreatiegedrag met natuurbescherming en de mogelijke knelpunten daarbij. Dit komt tegemoet aan de beoogde rode draad van de komende Natuurbalans; de zin en onzin van functiecombinaties.

Leeswijzer

Het rapport start in het 2^e hoofdstuk met een korte weergave van het Rijksbeleid aan de hand van recente, grote nota's.

Daarna worden in hoofdstuk 3 veel cijfers gepresenteerd over recreatief gebruik van natuur en landschap. Eerst wordt (openlucht)recreatie in het algemeen geschetst en daarna de plaats van natuur- en landschapsgerichte recreatie daarbij. Verder zijn in dit hoofdstuk de diverse recreatievormen in natuur en landschap uitgesplitst. Tenslotte wordt enige aandacht besteed aan tijd - ruimte gebruik.

Vervolgens zoomen we in hoofdstuk 4 in op motieven voor dat recreatief gebruik van natuur en landschap. Ook hier is eerst weer het brede perspectief van redenen voor recreatie in het algemeen geschetst.

Wie maken recreatief gebruik van natuur en landschap? Dat staat in hoofdstuk 5. Er is aandacht besteedt aan overeenkomsten en verschillen in gedrag/motieven van mensen met verschillende opleiding, sociaal-economische situatie, leeftijd en etnische achtergrond.

Het volgende hoofdstuk 6 behandelt het recreatieve aanbod in natuur en landschap; de gebieden en enkele afzonderlijke aspecten daarvan zoals inrichting van de gebieden. Tevens wordt de relatie gelegd tussen vraag - aanbod (kwantiteit en kwaliteit).

Tot slot komt in hoofdstuk 7 de verhouding tussen de functies recreatie en natuur en landschap aan bod. De betekenis van natuur voor recreatie is beschreven, de vraag of natuur en recreatie goed samen kunnen gaan komt aan de orde en praktische functiecombinaties worden beschreven.

2 Rijksbeleid voor recreatie in de groene ruimte

In dit hoofdstuk gaan we in op het Rijksbeleid ten aanzien van recreatie in de groene ruimte. Bij recreatie in de groene ruimte is groen een verzamelnaam die, al naar gelang het beleidskader, kan verwijzen naar: natuur, bos, landschap, agrarisch groen, recreatiegebieden en stadsparken. Verder maakt 'blauw' in de vorm van bijvoorbeeld natte natuur of vaarroutes onderdeel uit van die groene ruimte.

Er wordt hieronder een breed overzicht gegeven van het relevante beleid. Eerst wordt een kort beeld geschetst van het sectorale beleid van het ministerie van Landbouw, natuurbeheer en Visserij (LNV). Dit ministerie is verantwoordelijk voor recreatie en groene ruimte. Daarna worden sectorale beleidsstukken over specifiek recreatie belicht. Vervolgens wordt voor recreatie relevant beleid in andere sectoren zoals natuur, landbouw, ruimtelijke ordening en cultuurlandschap aangestipt, dat deels ook binnen LNV tot stand komt en deels in andere ministeries.

2.1 Het recreatiebeleid in een notendop

LNV richt zich met haar beleid voor recreanten op openluchtrecreatie. Beschikbaarheid, bereikbaarheid en gebruiksmogelijkheden van de groene ruimte in het buitengebied staan dan ook voorop. Aan recreatie in 'rode ruimten' zoals pleinen wordt geen aandacht besteed.

LNV speelt zelf een primaire rol bij de aanleg van groene recreatievoorzieningen in de landinrichtingsprojecten en bij de aanleg van zogenaamde Strategisch Groen Projecten (SGP's). Daarnaast investeert LNV gedecentraliseerd - oftewel via provincies en gemeenten - in aanleg van nieuw groen en in versterking van de kwaliteit van bestaand groen in woonwijken en rond kernen.

Het verbeteren van verbindingen tussen groengebieden, de zogenaamde groen/blauwe dooradering krijgt verder veel aandacht. Daar profiteert de recreant van mee. Voor specifiek recreatief gebruik van het groen richt het beleid zich - via de uitvoerende en daarvoor gesubsidieerde stichtingen Wandelplatform-LAW, Landelijk Fietsplatform en Recreatietoervaart Nederland - op verbetering van routenetwerken. Openstelling en medegebruik van agrarisch landschap, natuurgebieden en wateren zijn daarbij belangrijk.

De laatste jaren is het ministerie van LNV minder eenzijdig gericht op het landelijk gebied. Lokaal bestuurlijke signalen over de betekenis van recreatie en groen in de stad gaven hiervoor de doorslag. Naast de toegenomen aandacht voor de stad is het opvallend dat het recreatiebeleid een aantal jaren sinds het verschijnen van de laatste officiële recreatienota 'Kiezen voor recreatie'(1993) steeds integraler wordt benaderd als onderdeel van beleid voor de woon- en leefomgeving. Er worden vier schaalniveau's van de woon- en leefomgeving onderscheiden:

- de eigen buurt of wijk voor recreatie dicht bij huis;
- de directe omgeving van de woonplaats;
- de eigen regio voor dagjes uit;
- verder gelegen gebieden voor weekends weg.

Recreatie is vaak een van de elementen in overstijgende onderwerpen zoals: groen en verstedelijking en plattelandsvernieuwing. Ook in de gebiedsgerichte aanpak zijn recreatie en toerisme vaak belangrijke thema's. Dit geldt bijvoorbeeld voor het WCL-beleid (Waardevolle Cultuurlandschappen, aangewezen in het eerste Structuurschema Groene Ruimte uit 1995) of de Nationale Landschappen (zie de Vijfde Nota ruimtelijke ordening en het tweede Structuurschema Groene Ruimte uit 2002).

Vanwege de notie dat recreanten niet voldoende hebben aan aparte recreatiegebieden, maar gebruik moeten kunnen maken van álle (opengestelde) groene ruimte in ons land, wil het ministerie de groene beleidselementen van andere departementen afstemmen met haar beleid voor de groene ruimte en mogelijk een coördinerende rol spelen als ministerie van het landelijk gebied. In het licht van het afstemmen van de mogelijkheden voor het recreatiebeleid om 'mee te liften met ander beleid' spreekt men (nog) informeel wel van de 'Renaissance van de recreatie'.

2.2 Sectoraal beleid voor recreatie en voor groen

In 1999 vroeg de Tweede Kamer om een gezamenlijke beleidsbrief van LNV en EZ over toerisme en recreatie. Deze is in 2001 uitgegeven in een samenwerking tussen de twee ministeries en vormt een actualisering van het beleid uit de nota 'Kiezen voor recreatie'. In 2002 is er een actieplan aan gekoppeld.

Voor beleid inzake de groene ruimte en de ruimtelijke ordening daarvan is het tweede Structuurschema Groene Ruimte, Samen werken aan een groen Nederland (deel 1, 2002) bepalend. Daarin worden groene beleidsdoelen uit de grote nota's van diverse departementen (over ruimtelijke ordening, waterbeleid, etc.) geoperationaliseerd. Deze hebben invloed op factoren als kwantiteit van het recreatieaanbod, lokalisering en status van gebieden en kwaliteit.

Beleidsbrief Toerisme en Recreatie

De Beleidsbrief is -in onderlinge samenwerking- samengesteld door de ministeries van Economische Zaken (EZ) en LNV en bouwt wat betreft de openluchtrecreatie grotendeels voort op de Nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur. De brief constateert dat voor de overheid toerisme vooral een economische sector is, waarbij het scheppen van juiste randvoorwaarden belangrijk is. Recreatie gaat meer om publieke goederen die voorzien in de behoefte van mensen. Voor gebruikers is de scheiding recreatie en toerisme veel minder sterk aanwezig. Bovendien zijn zowel toerisme als recreatie sterk verweven met de fysieke omgeving. Het is volgens de Beleidsbrief dan ook van belang om beleid ten aanzien van toerisme en recreatie beter te integreren. De Beleidsbrief zelf is daar op het niveau van de Rijksoverheid al een goede aanzet voor. Het Gebiedsgerichte Beleid is een bestaand voorbeeld waar de aspecten Recreatie en Toerisme in de praktijk al vaak samen komen.

In de brief wordt onder meer ingezet op hoogwaardige economische groei van de toeristisch-recreatieve sector. Samenwerking tussen aanbieders moet de krachten bundelen, versnippering van de toeristisch-recreatieve sector verminderen en consumentencombinaties, van cultuur, ontspanning en educatie bieden. Veel landschappen en andere publieke goederen zijn van groot belang voor de kwaliteit van recreatie en toerisme. De beleidsverantwoordelijkheid van een aantal publieke taken ligt met name bij provincies en gemeenten, omdat veel effecten van beleid regionaal en lokaal neerslaan. Er moet een actief beleid gevoerd worden om de mogelijkheden tot kwalitatief hoogwaardige

openluchtrecreatiemogelijkheden te vergroten. De kwaliteit van de woon-, werk- en leefomgeving in en om de stad en de recreatieve waarde van het landelijk gebied staan daarbij voorop. Daarbij zal specifiek aandacht besteed worden aan wensen van met name kinderen, ouderen en allochtonen. In navolging van de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur wordt erop gewezen dat de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) zoveel mogelijk gecombineerd zal moeten worden met recreatiedoelstellingen. Tenminste 90% van de bos- en natuurgebieden moet in 2010 opengesteld zijn. Daarbij wordt voor aandacht over de aanwezigheid van verblijfsrecreatieve bedrijven in de EHS verwezen naar het tweede Structuurschema Groene Ruimte.

Een ander belangrijk punt is de achteruitgang van de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van het agrarisch cultuurlandschap. De overheid wil die achteruitgang stoppen en omkeren. Daarvoor worden PKB-bescherming en een kwaliteitsimpuls ingezet. De Regeling Versterking Recreatie is van belang om de toegankelijkheid van het agrarisch cultuurlandschap te bevorderen.

Toeristisch-Recreatief ActieProgramma

Het Toeristisch-Recreatief ActieProgramma (EZ, LNV, 2001), dat in feite een verdere uitwerking is op de Beleidsbrief (n.a.v. Algemeen Overleg in de Kamer – oktober 2001), is gericht op het realiseren van de twee hoofddoelstellingen van het toeristisch-recreatief beleid:

- Zorg dragen voor kwalitatief en kwantitatief voldoende recreatiemogelijkheden voor alle Nederlanders;
- Behoud en duurzame versterking van de concurrentiepositie van de toeristisch-recreatieve sector in internationaal verband.

Leidend hierbij is een vijftal invalshoeken: economische versterking, investeren in voorzieningen, integratie van toerisme en recreatie in regulier beleid, structurering van verantwoordelijkheden en uitvoering en versterking van wet- en regelgeving.

In het Actieprogramma wordt een overzicht gegeven van recente en voorgenomen acties waarbij de Ministeries van EZ en LNV afzonderlijk of gezamenlijk zijn betrokken ter realisering van deze doelen. Tevens wordt daarbij zoveel mogelijk ingegaan op de aan beide ministeries voorgelegde wensen en aandachtspunten van het Platform Toerisme en Recreatie van VNO-NCW en MKB-Nederland en het Breed Overleg Recreatie. De in dit beleids- en actieprogramma opgenomen actiepunten zijn deels financieel gedekt op basis van realisering van divers in gang gezet beleid. Deels betreft het extra ambities waarvoor aanvullende financiering wordt gezocht. Mogelijkheden liggen bijvoorbeeld bij ICES-3, Europese middelen voor het landelijk gebied en een grotere financiële inzet van andere overheden en (markt)partijen.

Enkele belangrijke activiteiten die in het programma worden aangekondigd:

- De groeiende economische waarde van recreatie en toerisme voor het platteland zal voor het Ministerie van LNV onderwerp van onderzoek zijn in 2002, evenals de drempels en impulsen voor (nieuwe) toeristisch-recreatieve bedrijvigheid op het platteland die samenhangen met bestaande wet en regelgeving.
- Er wordt een regiegroep van gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk (LNV, OCenW, VROM en V&W) ingesteld om de komende jaren meer gemeenten te inspireren om met de Belvédère-gedachte aan de slag te gaan.
- De Rijksoverheid zet in op vermindering van de negatieve en versterking van de positieve effecten van toerisme en recreatie op biodiversiteit. De Ministeries van LNV, VROM en Ontwikkelingssamenwerking werken hiertoe intensief samen in het kader van het Uitvoeringsprogramma Biodiversiteit Internationaal.

- Voor de periode 2000-2004 zijn via het Investeringsfonds voor Stedelijke Vernieuwing (ISV) middelen ter beschikking gesteld voor de kwalitatieve verbetering van het klein- en grootschalig groen in stedelijke gebieden alsmede de aansluiting op groen buiten de stad.
- Het Ministerie van LNV verzoekt de gemeenten bij de aanleg van nieuw groen en de herstructurering van bestaand groen in de stad aandacht te besteden aan etnische minderheden, gehandicapten, kinderen en ouderen.
- Het Ministerie van LNV stimuleert de toegankelijkheid van het landelijk gebied, onder meer via de openstelling van agrarische gronden.
- Voor het creëren van een Netwerk Kleine Waterrecreatie van 4000 km wil het Ministerie van LNV een financiële bijdrage beschikbaar stellen.

Structuurschema groene ruimte 2

Het Structuurschema Groene Ruimte 2, Samenwerken aan groen Nederland, stelt dat de groene ruimte geschikt moet zijn voor álle Nederlanders. Niet alleen de wensen van natuurbeschermers, maar ook die van agrariërs, plattelandbewoners en stedelingen zijn van belang. Naast de 'Economie van de groene ruimte' en de 'Ecologie van de groene ruimte' gaat het SGR2 dan ook in op de 'Beleving van de groene ruimte'. De groene ruimte wordt gezien als de contramal van de stad. In die contramal zal tegemoet gekomen worden aan de behoeften aan ruimte, rust, diversiteit en verpozing. Speerpunt van het Structuurschema is de verdere ontwikkeling van Groene Diensten door agrariërs, waarmee maatschappelijke wensen in het landelijk gebied verder vervuld worden dan door wettelijke vereisten rond bijvoorbeeld milieu en water in het licht van de zogenaamde Goede Landbouw Praktijk (GLP). Aanwijzing en realisatie van meer ruimte voor recreatie en verbetering van de kwaliteit van het (agrarisch) landschap via groenblauwe dooradering zijn belangrijke aspecten van de nota's (SGR2, Vijfde Nota) vanuit het oogpunt van recreatie. De zogenaamde ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie moet de basis vormen van veranderingsprocessen in het landelijk gebied, waarbij de kwaliteit van het Nederlandse landschap als uitgangspunt dient. Veel van wat in deze nota genoemd is krijgt nog een nadere uitwerking in deel 3 dat waarschijnlijk aan het einde van 2002 uitkomt. Dat geldt ook voor het onderwerp 'Verblijfsrecreatie in de EHS', waarvoor nu een beleidstraject loopt om de aard en omvang van de problematiek in beeld te brengen en oplossingen op maat te zoeken voor afstemming van natuurbescherming met verblijfsrecreatie.

2.3 Beleid in andere sectoren dat relevant is voor recreatie en voor groen

Binnen het ministerie van LNV is in het natuurbeleid en het landbouwbeleid openstelling voor recreanten een belangrijke doelstelling.

Buiten het ministerie van LNV hebben andere ministeries ook oog voor recreanten en/of groen in hun beleid. Dit zijn met name het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM, ruimtelijke ordening, stedelijke ontwikkeling, woonomgeving, milieu), het ministerie van Onderwijs (OC&W, cultuurlandschappen), het ministerie van Verkeer en Waterstaat (V&W, recreatief medegebruik water, (zwem)waterkwaliteit en mobiliteit). Deze ministeries ontwikkelen veelal nog apart, maar soms ook op elkaar afgestemd beleid dat ten gunste is van recreatie in de groene ruimte. Met name natuur- en groenontwikkeling en stedelijke ontwikkeling worden in de beleidsvoorbereiding en -vorming door VROM en LNV zoveel mogelijk op elkaar afgestemd om verstening van natuur en groen tegen te gaan en om recreatieve mogelijkheden voor burgers dicht bij huis te behouden.

Nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur

De betekenis van natuur en landschap voor de Nederlander, onder andere in recreatief opzicht, is in het huidige Rijksbeleid ten aanzien van de groene ruimte nadrukkelijk aanwezig. De nota natuur, bos en landschap in de 21ste eeuw 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' van LNV (2000) hecht groot belang aan de verbreding van het Nederlandse natuurbeleid. Zoals de titel van de nota al aangaf, ligt de nadruk op de betekenis van natuur voor de samenleving. Bereikbaarheid, toegankelijkheid en bruikbaarheid van de natuur in brede zin zijn dan ook belangrijke doelen voor het ministerie van het LNV. Aan de andere kant hebben mensen een duidelijke verantwoordelijkheid voor die natuur, en dat geldt niet alleen voor de overheid. Ook in de rest van de samenleving dient de verantwoordelijkheid te worden opgepakt. Van belang in het beleid is daarbij dan een stevige verankering van natuur in de samenleving en mobilisatie van betrokkenheid.

De nota natuur, bos en landschap besteedt veel aandacht aan de thema's toegankelijkheid, landschappelijke kwaliteit en recreatieve bruikbaarheid van het (agrarisch) landelijk gebied en goede, aantrekkelijke verbindingen van stad naar ommeland. Ten aanzien van de recreatie en de recreatieve vraag is groen in en om de stad een belangrijk thema. In de natuurnota is er een apart programma opgesteld voor behoud en ontwikkeling van groen in en om de stad; Stedelijk Natuurlijk. Uitgangspunt van het kabinet, zo stelt de nota, is dat verstedelijking gepaard gaat met realisatie van voldoende hoogwaardig groen. Een belangrijke constatering daarbij in de nota is het feit dat de realisatie van groen bij de stad achter loopt op schema en de kwaliteit van bestaand en voorgenomen groen onvoldoende lijkt aan te sluiten bij de vraag. Dit, terwijl het juist bij de steden belangrijk is dat groen aansluit bij de wensen van de mensen, zowel kwalitatief als kwantitatief. Voortzetting en stimulering van het beleid om meer groen te realiseren is dan ook van groot belang. De Nota stelt o.a. voor om bij en samen met de 30 grote steden (G30) de beschikbaarheid van groen te inventariseren en te onderzoeken of de inrichtingskwaliteit aansluit bij de recreatieve behoeften van de mensen.

De gezamenlijke impuls van de ministeries van LNV en VROM 'Groen in en om de stad' (GIOS)/Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) in het kader van het Grotestedenbeleid (GSB) is van belang bij de realisatie van groen in en om de stad. Realisatie van natuur en groen bij de stad en in het landelijk gebied vindt verder plaats door voortzetting van de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur, robuuste verbindingen, uitbreiding van het bosareaal en Randstadgroenstructuur/Strategische Groenprojecten/regionaal groen, vanuit taakstellingen van LNV en VROM uit het eerste Structuurschema Groene Ruimte (1993) en de Actualisering van de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening (VINAC) en taakstellingen daar bovenop uit de recente nota's. De Nota zet in het perspectief Nederland - Nat Natuurlijk o.a. in op nieuwe natte natuur met recreatief medegebruik in de stedelijke flanken in de Zuid-Hollandse Delta en goed toegankelijke natte natuur langs het IJsselmeergebied.

Nota Voedsel en groen en plattlandsbeleidsbrief

In de nota voor de landbouw 'Voedsel en groen' (2000) zijn aspecten als verbeterde openstelling van agrarisch gebied en verbreding van activiteiten op boerenbedrijven (multifunctionele landbouw) voor de recreatie in de groene ruimte interessant. De Beleidsbrief inzake de toekomst van het landelijk gebied (LNV, 2002) verkent de veranderende beleidsomgeving in het landelijk gebied en wil een nadere uitwerking geven van de toekomst van de groene ruimte. De centrale thema's in het kader van een duurzame ontwikkeling van het platteland zijn; economische concurrentiekracht, ecologische duurzaamheid, sociale cohesie en culturele identiteit. Alle vier de thema's zijn voor het beleid van belang. In het beleid voor het landelijk gebied dient kwaliteit centraal te staan, dit sluit aan op de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening (VROM, 2000). Het gaat dan om landschappelijke kwaliteit, kwaliteit van

de natuur, maar ook de kwaliteit van de agrarische producten en de wijze waarop voedsel geproduceerd wordt. De duurzame grondgebonden landbouw hoort bij het landelijk gebied en heeft een dubbelde functie; productie van voedsel en de productie van groene diensten. Daarnaast is het landelijk gebied een gebied geworden voor 16 miljoen Nederlanders, om er te wonen, werken en/of te recreëren. Het beleid voor het landelijk gebied zal dan ook nadrukkelijk gericht moeten zijn op alle inwoners van Nederland. Het beleid heeft volgens de Beleidsbrief voor het landelijk gebied ook de specifieke doelstelling om het landelijk gebied beter te benutten voor diverse vormen van recreatie en toerisme.

Vijfde nota ruimtelijke ordening

De Vijfde Nota ruimtelijke Ordening, Ruimte maken, ruimte delen, introduceert de contourenbenadering om verstedelijking te bundelen en natuurgebieden te beschermen. Er komen rode contouren als bebouwingsgrenzen en groen waarbinnen niet gebouwd mag worden om de natuur te beschermen. Binnen de rode contouren moet sprake zijn van 'groen inclusief plannen'. Daarmee wordt bedoeld op de wens om stedelijke en regionale groenstructuren integraal mee te nemen in planning, ontwerp en uitvoering. De groen contour moet gebieden met bijzondere natuurlijke waarden en kenmerken of landschappelijk en cultuurhistorisch waardevolle elementen beschermen.

Nota Belvédère

Een andere nota die van belang is te vermelden is de nota Belvédère, een gezamenlijke Nota van OC&W, LNV, VROM en Verkeer en Waterstaat (OC&W,1999). In deze Nota staat instandhouding van cultuurhistorische kwaliteit in het landelijke gebied voorop, in relatie tot de (toekomstige) inrichting van Nederland. Veelzeggend in dit licht is de slogan 'Behoud door ontwikkeling'.

Als instrument en methode voor cultuurhistorische waardering wordt de Belvedere-kaart gepresenteerd; *de Cultuurhistorische Waardenkaart van Nederland*. De kaart is gebaseerd op deskundige beoordelingen door het rijk en de provincies vanuit de drie betrokken invalshoeken: archeologisch, historisch- (steden)bouwkundig en historisch-landschappelijk. De kaart onderscheidt gebieden met sectorale cultuurhistorische waarden en de Belvedere-gebieden met gecombineerde cultuurhistorische waarden. De kaart vormt de basis voor het gebiedsgerichte beleid (EC-LNV, 2000).

Enkele gebieden die in internationaal opzicht tot de hoogtepunten gerekend worden, zijn bovendien geplaatst op de Werelderfgoedlijst. Hoofdgedachte is dat cultuurhistorie de kwaliteit van de ruimtelijke inrichting versterkt en dat nieuwe ruimtelijke functies kunnen bijdragen aan behoud van het erfgoed. Deze nieuwe denk- en werkwijze wordt ook wel 'behoud door ontwikkeling' genoemd. 'Behoud door ontwikkeling' vormt een belangrijke aanvulling op de traditionele strategie van 'behoud door bescherming' van het cultuurhistorisch erfgoed. Een aparte subsidieregeling is een belangrijk instrument bij de uitvoering van de Nota Belvédère. De afgelopen jaren zijn er tientallen voorbeeldprojecten subsidie gekregen voor nieuwe initiatieven en planvorming. Daarnaast heeft cultuurhistorie door dit gezamenlijke project een prominente plaats gekregen in de plannen van de verschillende betrokken ministeries, onder meer in de Vijfde Nota en SGR2¹. Een aantal (delen van) zeer hoogwaardige Belvédèregebieden is in de Vijfde Nota voorzien van een groene contour.

---

¹ Evaluatie Belvedere-beleid, persbericht website min. OC&W

Overige relevante nota's

Recreatie komt ook in meer of mindere mate aan de orde in de nota's op het gebied van waterbeleid en kust, zoals Kust op Koers (Werkgroep Interdepartementale Visie Kust, 1999), Derde Nota Waddenzee (VROM, 2001), Anders omgaan met water en de Derde kustnota (beide V&W, 2000). Recreatief verkeer en mobiliteit zijn aspecten die thuishoren bij het Ministerie van Verkeer en Waterstaat. Echter, specifieke nota's hiervoor zijn er niet. In 1990 kreeg wel het fietsverkeer een eigen plek in het verkeer- en vervoerbeleid van de VenW. De uitwerking daarvan is het Masterplan Fiets. De fiets wordt met name gezien als een goed alternatief voor autogebruik als het gaat om korte ritten. In het kader van dit Masterplan is gedurende de looptijd (1990-1997) een groot aantal projecten uitgevoerd, waaronder enkele die voor recreanten relevant zijn. Voorbeelden hiervan zijn de fietspromotie in oostelijk Zuid-Limburg, omdat hier een "fietscultuur" zou ontbreken; ontwikkeling van fietsvriendelijke toeristenplaatsen zoals de gemeente Veere; en het 1000-fietsenplan voor het natuurgebied in Noordwest Overijssel (V&W, 1998). Het Rijk ondersteunt de mogelijkheden voor recreatietoervaart en verbetering daarvan middels het door de Stichting Recreatietoervaart Nederland (SRN) uitgevoerde beleid BRTN 2000 rond het basisrecreatietoervartnet (SRN, 2000).

Het ministerie van Economische zaken ontwikkelt met name beleid voor toeristisch-recreatieve ondernemingen, bijvoorbeeld met de Nota Werken aan concurrentiekracht: het toeristisch beleid tot 2000 (EZ, 1996).

Voor de recreatie in het stedelijk gebied zijn naast de reeds genoemde nota's en beleidsinitiatieven ook de Nota 'Mensen, wensen, wonen' (VROM, 2000) en de Nota grondbeleid 'Op grond van nieuw beleid' van belang (VROM, 2001). De nota Wonen is interessant in het kader van groene woon- en leefmilieus. De nota Grondbeleid gaat o.a. in op de grondverwervingproblematiek, bijvoorbeeld ten aanzien van de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur en regionale groenstructuren. Belangrijke doelen van het grondbeleid zijn het bevorderen van maatschappelijk gewenst ruimtegebruik en het verhogen van de kwaliteit van het ruimtegebruik.

3 Recreatief gebruik van natuur en landschap

Mensen recreëren graag. Het recreatiegedrag van Nederlanders kenmerkt zich anno 2002 door een grote diversiteit aan activiteiten en ervaringen; in stad of natuur, binnen of buiten, met anderen of alleen, ter ontspanning of juist voor actie en avontuur. Zowel korte recreatieactiviteiten als echte dagtochten (> 2 uur, zonder overnachting) zijn een onderdeel van het recreatiegedrag van Nederlanders. Daarvoor blijven ze in de directe woonomgeving of gaan ze verder weg. Dit is o.a. afhankelijk van de beschikbare tijd, de gewenste activiteit en de gewenste omgeving. In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op openluchtrecreatie en de plaats van natuur- en landschapsgerichte recreatie daarin en op de recreatieve activiteiten die mensen in verschillende omgevingen ondernemen. Recreatie in rode ruimte (shoppen, uitgaan, etc.) komt slechts beperkt aan bod; de nadruk ligt op recreatie in de groen ruimte buiten de stad. Toch is het goed om te weten dat recreanten het onderscheid tussen rood en groen niet altijd zo bewust maken. Ze zappen van het ene naar het andere.

3.1 Dagtochten in Nederland

Het meest recente onderzoek naar dagrecreatie vond plaats in 1995/96. Een dagtocht wordt gedefinieerd als 'recreatieve activiteiten waarvoor men ten minste twee uur van huis is zonder dat daarbij een overnachting elders plaatsvindt'. Kortere activiteiten (dus korter dan 2 uur) zijn wat betreft het recreatiegedrag van de mensen ook heel belangrijk en vinden vaak in de directe (stedelijke) woonomgeving plaats. Maar zelfs voor dagtochten geldt dat bijna 50% van de uitstapjes plaatsvindt binnen 10 kilometer van de woning (CBS, 1997).

Dagtochten naar plaats van vertrek per dagtochttype, sept. 1995 – aug. 1996

	Niet-vakantie-adres	Vakantie-adres	Totaal (=100%)
	%	%	X mln
Zonnen, zwemmen, picknicken, dagkamperen e.d.	96,2	3,8	55,3
Sport en sportieve recreatie			
Wandelen	96,1	3,9	61,8
Fietsen	91,5	8,5	47,0
Overig	99,7	0,3	195,9
Toeschouwer/begeleider bij sport	99,9	0,1	33,2
Toeren	92,3	7,7	18,8
Bezoek attractiepunt, Bezienswaardigheid, evenement	92,4	7,6	97,2
Recreatief winkelen	98,3	1,7	131,3
Uitgaan			
Film, toneel, concert, e.d.	99,3	0,7	41,6
Uit eten, café, disco, e.d.	98,6	1,4	146,9
Overig (vereniging, hobby's)	99,4	0,6	130,0
Totaal	97,6	2,4	959,0

Bron: CBS (1997)

Dagtochten (x 1.000) naar belangrijkste activiteit en dag van de week, sept. 1995 – aug. 1996

	Herfst	Winter	Lente	Zomer	x 1.000 (%)
Zonnen, zwemmen, picknicken, dagkamperen ed					
Strand bij zee	397	133	1035	7039	8.604 (0,9%)
Strand bij meer, plas .e.d.	100	45	240	4493	4.877 (0,5%)
In openluchtzwembad	52		280	5424	5.756 (0,6%)
Niet aan het water	735	153	1407	2164	4.459 (0,5%)
Zwemmen in binnenbad (incl. zwemparadijzen)	7222	7804	8608	5883	29.517 (3,2%)
Sport en sportieve recreatie					
Wandelen	16804	12503	16940	13136	59.383 (6,3%)
Fietsen	9466	2566	11784	19156	42.971 (4,6%)
Golfen	1052	546	1122	1059	3.779 (0,4%)
Watersport	595	147	1286	3361	5.389 (0,6%)
Vissen	1379	188	1488	2898	5.952 (0,6%)
Paardrijden in manege	2170	2976	3080	934	9.160 (1,0%)
Paardrijden buitenrit	1134	552	381	914	2.981 (0,3%)
Trimmen, hardlopen, fitness, e.d. binnen	5924	8362	6844	3935	25.064 (2,7%)
Trimmen, hardlopen, fitness, e.d. buiten	1660	1630	1892	994	6.177 (0,7%)
Schaatsen op kunstijsbaan	999	1909	153		3.061 (0,3%)
Schaatsen op natuurijs		13922			13.922 (1,5%)
Overige binnensport	19478	21504	17174	4759	92.915 (6,7%)
Overige buitensport	16605	7885	19247	13240	56.977 (6,1%)
Toeschouwer/begeleider bij sport	11839	5362	9785	6155	33.141 (3,5%)
Toeren, met auto, motor, bromfiets	3702	1725	4477	4496	14.400 (1,5%)
Toeren overig (bustocht, rondvaart)	644	181	726	1427	2.977 (0,3%)
Volkstuin	796	382	1129	1809	4.117 (0,4%)
Natuur- en overige activiteiten	2428	2420	2802	1688	9.338 (1,0%)
Overig					
Bezoek attractiepunt, bezienswaardigheid, evenement	21299	12853	25366	30274	89.792 (9,6%)
Recreatief winkelen	34687	31811	34238	28329	129.065 (13,8%)
Uitgaan	47689	51574	46117	40632	186.012 (19,9%)
Overig (vereniging/hobby; excl. natuur- en overige activiteiten en volkstuin)	35864	33831	32095	17502	119.292 (12,8%)
Totaal	244.903	222.965	249.697	218.204	935.768 (100%)
Gemiddeld per persoon	16,1	14,6	16,4	14,3	61,4

Het gaat hier om dagtochten van 2 uur of langer, exclusief dagtochten vanaf een vakantie-adres
Bron: CBS (1997)

Dagtochtjes kunnen gemaakt worden vanaf thuis en vanaf het vakantieadres. In de tabel 'Dagtochten naar plaats van vertrek per dagtochttype, sept. 1995 – aug. 1996' geeft de rechter kolom het aantal dagtochtjes van een bepaald type weer dat in de periode september 1995 – augustus 1996 door Nederlanders is gemaakt (in Nederland en daarbuiten). Daarnaast

geeft de tabel informatie over de vertrekplaats van deze uitstapjes. Dit is van belang omdat veel informatie over dagtochten vaak alleen betrekking heeft op de dagtochtjes vanaf het huisadres. Uit deze tabel blijkt bijvoorbeeld dat tijdens vakanties met name fietsen, toeren en het bezoek aan attractiepunten, bezienswaardigheden en evenementen populair zijn, op enige afstand gevolgd door wandelen, en 'zonnen, zwemmen, picknicken, dagkamperen, e.d.' Dit zijn bijna allemaal activiteiten die in de openlucht plaatsvinden.

Veruit de meeste dagtochtjes worden gemaakt vanaf het huisadres. Gemiddeld werden er 61,4 dagtochten per persoon gemaakt. De tabellen 'Dagtochten naar belangrijkste activiteit en jaargetijde/dag van de week, sept. 1995 – aug. 1996' geven een overzicht van de belangrijkste activiteiten naar het tijdstip waarin deze activiteiten plaatsvonden. In de eerste tabel zijn de categorieën met activiteiten die vaak buiten in een groene omgeving plaatsvinden nader uitgesplitst. Het gaat hierbij om de eerste vijf 'blokken' (tot aan 'overig')². Allereerst valt op dat sport en sportieve recreatie de grootste categorie dagtochten omvat (bijna eenderde van alle uitstapjes; als toeschouwer en/of begeleider bij sport wordt meegerekend zelfs ruim eenderde). Veel van deze activiteiten vinden (deels) in de openlucht plaats. Andere belangrijke (hoofd)categorieën zijn uitgaan (ca. 20%), recreatief winkelen (ca. 14%) en bezoek aan attractiepunten e.d. (bijna 10%).

Uit de tabellen blijkt dat wandelen en fietsen zeer belangrijke buitenactiviteiten die samen goed zijn voor bijna 11% van alle dagtochten van minimaal 2 uur. Andere belangrijke buitenactiviteiten zijn overige buitensport (6,1% van de dagtochten), toeren (bijna 2%) en zonnen, zwemmen, picknicken, dagkamperen e.d. (ca. 2,5%). Wandelen vindt gedurende het hele jaar plaats, met een iets hogere frequentie in de lente en herfst. Zon- en feestdagen zijn hiervoor favoriet. Fietsen daarentegen vindt beduidend vaker plaats in de zomer en heeft een iets kleinere piek op zon- en feestdagen. Voor zwemmen, zonnen, picknicken, dagkamperen e.d. is de zomer het populairste seizoen. Voor deze activiteiten is zaterdag een minder populaire dag.

Dagtochten (%) naar belangrijkste activiteit en dag van de week, sept. 1995 – aug. 1996

	Zaterdag	Zon- of feestdag	Overige dagen	(%)
Zonnen, zwemmen, picknicken, dagkamperen e.d.	3	6	6	6
Wandelen	4	15	4	6
Fietsen	3	8	4	5
Overig sport en sportieve recreatie	17	14	25	21
Toeschouwer/begeleider bij sport	5	6	2	4
Bezoek attractiepunt, bezienswaardigheid, evenement	9	15	8	10
Recreatief winkelen	21	5	14	14
Uitgaan	8	19	13	15
Overig (verenigingen, hobby's; inclusief volkstuin en natuur- en overige activiteiten)	9	6	18	14
Totaal	207 mln	192 mln	537 mln	936 mln
%	22	21	57	100

Het gaat hier om dagtochten van 2 uur of langer, excl. dagtochten vanaf een vakantie-adres. Bron: CBS (1997)

² Deze blokken beslaan ca. 40-45% van het totaal aantal dagtochtjes, maar omdat de activiteiten in deze blokken niet allemaal in de openlucht plaatsvinden is het aandeel dagtochten in de openlucht lager, nl. zo'n 25-30%.

3.2 Openluchtrecreatie in een groene omgeving

Waar gaan mensen nu naar toe als ze eropuit trekken? Onderzoek in een aantal grote steden naar gebruik van binnen- en buitenstedelijk groen toont aan dat het overgrote deel van de stedelijke bevolking recreëert in groen in en om de stad. Natuur- en recreatiegebieden buiten de stad worden weliswaar minder frequent bezocht dan het groen in wijk en stad, maar wel door een aanzienlijk deel (70% tot 80%) van de bevolking. Een te grote afstand tot het groen in en om de stad leidt er toe dat een deel van de bewoners dat groen niet gebruikt, hoewel ze er wel in geïnteresseerd zijn (De Boer en Visschedijk, 1994). Afstand op zich is een belangrijke factor, maar ook bereikbaarheidsaspecten spelen een grote rol. In dit geval zal de recreatiebehoefte niet worden vervuld (vraaguitval) op of een andere, minder gewenste, manier moet worden vervuld. Een ander deel gaat weer meer de auto gebruiken om die afstand te overbruggen of vervult de recreatiebehoefte elders (vraagvlucht). Ook persoonlijke omstandigheden, zoals fysieke gesteldheid, gezinssamenstelling of de sociaal-economische situatie, kunnen er voor zorgen dat de potentiële vraag minder in recreatiegedrag wordt omgezet.

Trends

Als we kijken naar de trends in de vrijetijdsbesteding blijkt ook dat er veranderingen op kunnen treden in de voorkeuren voor bepaalde activiteiten en/of omgevingen. Het gaat hierbij om gesignaleerde trends als (NRIT, 2000; Mommaas et al., 2000; Van den Broek et al. 1999; in: Schmeink & Veer, 2001):

- Een toenemend belang van natuurgerichte recreatie;
- Meer belangstelling voor cultuurhistorie en 'streekgevoel';
- De opkomst van het (agrarisch) landelijk gebied als recreatieruimte;
- Groei van de bestedingen aan vrijetijdsactiviteiten;
- Groei van het aantal verschillende activiteiten dat beoefend wordt; zapedrag;
- Decentralisatie en privatisering in beleid en concurrentie binnen het aanbod;
- Toename van de mobiliteit; en
- Een kritischer consument.

Bezoek aan diverse gebieden naar frequentie in 1991, 1995 en 1999 (het 'totaalpercentage deelnemers' in een jaar, en uitgesplitst naar het percentage frequente of incidentele deelnemers)

	Totaalpercentage deelnemers			Frequente deelnemers (min. 1x p.m.)			Incidentele deelnemers (< 1x p.m.)		
	'91	'95	'99	'91	'95	'99	'91	'95	'99
Beschermde natuurgebieden	40	35	35	6	6	6	34	29	30
Stadspark of natuurbos	47	42	41	19	18	17	29	23	24
Andere aangelegde recreatieterreinen	52	47	43	13	12	10	39	35	33
Bos, heide, polderlandschap of meren	72	69	67	28	28	25	44	40	42

Bron: SCP (2001)

Deze ontwikkelingen wijzen voor natuur- en landschapsgerichte recreatie niet allemaal dezelfde richting op. Zo kunnen de positieve effecten van de groeiende aandacht voor natuurgerichte recreatie en cultuurhistorie overschaduwd worden door een toenemende

concurrentie binnen het natuurgerichte aanbod en door toenemende concurrentie van andere niet- natuur- en landschapsgerichte activiteiten en faciliteiten. Anno 2002 zijn wandelen en fietsen voor openlucht recreatie in het landelijk gebied nog steeds op nummer 1, maar ondertussen zappen we tussen bijvoorbeeld skate-evenementen, motorrijden over dijken en provinciale wegen, een dagje Six Flags, zeilen met de jaarclub, teambuilding in de Biesbosch of shoppen in de woonmall. En dat deze ontwikkelingen tegenstrijdig zijn kan voorzichtig geconcludeerd worden uit meer recente cijfers van het SCP. In 'De sociale staat van Nederland 2001' constateert het SCP namelijk dat het aandeel van de bevolking dat diverse typen natuur-, bos- en recreatiegebieden bezoekt in de periode tussen 1991 en 2000 is gedaald.

De tabel 'Bezoek aan diverse gebieden naar frequentie in 1991, 1995 en 1999' laat zien dat het totaalpercentage deelnemers daalt voor zowel beschermde natuurgebieden, stadsparken of natuurbossen, aangelegde recreatieterreinen en voor bos, heide, polderlandschappen of meren. Zowel de de percentages frequente deelnemers (minimaal 1 keer per maand) en incidentele deelnemers (minder dan 1 keer per maand) dalen in deze periode. Met andere woorden: het aandeel van de bevolking dat de genoemde bos- en natuurgebieden bezoekt is 1999 lager dan in 1991. Volgens Bosma (2002) betekent dit echter niet persé dat *het aantal bezoeken* aan deze gebieden ook daadwerkelijk lager is. Hij geeft hierbij aan dat de SCP-cijfers enigszins wringen met de vooruitzichten voor 2020 van bijvoorbeeld Alterra (Goossen et al. 1998). In dit rapport, 'De Recreatievogel', wordt o.a. verondersteld dat de (absolute) vraag naar recreatiemogelijkheden in een meer groene omgeving zal groeien door bevolkingsgroei en toename van de zogenaamde 'kwieke senioren' in het bijzonder.

Recreatieomgevingen

Waar gaan recreanten naar toe tijdens een dagtocht?

	Dagkampere n	Wandelen	Fietsen	Buitenrit paard	Trimme n	Toeren
Stad-dorp	15%	17%	17%	8%	35%	26%
Landbouw- gebied	9%	7%	29%	29%	10%	29%
Duinen-strand	10%	20%	8%	11%	7%	7%
Bos, heide	48%	47%	32%	45%	35%	22%
Meer, plas, rivier	10%	6%	10%	2%	3%	11%
Overig	8%	3%	3%	5%	11%	6%
100% in mln	4,5 mnl	59,4 mln	43,0 mln	3,0 mnl	6,2 mln	14,4 mln

De totale aantallen betreffen cijfers waarbij wandelen resp. fietsen de belangrijkste activiteit was
Bron: CBS (1997)

Voorkeuren voor bepaalde omgevingen kunnen variëren afhankelijk van het type activiteit. Uit tabel 'Waar gaan recreanten naar toe tijdens een dagtocht' blijkt dat bos en heide voor de meeste dagactiviteiten de favoriete bestemmingen zijn. Uitzondering hierop vormen toeren en trimmen waarbij vaker (of even vaak) voor een stad of dorp gekozen wordt. Fietstochten hebben bijna even vaak landbouw- en bos- en heidegebieden als decor (29% resp. 32%). Water komt op afstand op de derde plaats. Voor wandelen, paardrijden en dagkamperen, daarentegen, zijn bos en heide veruit favoriet (47-48%), op afstand gevolgd door duinen en

strand voor wandelen, steden en dorpen voor zowel wandelen als dagkamperen, en agrarisch gebied voor paardrijden.

Waar gaan recreanten naar toe tijdens binnenlandse vakanties, 1990-1998

	Stad	Strand, zee, duinen	Heuvel-land-schap	Meren, plassen, rivieren, kanalen e.d.	Bos en/of heide	Platteland, polder e.d.	Andere omgeving	Omgeving Onbekend	Totaal binnenland
1990	4%	21%	5%	9%	41%	13%	0%	7%	14561.01
1992	6%	20%	4%	11%	38%	11%	0%	10%	14951.28
1994	5%	23%	6%	9%	42%	15%	0%		15901.79
1996	6%	23%	5%	10%	42%	14%	0%		17026.49
1998	5%	18%	5%	9%	46%	15%	1%		16052.65

Bron: Continu Vakantie Onderzoek

Ook voor vakanties zijn bos en heide veruit de belangrijkste binnenlandse omgeving: bijna de helft van alle 16 miljoen binnenlandse vakanties in 1998 wordt in dit type omgeving doorgebracht (zie tabel: 'Waar gaan recreanten naar toe tijdens binnenlandse vakanties, 1990-'91). De populariteit van dit omgevingstype is de afgelopen jaren ook gestegen. Strand, zee en dungebieden zijn op afstand de tweede bestemming voor binnenlandse vakanties, maar het aandeel van deze omgeving schommelt (waarschijnlijk door weersinvloeden). Platteland en poldergebieden zijn in 1998 de derde bestemming van binnenlandse vakanties (ca. 2,4 miljoen vakanties in 1998 en dit omgevingstype is tussen 1990 en 1998 belangrijk in populariteit toegenomen. Het aantal vakanties naar de stad schommelt in deze periode, maar vormt slechts een klein deel van alle binnenlandse vakanties (gemiddeld ca. 800 duizend vakanties per jaar). Wel neemt het aandeel van deze stedelijke bestemming (in het totaal aan binnenlandse vakanties) licht toe van 4% naar 5%. Mogelijk heeft dit te maken met de stijging van het aantal korte vakanties waarbij men in een midweek of een weekend een stad verkennt ('city break').

3.3 Activiteiten in een groene omgeving

In de voorgaande twee paragrafen is een algemeen beeld geschetst van de mate waarin mensen in hun vrije tijd naar groene gebieden gaan. Ook is hierbij een aantal activiteiten genoemd, waarvan wandelen en fietsen veruit de belangrijkste bezigheden zijn. Dit zijn echter meer activiteiten *categorieën* dan één specifieke activiteit. Naast wandelen en fietsen zijn er bovendien vele andere activiteiten die mensen kunnen ondernemen in de groene ruimte; De *diversiteit* aan activiteiten die in de groene ruimte plaatsvinden is groot. Mensen ondernemen ook vaak meerdere activiteiten op één dag (op dezelfde bestemming of elders); ze combineren bijvoorbeeld wandelen in een natuurgebied met een picknick en een partijtje voetbal met de kinderen of combineren het natuurbezoek met een horecabezoek en een bezoek aan een bezoekerscentrum. In het 'Beeldenboek recreatie' (Berkers et al., 2001) wordt een indruk gegeven van recreatieactiviteiten die veel in de groene ruimte voorkomen. Ook worden een aantal definities van recreatievormen gegeven. Het gaat hier om:

Landrecreatie: Recreatieve mogelijkheden op het land, zoals wandelen, fietsen, struinen en kamperen.

Oeverrecreatie: Recreatieve mogelijkheden langs natte gebieden in Nederland (kust, rivieren, delta, IJsselmeergebied, beken), zoals zonnen, picknicken en vissen.

Waterrecreatie: Recreatieve mogelijkheden in of op het water, zoals varen, surfen en zwemmen.

Naast dagrecreatie/toerisme is er ook sprake van *verblijfsrecreatie*. Het gaat hierbij om 'alle verrichtingen om te voldoen aan het verlangen naar ontspanning waarbij het verblijven in een andere omgeving centraal staat, met minimaal één overnachting elders'. Vanuit de verblijfsrecreatieve bestemming worden uiteraard ook dagrecreatieve activiteiten ondernomen (zie tabel 'Dagtochten naar plaats van vertrek per dagtochttype').

Om een beeld te schetsen van de diversiteit aan recreatieactiviteiten in de groene ruimte wordt in het onderstaande (niet uitputtende) overzicht een aantal recreatieve activiteiten nader uitgesplitst en benoemd:

Overzicht van een aantal recreatieve activiteiten

<i>Lopen</i>	<i>Fietsen</i>
- Wandelen (van ommetje dichtbij huis tot Lange afstandswandelen)	- Toerfietsen (van ommetje dichtbij huis tot lange afstandskietsen)
- Hond uitlaten	- Wielrennen
- Joggen/hardlopen	- ATB-en
- Struinen in de natuur	
- Langlaufen, sleeën	
<i>Paardrijden</i>	<i>Varen</i>
- Recreatieve ruiters	- Zeilen
- Aangespannen rijden met huifkar, wagen of koets	- Kanoën
	- Roeien
	- Surfen
	- Rondvaren in fluisterboten
	- Gemotoriseerd varen
<i>Schaatsen</i>	<i>Skeelers/skaten</i>
<i>Vissen</i>	<i>Toeren</i>
	- Motorrijden
	- Autorijden
<i>Zwemmen</i>	<i>Vliegeren</i>
<i>Natuur bekijken</i>	<i>Het actieve, ruigere werk</i>
- Natuurfotografie	- 'Survivallen'
- Wildobservatie	- Hutten bouwen e.d. (kinderen)
- 'Vogelen'	
<i>Stationaire recreatie</i>	<i>Kamperen</i>
Zonnen	Dagkamperen
Plukken van bessen/bloemen	Natuurkamperen en kamperen bij de boer
Picknicken	Kamperen op campings of landgoederen
Sport en spel	
<i>Crossen (jeep, motor e.a.)</i>	

3.4 Voorbeelden uit een aantal gebieden

Om de diversiteit aan recreatieve activiteiten in groene gebieden nog beeldender neer te zetten wordt tot slot het recreatief gebruik van een aantal gebieden beschreven. Daarvoor is gebruik gemaakt van een aantal beschikbare recreatieonderzoeken van de laatste jaren. Het gaat hierbij zeer uiteenlopende gebieden zoals bijvoorbeeld natuurgebieden en meer

aangelegde (recreatie)gebieden of parken in de stad om een indruk te geven van de verschillen (en overeenkomsten) in het gebruik van verschillende typen gebieden. Daarnaast speelde de omvang van de verschillende onderzoeken (het aantal respondenten) en het thema (bijvoorbeeld een focus op niet-participanten) een rol bij de selectie van de gepresenteerde onderzoeken/gebieden.

Gebruik van natuurgebieden: De Wieden

De Wieden in Noordwest Overijssel is één van de grootste aaneengesloten laagveenmoerassen in Nederland. Het gebied trekt met name in de zomer veel bezoekers omdat er veel watersport- en oeverrecreatiemogelijkheden zijn. Ook de nabijheid van het Giethoorn maakt een bezoek aan de Wieden aantrekkelijk. In 1996 deed Natuurmonumenten onderzoek naar het gebruik en de waardering van dit gebied. De resultaten van dit onderzoek met bijna 800 respondenten zijn voor wat betreft de activiteiten van de respondenten in de onderstaande tabel samengevat. Het totaal in deze tabel kan meer dan 100% zijn omdat een bezoeker bijvoorbeeld al wandelend planten kan bestuderen (Van Konijnenburg, 1996).

Uit de tabel valt bijvoorbeeld op te maken dat mensen inderdaad meerdere activiteiten in het gebied ondernemen: gemiddeld ca. twee activiteiten. In dit waterrijke gebied is gemotoriseerd varen de belangrijkste activiteit. Dit wordt op enige afstand gevolgd door fietsen, zwemmen/zonnen en wandelen. Excursies en toeren met de auto worden relatief weinig gedaan.

Als gekeken wordt naar de verdeling van de activiteiten in de tijd, dan valt op dat picknicken relatief vaker op zaterdag worden gedaan, terwijl zondag hiervoor juist minder favoriet is. Fietsen wordt ook meer op zaterdag gedaan. Voor alle andere activiteiten is de verdeling in de tijd relatief gelijkmatig.

Beoefende activiteiten in de Wieden (in %)

Activiteit	Woensdag (n = 178)	Zaterdag (n = 173)	Zondag (n = 331)	Totaal (n = 564)
Gemotoriseerd varen	53	47	47	50
Zeilen/surfen	12	16	12	12
Kanoën	11	8	7	8
Rondtoeren met de auto	4	4	5	4
Wandelen	26	25	28	26
Fietsen	30	42	35	36
Excursie bijwonen	2	2	1	2
Picknicken	12	21	8	13
Zonnen/zwemmen	35	30	26	29
Planten bestuderen	7	8	8	8
Dieren observeren	14	10	13	12
Hond uitlaten	7	8	5	6
Iets anders	14	12	12	13
Totaal	227	233	207	219

Bron: Van Konijnenburg (1996)

Gebruik van 3 openluchtrecreatieprojecten

In de jaren '90 heeft het Staring Centrum (tegenwoordig: Alterra) onderzoek gedaan naar het gebruik van drie openluchtrecreatieprojecten die min of meer representatief geacht kunnen

worden voor een bepaalde categorie recreatieprojecten (De Bruin & De Vries, 1997). De projecten waren:

- Het *Ermerzand*, gelegen nabij het dorpje Erm op 7 km afstand van Emmen, is een voorbeeld van de categorie zwem-/surfplassen;
- *Geestmerambacht* nabij Alkmaar is een vertegenwoordiger van projecten met een regionale functie voor zowel land- als waterrecreatie; en
- Het *Wilhelminapark* is een stadspark in Rijswijk (ZH) en vertegenwoordigt de categorie projecten met een lokale functie voor zowel land- als waterrecreatie.

Op elk van deze drie projecten zijn in de periode 1989 tot en met augustus 1992 mechanische en visuele verkeerstellingen uitgevoerd om de omvang van het bezoek te kunnen bepalen. Daarnaast zijn via een roulatiesysteem gedurende twee van de drie waarnemingsjaren op de betrokken projecten interviews onder bezoekers van 15 jaar en ouder afgenomen. Deze interviews zijn op jaarbasis gedurende 12 dagen afgenomen verspreid over 4 seizoenen (na-, winter-, voor- en hoogseizoen) en op drie dagtypen (werkdagen, zaterdag en zon- en feestdagen). Alle afgenomen interviews zijn herwogen op basis van de gemiddelde steekproeffractie om te corrigeren voor de ongelijke kans van bezoekers om in de steekproef te vallen. Tot slot zijn thuisinterviews in de omgeving van de projecten afgenomen om meer inzicht te krijgen in de niet-bezoekers (non-participanten).

Percentage bezoekers dat voornemens is bepaalde activiteiten uit te voeren (max. 4 antwoorden)

Voorgenomen activiteit	Ermerzand	Geestmerambacht	Wilhelminapark
Wandelen specifiek in het project	18	27	30
Doorgaande wandeling	1	3	4
Wandelen tijdens middagpauze	1	1	2
Fietsen specifiek in het project	7	20	18
Doorgaande fietstocht	12	10	16
Zonnebaden	40	9	10
Zwemmen	40	11	3
Surfen	5	5	0
Kanoën/roeien	2	0	0
Zeilen	0	0	0
Hond uitlaten	2	6	16
Conditietraining/trimmen	2	7	2
Vissen	0	2	10
(Bal)spelen	7	1	1
Met kinderen spelen	9	3	5
Rondkijken	24	7	8
Duiken	0	0	0
Lunch nuttigen	5	2	1
Overig eten/drinken	8	6	1
Bezoek speelplaats	Nvt	Nvt	1
Bezoek natuurtuin	Nvt	Nvt	1
Schaatsen	6	1	1
Sleetje rijden	1	0	0
Anders	9	11	9
Totaal	199	132	139
N =	1520	4706	3575

Bron: De Bruin & De Vries (1997)

De gemiddelde voorgenomen verblijfsduur is in het stadspark Wilhelminapark het kortst, te weten één uur en drie kwartier. Op Geestmerambacht, het project met de regionale functie, is de verblijfsduur gemiddeld iets hoger (2 uur). Op het Ermerzand, tenslotte, is de gemiddeld verblijfsduur het langst, namelijk ruim drie uur.

De langere verblijfsduur op het Ermerzand resulteert ook in een hoger aantal (voorgenomen) activiteiten per bezoek. Uit de tabel 'Percentage bezoekers dat voornemens is bepaalde activiteiten uit te voeren' blijkt namelijk dat mensen gemiddeld bijna twee activiteiten per bezoek ondernemen tegenover nog geen anderhalf bij de andere twee projecten. Bij het Ermerzand zijn zwemmen en zonnen de belangrijkste activiteiten. Voor Geestmerambacht en het Wilhelminapark zijn dit wandelen en fietsen (in het gebied zelf). Ook doorgaande fietstochten zijn belangrijk en in het Wilhelminapark ook het uitlaten van de hond. Volgens De Bruin en De Vries (1997) worden de verschillen in gebruik van de projecten onderling in de hand gewerkt door verschillen in inrichting en ligging ten opzichte van de bebouwde kom.

Gebruik van parken, natuur en recreatiegebieden

In het Grote Groenonderzoek van in de gemeente Amsterdam (Stedelijk Beheer, 1996) is een vergelijking gemaakt tussen het gebruik van parken in de stad en recreatiegebieden die veelal buiten de stad liggen³. De parken worden het meest bezocht (participatiegraad 86%), gevolgd door de natuurgebieden/recreatiegebieden (73%) en de kleinere groenvoorzieningen in de woonomgeving (43%). Slechts 6% van de Amsterdammers maakt geen gebruik van de in dit onderzoek onderscheiden groenvoorzieningen in en rond de stad. In de tabel 'Gebruiksaspecten van parken en recreatiegebieden in procenten' wordt een overzicht gegeven van de verschillen tussen parken en recreatiegebieden naar de timing van het bezoek, de verblijfsduur, het gezelschap, het vervoermiddel en de activiteiten.

Gelet op de timing van bezoekjes aan parken en recreatiegebieden zijn er opvallend weinig verschillen naar seizoen. De verdeling over de week daarentegen verschilt wel, waarbij recreatiegebieden vaker alleen in het weekeinde bezocht worden en parken vaker alleen doordeweeks of zowel in het weekend als doordeweeks. Bovendien is de verblijfsduur in recreatiegebieden duidelijk langer. Dit heeft waarschijnlijk te maken met zowel de grotere afstand tot de stad (mensen maken er geen of minder korte ommetjes; vanwege langere reisduur zullen mensen langer in een gebied willen vertoeven) als de omvang van de gebieden (in grotere (recreatie)gebieden is meer te doen). De samenhang tussen reisduur en verblijfsduur bleek overigens ook uit het eerder genoemde onderzoek naar het gebruik van binnen- en buitenstedelijk groen in een aantal grote steden (De Boer en Visschedijk, 1994), waar slechts 7% van de recreanten met een reisafstand van meer dan 10 km een uur of minder in een gebied verblijft. De grotere afstand tot de stad blijkt ook uit de vervoermiddelkeuzes voor recreatiegebieden: veel bezoeken worden met de gemotoriseerde vervoermiddelen zoals de auto/scooter/motor of, in mindere mate, het openbaar vervoer gebracht. Voor parken zijn lopen en fietsen veruit favoriet.

---

³ Onder 'recreatiegebieden' wordt in dit onderzoek een brede groep gebieden gevat zoals recreatieprojecten (Spaarnwoude, Twiske, Amsterdamse Bos), natuurgebieden (Goois Natuurreservaat, Kennemerduinen, Vinkeveense Plassen) en gebieden zoals het Noordzeestrand, Waterland en Amstelland.

Gebruiksaspecten van parken en recreatiegebieden/natuurgebieden in procenten'

	Parken	Recreatie- gebieden		Parke- n	Recreatie- gebieden
<i>Verblijfsduur</i>			<i>Seizoen</i>		
Max. 15 min.	9		Lente	88	80
15-30 min.	24		Zomer	94	95
30-60 min	34	6 (< 1 uur)	Herfst	73	64
1-2 uur	25	33	Winter	57	45
Langer dan 2 uur	7	34 (2-3 uur)	<i>Dag van bezoek</i>		
3-5 uur		20	In het weekeinde	26	47
Langer dan 5 uur		7	Doordeweeks	12	8
<i>Activiteiten</i>			Beide	62	45
Fietsen	45	46	<i>Gezelschap</i>		
Wandelen	79	78	Alleen	21	9
Hond uitlaten	10	9	Met gezinsleden	29	37
Zonnen/zitten	49	60	Met vrienden/familie	19	31
Lunchen, picknicken	11	15	Alleen en met anderen	31	23
Terras bezoeken	32	38	<i>Vervoermiddel</i>		
Spelen met de kinderen	18	19	Lopend	45	6
Sport/spel	20	22	Op de fiets	39	33
Natuurstudie	2	4	Met auto/scooter/motor	10	46
Flora/fauna bekijken	27	39	Met OV	5	14
Speciale voorzieningen	20	21	Anders	1	1
Evenementen	28	13			
Waterrecreatie		29			
Anders	9	6			

Bron: Stedelijk Beheer (1996)

Gelet op de activiteiten die in parken en recreatiegebieden ondernomen worden blijkt wandelen onbetwist de belangrijkste bezigheid. Voor zowel parken als recreatiegebieden completeren zonnen/zitten en fietsen de top 3. Waterrecreatie komt hier alleen in de natuur- en recreatiegebieden voor. Flora en fauna bekijken wordt vaker in recreatiegebieden gedaan, terwijl evenementen vaker een reden zijn om naar het park te gaan.

4 Motieven voor recreatie in natuur en landschap

In het vorige hoofdstuk is aandacht besteed aan openluchtrecreatie in het algemeen en aan het gebruik van groene ruimten in het bijzonder. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de motieven hiervoor. Waarom recreëren mensen? Wat is er zo aantrekkelijk aan recreatie in het groene buitengebied? En ook: waarom recreëren bepaalde mensen juist niet in een groene omgeving?

4.1 Motieven voor modern vrijetijdsgedrag

In het algemeen kan gesteld worden dat motieven voor recreatie enerzijds bestaan uit pull- en pushfactoren. Een *pushfactor* is bijvoorbeeld het ontvluchten van de dagelijkse sleur of erge drukte. *Pullfactoren* daarentegen zijn de positieve redenen om voor een bepaalde activiteit of omgeving te kiezen, bijvoorbeeld het genieten van de aantrekkelijke natuur.

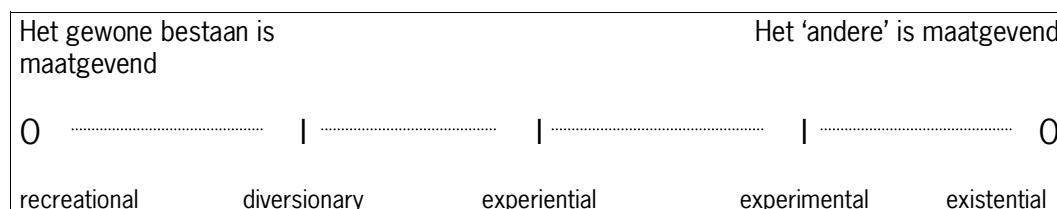
Volgens Goossens (1998) is het moderne vrijetijdsgedrag van een karakter dat is gebaseerd op *genieten*, op het 'pleasure principle'. Hierbij wordt gezocht naar een optimaal spanningsniveau. Toeristen die zich vervelen zullen bijvoorbeeld op zoek gaan naar een of andere vorm van sensatie. Bij gespannen situaties, daarentegen, zullen toeristen meer verlangen naar rust. Volgens Goossens worden deze motivationele krachten '*arousal seeking*' en '*arousal avoiding*' genoemd. Naast het zoeken/vermijden van spanning is volgens Goossens het zoeken/vermijden van 'afwisseling' tussen vertrouwde en nieuwe elementen een belangrijke dimensie van motivatie in de vrije tijd. Gecombineerd leveren deze twee dimensies een 2x2 motivatiematrix voor het zoeken en vermijden van spanning en afwisseling. Deze matrix is hieronder weergegeven.

		SPANNING	
		Zoeken	Vermijden
AFWISSELING	Zoeken	Vertrouwde sensatie Nieuwe sensatie	Vertrouwde ontspanning Nieuwe ontspanning
	Vermijden		

Motivatiematrix van Goossens (1998)

Binnen deze visie op de motivatie die ten grondslag ligt aan keuzes in de vrije tijd kan de consument dus kiezen voor vier vormen van vermaak: vertrouwde sensatie (bijvoorbeeld elk jaar met dezelfde vrienden een weekeindje zeilen); vertrouwde ontspanning (zoals een boek lezen achter in de tuin); nieuwe sensatie (een kennismakingscursus diepzeeduiken volgen); en nieuwe ontspanning (voor het eerst een beauty-arrangement nemen). Bij deze keuzes maken mensen gebruik van de affectieve kennis die zij hebben van de verschillende alternatieven. Hierbij is hun voorstellingsvermogen een verbeeldingskracht die motiveert. Goossens merkt hierbij op dat de moment-consument grillige keuzes maakt, dat hij als het ware door de verschillende cellen van de matrix heen-zapt. Volgens hem is een flexibele visie op marktsegmenten en doelgroepen dan ook een vereiste voor beleidsmakers en marketeers om grip te krijgen op de hedendaagse consument.

Volgens Cohen (1979; in: Van Keken et al. (1995)) kan recreatie en toerisme worden opgevat als een zoektocht naar het 'andere'. Hierin kunnen zeer uiteenlopende ervaringen worden opgeroepen die in meer of mindere mate een afstand scheppen tot het bekende alledaagse leven. Cohen (1979) heeft een serie 'modes' ontrafeld die te plaatsen zijn op een schaal van 'het gewone bestaan is maatgevend' tot 'het 'andere' is maatgevend. Zij zijn hieronder weergegeven.

Modes van Cohen ; Bron: Van Keken et al. (1995)

In de 'recreational mode' is eenvoudig de afwisseling een aangename uitbreiding ten opzichte van het bekende. Voor de 'diversionary mode' daarentegen is deze afwisseling noodzakelijk omdat het dagelijks bestaan stress-verwekkend is en men 'elders' de accu moet opladen. In de 'experiential mode' is men op zoek naar 'elders' en het 'verleden' om te weten wat er meer is tussen hemel en aarde. De 'experimental' mode gaat nog een stukje verder want daarin wil men het gevoel van 'zichzelf- zijn' testen aan de wereld die buiten het gewone ligt. De 'existential mode', tenslotte, wil men het liefst opgenomen worden in de andere wereld, elders of ooit omdat met het gevoel heeft daar meer thuis te horen dan in de wereld waarin men geboren is.

4.2 Voorkeuren voor groene omgevingen en activiteiten daarin

Motiefgroepen

Lengkeek (1994; in: Van Keken et al. (1995)) heeft de ervaringsvormen van Cohen (1979; zie hiervoor) vertaald naar natuur- en landschapsbeleving en stelt dat recreatie en natuurbeleving dan beide terreinen zijn waarop het geschetste continuüm kan worden toegepast. In een onderzoek op de Posbank (Van Keken et al., 1995) werden de vijf modes van Cohen geoperationaliseerd met 24 stellingen. Een factoranalyse (varimax) bracht deze terug tot 6 factoren waarin inderdaad grote overeenkomst met de categorieën van Cohen gevonden werden. Allen het 'existentiële type' splitste zich in een 'cultuurgericht' en een 'natuurgericht' type. Door voor iedere respondent ($n = ca. 360$) na te gaan op welke van de zes factoren hij/zij het hoogst scoorde, kon een typologie van bezoekers bestaande uit 6 categorieën worden opgesteld. Hierbij is er vanuit gegaan dat bezoekers weliswaar verschillende ervaringen opdoen, maar dat bepaalde soorten ervaringen toch zo overheersend zijn dat de bezoekers op grond daarvan te typeren zijn.

De verdeling over de verschillende type bezoekers is weergegeven in de tabel 'Verdeling van typen bezoekers Nationaal Park Veluwezoom'. De op 'afleiding' en 'ervaring' gerichte typen maken de grootste deel uit van de bezoekers van het onderzochte natuurgebied. Het eerste type bezoekers geldt de letterlijke betekenis van recreëren: met wil de krachten herscheppen die arbeid in het dagelijks leven vergt; weg uit de dagelijkse sleur en even de batterij opladen. De natuur biedt hiervoor een decor; met wil in het groen zijn, in de natuur. De leeftijds categorieën die het best vertegenwoordigd zijn bij de op afleiding gerichte bezoekers zijn 36-45 en 46-55 jaar. Vaker dan andere typen kiest dit type voor rondwandelingen met gekleurde paaltjes. De op ervaring gerichte bezoekers, daarentegen, zoekt 'het andere dan

het dagelijks leven' juist op omdat het de eigen omgeving als te beperkt ervaart. Dit wordt in eerste instantie vaak gezocht in uiterlijke kenmerken als tekens van het verleden zoals kerken, kastelen of oude historische stadskernen. Vervolgens gaat men op zoek naar het verhaal erachter. Dit type heeft dus een grotere kennis- en informatiehonger dan het op afleiding gerichte type. Voor natuur houdt dit in een zoektocht naar de tegenpool van de stad en het jachtige leven. Men hoopt nostalgisch de rust, de natuur, al datgene dat schaars is geworden, terug te vinden in de natuur.

Verdeling van typen bezoekers Nationaal Park Veluwezoom in procenten

Type	%
Het 'recreatief op ontspanning gerichte' type	7
Het 'op afleiding gerichte' type	28
Het 'op ervaring gerichte' type	42
Het 'zelf-testende' type	15
Het 'cultuur-gerichte existentiële' type	4
Het 'natuur-gerichte existentiële' type	4

Bron: Van Keken et al. (1995)

Een andere, meer bekende en veel gebruikte indeling in doelgroepen voor natuurgebieden baseert zich ook op verschillende motieven waarmee mensen een natuurgebied of landschap bezoeken. De indeling kan per studie iets verschillen (afhankelijk van de uitkomsten van, meestal, een factoranalyse), maar de volgende doelgroepen/motieven zijn vaak herkenbaar:

- *Natuurvorsers*: Men is actief en intensief bezig met de natuur. Motieven: vergroten van natuurkennis en zich één voelen met de natuur. Natuurvorsers zijn bijvoorbeeld zeer geïnteresseerd in het bijwonen van een excursie over de bijzonderheden van de natuur, lezingen over hoe een gebied is ontstaan en het bezoeken van observatiepunten;
  - *Natuurontspanningzoekers/rustzoekers*: De gerichtheid op de natuur is minder intensief. Toch is er vaak kennis van natuur en maakt men een bewuste keuze voor het gebied. Motieven: stilte, gezondheid en frisse lucht;
  - *Natuur- en landschapsgenieters/passieve gebruikers*: Genieten van het landschap en visuele aspecten van de omgeving (bijvoorbeeld een park) staan centraal. Ook de sociale component is belangrijk (gezelschap, mensen ontmoeten).
  - *Sociale-ontspanning of vermaakzoekers*: De activiteit staat voorop. De natuur en het (agrarische) landschap fungeren vooral als decor voor sportieve inspanning. Ook bij deze groep is de sociale component vaak belangrijk. Deze recreanten willen bijvoorbeeld gezellig met hun familie en vrienden picknicken, of lekker ravotten met de kinderen;
  - *Uitdaging- of bewegingzoekers*: Fysieke confrontatie met de natuur of het landschap staat voorop. Denk niet alleen aan bungeejumpen, maar ook aan 'survallen' in de natuur of in de polders, lange tochten schaatsen en andere activiteiten die de conditie kunnen verbeteren;
  - *Benutters*: De gerichtheid op de natuur wordt bepaald door het oogsten van producten (dit uit zich bijvoorbeeld in bramen plukken of streekproducten kopen)
- (gebaseerd op o.a. Boerwinkel (1990), Kugel et al., (1991) en Konijnenburg (1996))

Per motief/doelgroep verschilt de oriëntatie op de natuur: van 'de natuur als decor' tot 'de natuur als object van studie'. Afhankelijk van deze oriëntatie verschillen ook de activiteiten die het best tegemoetkomen aan de onderliggende motivatie.

Natuur en gezondheid

Van den Berg en Van den Berg (2001) verzamelden materiaal voor de ondersteuning van de gezondheidsfunctie van de natuur voor mensen. Er zijn hele waslijsten met gezondheidsbaten van natuur te vinden in de literatuur, maar deze kunnen volgens de auteurs meestal worden samengevat in termen van de volgende drie 'basismechanismen':

- Natuur als bron van *rust* en *ontspanning*;
- Natuur als bron van geestelijke en lichamelijk *weerbaarheid*; en
- Natuur als bron van *persoonlijke groei* en *betekenisverlening*.

Op basis van dit onderzoek concluderen Van den Berg en Van den Berg (2001) dat mensen in een natuurlijke omgeving dus moeten/willen kunnen *uitrusten*, kunnen *leren* en kunnen *groeien*.

'Recreatiebeelden'

Jókövi en Schöne (1998) hebben gekeken naar de populariteit van diverse recreatiebeelden en aantrekkelijkheid van deelname hieraan. De gebruikte recreatiebeelden zijn een mix van motieven, activiteiten en gezelschap en zijn gebaseerd op onderzoek van de Stichting Recreatie KIC en DLO-Staring Centrum (tegenwoordig: Alterra) (Langers et al., 1997). Er zijn duidelijke verschillen in populariteit (zie tabel 'Recreatiebeelden op volgorde van populariteit') waarbij populariteit is gemeten met de vraag op hoeveel vrije dagen de respondent een uitstapje zou willen maken dat bij het recreatiebeeld past. Bij de resultaten van de gewenste participatie, het aandeel respondenten dat op zijn minst af en toe wil recreëren volgens een recreatiebeeld, blijkt dat de Nederlanders van variatie houden; men wil aan de meeste recreatiebeelden wel eens deelnemen.

Recreatiebeelden op volgorde van populariteit (in % van de bevolking dat aan een bepaald recreatiebeeld participeert (gerealiseerde participatie) of zou willen participeren (gewenste participatie & non-participanten die wel willen), en het aantal daadwerkelijke bezoeken (gemiddelde frequentie))

Populariteit	Recreatiebeeld				
		Gewenste participatie	Gerealiseerde participatie	Gemiddelde frequentie	Non-participanten die wel willen
1	In de natuur genieten van de omgeving, de planten en de dieren	92	85	22,5	10
2	De stad in en u daar vermaken met uw partner of met anderen	87	89	16,4	6
2	Samen met anderen in het water, bij het water, op het ijs	86	73	10,1	19
2	Gezellig samen met de kinderen recreëren	77	66	10,3	16
3	Op het platteland genieten van weilanden, akkers, boerderijen, dorpjes	79	72	20,8	12
3	Gezellig met anderen sportief recreëren in de buitenlucht	78	72	11,6	16
4	Lekker sporten in de buitenlucht	65	58	19,1	18
4	Een evenement bezoeken, gezellig met al die anderen waar iets bijzonders gebeurt	82	79	4,5	12
5	Attractiebezoek, het kost wel wat, maar het is het waard	80	67	2,4	19
6	In de rust en schoonheid van de natuur nadenken over uzelf en het leven	64	46	8,4	23
7	Een spannende sport beoefenen in de buitenlucht om uw eigen grenzen te verleggen	38	14	1,0	26

Bron; Jókövi en Schöne (1998)

Meest populair onder de Nederlandse bevolking (15 jaar en ouder, 600 respondenten) is: 'in de natuur genieten van de omgeving, planten en dieren'. Meer dan 90% wenst op zijn minst af en toe zo te recreëren, 85% doet dit ook daadwerkelijk en de gemiddelde frequentie is het hoogst van alle recreatiebeelden, nl. 22,5 keer in het afgelopen jaar. Natuur kan hierbij vrij breed opgevat worden. Ook de andere populaire recreatiebeelden draaien veelal om het al dan niet sportief recreëren in de buitenlucht, de natuur of het platteland. Alleen het 'de stad in gaan...' op nummer twee is duidelijk van andere aard; het gaat hier namelijk niet om een recreatiebeeld in de groene ruimte.

Uit het voorgaande blijkt dan mensen in de groene ruimte vaak waarden zoeken die in drukke woon- en werksituaties steeds schaarser worden; rust, ruimte, contact met de natuur e.d. Rust en ruimte worden vaak in één adem als basisbehoefte van recreanten genoemd. Linnartz (2001) onderzocht de vraag in hoeverre nu elke Nederlander in de vrije tijd aan waarden als rust en ruimte hecht. Dit geldt zeker niet voor iedere recreant en op elk moment. Rust en ruimte zijn een cliché, volgens Linnartz, maar behoefte aan (groene) ruimte kan op basis van dit onderzoek met een gerust hart een basisbehoefte genoemd worden.

Tot de waarden/motieven van de rust- & ruimtezoekers rekent Linnartz: immaterieel, onthaasting, rust & ruimte en een natuurlijke omgeving (geniet-groen). Tot de waarden van de rust & ruimte vermijders rekent Linnartz: materieel, levendigheid & drukte, spanning & sensatie, de stedelijke omgeving en functioneel groen. Voorst merkt Linnartz op dat sommige groepen niet goed zijn onder te brengen bij 'zoekers' en 'vermijders', en bovendien dat óók de situatie en het moment mensen ertoe kunnen bewegen om voor het één of voor het ander. Met andere woorden: door de meeste mensen wordt gezocht naar een evenwicht tussen rust & ruimte en tussen spanning & sensatie. Dit komt overeen met de eerder geschreven motivatiemix van Goossens (1998).

4.3 Een aantal voorbeelden

In het navolgende worden enkele motieven voor het bezoek aan specifieke gebieden of voor het beoefenen van bepaalde activiteiten op een rijtje gezet.

Motieven voor bezoek aan parken en recreatiegebieden

De tabel 'Motieven om een bezoek te brengen aan een park of een recreatiepark' geeft een overzicht van de redenen/motieven die mensen in het Grote groenonderzoek aangaven om parken of recreatiegebieden (ook natuurgebieden) in en om Amsterdam te bezoeken. De belangrijkste reden voor Amsterdammers om parken te bezoeken is 'om even buiten te zijn'; voor natuur- en recreatiegebieden is dit 'genieten van de natuur'. Opvallende verschillen tussen de bezoekmotieven voor parken en recreatiegebieden zijn te vinden in het feit dat parken, anders dan recreatiegebieden, vaak gebruikt worden als onderdeel van een route voor meer functionele doelen, het ontmoeten of kijken van mensen en voor het even buiten zijn. Recreatiegebieden, daarentegen, lenen zich meer voor genieten van natuur en landschap en worden vaker genoemd om het feit dat het er schoon is.

Motieven om een bezoek te brengen aan en park of een recreatiepark (in procenten)

Motief	parken	recreatiegebieden
Ik kom er doorheen op weg naar huis/werk/etc.	42	5
Genoemde activiteiten uitoefenen	47	59
Voor de rust	42	45
Het is er schoon	14	22
Om te genieten van de natuur	54	70
Om te genieten van het landschap	20	44
Omdat er altijd iets te beleven valt	17	13
Mensen kijken/ontmoeten	27	19
Omdat het er gezellig is	22	18
Om even buiten te zijn	68	
Anders	4	6

Bron: Stedelijk beheer (1996)

Motieven voor gebruik van landelijke fietsroutes

In een enquête over het gebruik en de waardering van landelijke fietsroutes (LF-routes) van Buijvoets (1994) was een vraag opgenomen over het belang dat men hecht aan een viertal motieven om een LF-route te fietsen. Een vijfde antwoordcategorie stond de respondenten toe een niet voorgedcodeerd antwoord te geven. De respondenten moesten het belangrijkste motief het cijfer 1 geven en het minst belangrijke motief het cijfer 4. De resultaten zijn gewogen voor dagtochtfietsers en meerdaagse ridders en in de tabel 'motieven voor het gebruik van LF-routes' weergegeven (de verschillen tussen de gewogen en de ongewogen resultaten waren zo klein dat Buijvoets concludeert dat de motieven van deze fietsers nagenoeg gelijk zijn).

Natuur en landschap zijn volgens dit onderzoek de belangrijkste reden voor het fietsen van een LF-route. Rust en ontspanning komen op de tweede plaats, gevolgd door het motief 'gezondheid'. Cultuur blijkt op de laatste plaats van de genoemde motieven te staan. Bij het uitzetten van routes hoeft cultuur dus minder nadruk te krijgen dan natuur en landschap.

Motieven voor het gebruik van LF-routes

Motief	Gemiddelde score	Aantal keer dat het cijfer is toegekend			
		1	2	3	4
Genieten van natuur en landschap	1,76	239	192	84	14
Rust, ontspanning	2,12	173	174	123	56
Sportieve prestatie, gezondheid	2,71	99	106	143	157
Belangstelling voor cultuur	3,37	18	51	162	265

Bron: Buijvoets (1994)

Motieven voor gebruik van lange-afstandswandelpaden

Een wat ouder onderzoek van Bakker en Hintzen (1991) biedt inzicht in motieven van frequente lange-afstandswandelaars. Er is een lijst met 11 motieven aan frequente lange-afstandswandelaars voorgelegd met de vraag de belangrijkste drie te nummeren. Het meest genoemde motief is de 'geestelijke ontspanning' (55%) die het lange-afstandswandelen met zich meebrengt. Ook werd 'actief bezig zijn' door bijna de helft van de ondervraagden

genoemd. Voor ca. 45% is voorts het 'in contact komen met de omgeving' een motief voor het ondernemen van lange-afstandswandeltochten. Dit betreft zowel het 'ontdekken van mooie en onbekende plekjes' (43%) als het 'in nauw contact komen met de natuur' (46%; natuurbeleving). Tot slot wordt ook het 'ongebonden karakter (vrijheid/onafhankelijkheid)' van lange-afstandswandelen door ca. 45% van de wandelaars genoemd als motief. Minder belangrijke motieven zijn 'cultuur beleven' (19%), 'met anderen wandelen' (15%), 'training tochten' (14%), 'sportieve prestatie' (7%) en 'avontuur' (2%).

Recenter onderzoek van Elzinga en Tiebosch (1997) laat eveneens zien dat voor de lange-afstand-wandelaar doorgaans de sportieve prestatie niet voorop staat, want het gaat vooral om het genieten van de omgeving tijdens de tocht. Het voor- en naseizoen zijn de meest favoriete jaargetijden om te wandelen. Als motieven voor het wandelen van lange afstanden worden vaak genoemd: het contact met de natuur, landschapsbeleving, rust en ontspanning en ongeorganiseerdheid (de vrijheid om te gaan en te staan waar je wilt). Men volgt daarbij het liefst een route over onverharde paden, die echter wel gemarkeerd moeten zijn omdat de wandelaar niet zelf zijn route wil zoeken door het gebied. Bovenal is het belangrijk dat er tijdens de wandeling voldoende zicht is en dat oriëntatie mogelijk is. Om een Lange AfstandWandel(LAW)-route te bereiken wordt vaak gebruik gemaakt van het openbaar vervoer – dit percentage ligt zelfs hoger dan het percentage autogebruikers of fietsers. Dit heeft te maken met het niet-rondgaande karakter van de routes, waarbij men niet meer op de beginplek terugkeert. Daarnaast maakt men ook vaak gebruik van een combinatie van openbaar vervoer en een eigen transportmiddel (met het openbaar vervoer terug naar het vertrekpunt).

De route zelf moet vooral afwisselend zijn en voldoende beschutting bieden. Men wil geen last hebben van gevaarlijke kruispunten of ander verkeer. Er is volgens het onderzoek van Elzinga en Tiebosch (1997) sprake van een lichte voorkeur voor wandelen in bosrijke landschappen, maar afwisselende landschappen worden ook als positief ervaren. Ontwikkelingen die als negatief worden bestempeld zijn schaalvergroting, het verdwijnen van houtwallen, plattelandswegen, het rechte trekken van sloten en kavels en de introductie van kunstmatige elementen, leeg- en kaalheid en vervuiling en afval.

Alhoewel het onderzoek van Elzinga en Tiebosch (1997) gericht was op de kenmerken en voorkeuren van lange-afstand-wandelaars, zal een groot deel van de beschreven wensen, voorkeuren en motieven ook van toepassing zijn op wandelaars van kortere routes. Bij deze laatste groep zal echter het belang van rondgaande routes, waarbij het begin- en eindpunt zich op dezelfde locatie bevinden, belangrijker zijn. Deze locatie kan zowel de woning van de wandelaar zijn als een plek die goed bereikbaar is.

Motieven voor recreatie op het water

Uit onderzoek naar bezoekmotieven en gedrag van watersporters in kustwateren blijkt dat het merendeel van de motorbootvaarders, bootvissers en droogvallende zeilers de activiteiten al meer dan 10 jaar onderneemt. Uit hetzelfde onderzoek komt naar voren dat de motieven van de verschillende watersporters sterke overeenkomsten vertonen. De meerderheid van de watersporters acht de aanwezige rust en ruimte en de natuur van groot belang voor hun recreatieve beleving, evenals de relatieve ongereptheid van de kustwateren. Unaniem vinden zij het zeer belangrijk om zich vrij te voelen in doen en laten tijdens hun verblijf op en aan het water. Belangrijke motieven die respondenten vrij algemeen noemen, zijn: 'zich vrij voelen', 'geestelijk ontspannen', 'ruimte' en 'rust' en 'de natuur ervaren' (De Bruin en Klinkers, 1995).

Uit het onderzoek naar het vaargedrag op het Markermeer/ IJmeer blijkt dat genieten van natuur en landschap een belangrijk argument is om te varen. Het verdwijnen van bepaalde

aspecten van natuur en landschap zou leiden tot een daling van het bezoek. Tweederde van de respondenten zegt niet terug te keren naar het gebied als het uitgestrekte (landschappelijke) karakter zou verdwijnen. Bijna tweederde zegt niet terug te keren als het relatief schone oppervlaktewater zou worden aangetast (Ter Haar et al., 1995).

De zeestromingen/getijdenwerking of de aanwezigheid van vogelsoorten zijn natuuraspecten waarvan de toervaarder geniet in de Voordelta. Degenen die vaker (en langer) in de Voordelta verblijven achten natuuraspecten relatief meer van belang dan degenen die hier minder vaak verblijven (Provincie Zuid-Holland, 1995).

Motieven voor natuursoorten

De tabel 'Meest aansprekende natuur' toont de voorkeuren voor natuursoorten gerelateerd aan de ervaringen die men er zoekt (motieven) en de activiteiten die men er graag uitoefent (Reneman, 1999 – landelijk onderzoek in het kader van de Operatie Boomhut). De natuurtypen worden vooral gewaardeerd om de rust en de stilte en om de natuur die daar lekker z'n gang kan gaan. Bossen zijn favoriet. Mensen wandelen er graag om zich te ontspannen. Op de tweede plaats staan zee, strand en duinen. Fietsen is hier populair en men haalt er graag een frisse neus. Overigens, bij voorkeuren voor het gebruik van het ene gebied boven het andere gebied kunnen ook *imagoproblemen* of *onbekendheid* van bepaalde gebieden een rol spelen (Wijkhuizen, 1997).

Meest aansprekende natuur

	Fysieke verschijningsvorm	Intrinsieke kenmerken	Ervaringen	Activiteiten
1	Bossen	Natuur die haar eigen gang gaat	Ontspanning	Wandelen
2	Zee, strand en duinen	Veel verschillende planten en dieren	Frisse lucht/geuren opsnuiven	Fietsen
3	Meren en plassen	Stil (geluid)	Tot rust komen	Natuur bekijken en beluisteren
4	Heuvellandschap	Rustig (weinig mensen)	Omgeven zijn door stilte en rust	Zitten, liggen en luieren
5	Heidevelden of zandverstuivingen	Veel afwisseling van soorten groen en natuur	Afleiding van dagelijkse beslommeringen vinden	Struinen

Bron: Reneman et al. (1999)

Motieven voor non-participatie

Bij het Grote groenonderzoek in Amsterdam (Stedelijk Beheer, 1996) en het onderzoek naar recreatieprojecten (De Bruin en De Vries, 1997) is ook gekeken naar de redenen om af te zien van het bezoek aan parken en/of recreatieprojecten. Uit de thuisinterviews van het onderzoek van De Bruin & De Vries (1997) blijkt dat gevoelens van sociale onveiligheid bij vrouwen niet significant vaker leiden tot het niet-bezoeken van de projecten. Gebiedsspecifieke non-participatie lijkt niet te worden veroorzaakt door tekortkomingen in de inrichting (aantrekkelijkheid en geschiktheid) van de projecten. Gebiedstspecifieke non-participatie wordt wel voor een belangrijk deel veroorzaakt door de afstand tussen de woning en een recreatiegebied. Het geheel niet bezoeken van recreatieprojecten (algehele non-participatie van recreatieprojecten) hangt volgens dit onderzoek sterk samen met persoonsgerelateerde redenen "Algehele non-participanten onderscheiding zich van participanten doordat zij veelal

ouder en minder welgesteld zijn dan participanten. Gebrek aan moed/energie, en/of een slechte lichamelijke gesteldheid vormt de belangrijkste beperking waarop non-participanten zich onderscheiden van de participanten. Dit stemt overeen met de relatief hoge leeftijd van de non-participanten. De hoge leeftijd van de non-participanten lijkt daarom een belangrijker reden voor hun non-participatie dan hun lage welstand.”

Motieven om geen bezoek te brengen aan en park of een recreatiepark (in procenten)

Motief	parken	recreatiegebieden
Zit liever in eigen tuin	29	19
Te ver weg of moeilijk bereikbaar	11	30
Kan er moeilijk komen (vervoer, lichamelijk)	9	16
Het is er te druk	8	10
Ik vind het er niet leuk	5	10
Ik voel me er niet veilig	17	5
Er valt niets te beleven	7	3
Ik heb er geen tijd voor	25	22
Ik heb er niet zoveel behoefte aan	22	27
Ik hou niet van aangelegd groen	3	3
Ik ga liever naar natuurgebieden buiten de stad	26	
Ik ga liever naar parken in de stad		18
Anders	14	14

Bron: Stedelijk beheer (1996)

In het Grote groenonderzoek in Amsterdam is ook gevraagd naar de reden dat Amsterdammers parken en/of recreatiegebieden niet bezochten. Slechts 14% van de respondenten bezocht geen parken; voor recreatiegebieden was dit 27%. De motieven hiervoor zijn in de tabel ‘Motieven om *geen* bezoek te brengen aan en park of een recreatiepark’ weergegeven. Hieruit blijkt dat, net als in de studie van De Bruin en De Vries (1997) voor recreatiegebieden de locatie (verder van de stad en daardoor moeilijker bereikbaar) evenals persoonlijke redenen (geen zin, te druk, fysieke beperkingen, andere voorkeuren) de belangrijkste reden zijn om af te zien van een bezoek. Voor parken daarentegen blijkt de bereikbaarheid geen probleem, maar wordt (on)veiligheid vaker genoemd (17%) als reden. Daarnaast domineren eveneens veel persoonlijke redenen waarbij de eigen tuin en de natuurgebieden buiten de stad de grootste concurrent zijn.

Genoemde redenen waarom mensen uit Voorne-Putten-Rozenburg nooit in een recreatiegebied komen

Reden	%
Persoonlijke omstandigheden	28
Te druk	22
Niet aantrekkelijk	19
Nooit overwogen	11
Slecht bereikbaar	5
Geen behoefte	5
Te ver weg	4
Mogelijkheden onbekend	2
Geen tijd	1

Bron: Enting & Ziegelaar (2000)

Ook uit recreatieonderzoek in het gebied Voorne-Putten-Rozenburg (VPR) (Enting & Ziegelaar, 2000) blijkt dat persoonlijke motieven en/of omstandigheden de belangrijkste reden zijn om nooit recreatiegebieden te bezoeken. Ongeveer 15% van de totale populatie in het gebied (ruim 200.000 mensen) komt nooit in een recreatiegebied. De redenen daarvoor zijn in de tabel 'Genoemde redenen waarom mensen uit Voorne-Putten-Rozenburg nooit in een recreatiegebied komen' weergegeven. Behalve 'persoonlijke omstandigheden' zijn ook 'nooit overwogen', 'geen behoefte' en 'te druk' te scharen onder persoonlijke omstandigheden en motieven; in totaal maken deze redenen 45% uit van alle motieven om nooit naar een recreatiegebied te gaan. 'Te druk' en 'niet aantrekkelijk', samen goed voor 41% van de redenen, zijn bovendien ook een combinatie van feiten (aanbod, aantal andere bezoekers) en de persoonlijke interpretatie daarvan.

5 Wie recreëert er in natuur en landschap?

Niet alle segmenten van de bevolking recreëren evenveel, en niet iedereen beoefent elke activiteit met dezelfde frequentie. In dit hoofdstuk wordt aandacht aan de wijze waarop sociaal-economische, -demografische en -culturele factoren zoals opleiding, inkomen, leeftijd, etniciteit, etc. samenhangen met het beoefenen van (bepaalde) activiteiten en met het bezoek aan natuur- en recreatiegebieden. Allereerst wordt een beschrijving gegeven van een veel gebruikte segmentatie van recreanten naar de beperkingen die zij ervaren bij het omzetten van hun recreatieve motieven in daadwerkelijk recreatief gedrag; deze indeling blijkt een sterke relatie te hebben met het recreatieve gedrag aan de ene kant en met enkele sociaal-economische en -culturele factoren aan de andere kant. Daarna wordt een aantal onderzoeksgegevens weergegeven die inzicht geven in wie bepaalde typen gebieden wel of juist niet bezoekt.

5.1 Wie ondernemen er in het algemeen recreatieve activiteiten

Indeling in en beschrijving van segmenten biedt een handzame samenvatting van verschillen tussen recreanten. Een veel gebruikte indeling in de recreatie is die van De Vries en De Bruin (1998). Deze segmentatie is gebaseerd op de beperkingen ('*constraints*') die mensen ervaren bij het al dan niet participeren aan recreatieve activiteiten. De resulterende segmenten hebben een sterke relatie met de leeftijd, de gezinsfase en de sociaal-economische status van de recreant. De naamgeving van de segmenten is gebaseerd op beperkingen die de groepen rapporteerden ten aanzien van deelname aan recreatie in een groene omgeving. De indeling is:

- '*Bedrijviger*'/actieve jongeren (met een goede sociaal-economische positie)
- '*Minderdraagkrachtiger*' of ook wel '*onwilliger*' genoemd (mensen met kinderen)
- '*Gezinsmensen*' (mensen met kinderen met een goede sociaal-economische positie)
- '*Kwieke senioren*' ofwel 'tevredenen' (kinderen het huis uit, een redelijk goede sociaal-economische positie)
- '*Ouderer*' ofwel '*vermoeder*' (hoge leeftijd, veel 1-persoonshuishoudens en lage sociaal-economische positie)

Omvang van en prognose van de omvang van de verschillende segmenten in 1995 en 2020

Groep	1995		2020	
	Absoluut (*1000)	Aandeel (%)	Absoluut (*1000)	Aandeel (%)
Kinderen <15 jaar	2.838	18,4	2.998	17,0
Bedrijvigen	3.736	24,2	3.777	21,4
Mensen met kinderen	4.478	29,0	3.898	22,1
Kwieke senioren	2.261	14,7	3.509	19,9
Ouderen	2.110	13,7	3.493	19,8
Totaal	15.424	100	17.674	100

Bron: Goossen et al. (1998)

Per groep verschillen de voorkeuren voor activiteit, locatie en gezelschap. In tabel 'Omvang van en prognose van de omvang van de verschillende segmenten in 1995 en 2020' wordt duidelijk dat de verhouding tussen de verschillende segmenten de komende jaren gaan veranderen. Vergrijzing en ontgroening komen hier duidelijk naar voren.

Aangezien het recreatiegedrag van deze segmenten ook significante verschillen vertoont zal het recreatiegedrag van de Nederlandse bevolking als geheel gaan veranderen. Hieronder wordt het recreatiegedrag van de verschillende segmenten kort weergegeven. Hierbij worden, waar mogelijk/nodig, ook algemene relaties tussen sociaal-demografische en -culturele factoren besproken. De kenmerken van de recreantensegmenten worden samengevat in de tabel 'Doelgroepen en hun activiteiten'.

'Kwieke senioren' en 'ouderen'

'Ouderen' nemen minder vaak deel aan recreatie. Het maken van kleine ommetjes door de buurt is populair. Verder blijven ze veel thuis. Gemak en comfort zijn van belang voor de vermoeiden. 'Kwieke senioren' brengen veel tijd in de open lucht door, veelal wandelend en fietsend. De omgeving is meer dan alleen een achtergrond; ze zoeken vaak bewust de mooie plekjes op. Het landelijk gebied trekt relatief vaker deze oudere recreanten, met name de 60-plusser. Er wordt door hen onder andere - meer dan door andere groepen - gewandeld, gefietst, getoerd en naar bezienswaardigheden gegaan (Van Busser, 1999, zie tabel 'Activiteiten van verschillende leeftijdsgroepen in het landelijk gebied'). De verwachting is dat de omvang van deze groepen zowel in aantal als in aandeel flink zal toenemen.

Activiteiten van verschillende leeftijdsgroepen in het landelijk gebied (=excl. water, zee/duinen)

Leeftijd	Alle dagtochten	Landelijk gebied	Activiteiten in het landelijk gebied							
			Wandelen	Fietsen	Sportief	Bezienswaardigheden	Toeren	Natuuractiviteiten	Kamperen	Horeca
0-19	22	17	17	11	39	17	6	4	33	4
20-29	22	11	12	7	9	17	20	5	8	13
30-39	16	17	17	16	21	16	12	10	26	28
40-49	12	15	16	14	19	11	12	7	10	16
50-59	9	12	12	16	8	11	14	7	8	16
60+	19	28	26	36	4	28	36	67	15	23
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
			0							

Bron: Van Busser (1999)

Gezinsmensen en minder draagkrachtigen

Voor gezinsmensen is de geschiktheid van activiteiten voor kinderen vaak een belangrijke voorwaarde. Lekker naar buiten met de kinderen hoort daarbij. Bij de minder draagkrachtigen wordt weinig aan recreatie gedaan door gebrek aan geld en transport, maar er is ook slechts een matige interesse. Af en toe gaat men de stad in of met de kinderen naar met name aangelegde recreatiegebieden. Het aandeel mensen met kinderen en het aandeel kinderen (apart weergegeven in tabel 'Activiteiten van verschillende leeftijdsgroepen in het landelijk gebied') zal naar verwachting in de toekomst afnemen.

Bedrijvigen

Bij bedrijvigen spelen de bruisende stadscentra een zeer belangrijke rol in de vrijetijdsbesteding. Daarnaast zijn ook watersportgebieden en natuurlijke omgevingen (vooral zee, strand en duinen) populair. Het landelijk gebied wordt door jongeren minder bezocht dan door ouderen. Deze groep zal in verhouding iets kleiner worden, maar in absolute hoeveelheden ongeveer gelijk blijven.

Allochtonen

Aan de eerder genoemde indeling voegen wij nog de groep 'allochtonen' toe, vanwege de sterke toename van het aantal en aandeel allochtonen in Nederland, vooral in de grote steden. In dit rapport behandelen we de groep allochtonen als geheel en hebben het dan met name over de mensen die afkomstig zijn uit de niet-westerse landen. In Nederland zijn Turken, Marokkanen, Surinamers, en Arubanen/Antillianen belangrijke bevolkingsgroepen.

De vrijetijdsbesteding van allochtonen is opvallend anders dan die van de doorsnee Nederlander zo blijkt uit onderzoeken van onder andere de Stichting Recreatie en Alterra (Schmeink & Ten Wolde, 1998; Jókövi, 2000). De bij autochtone mensen populaire activiteiten wandelen en fietsen worden door allochtonen veel minder vaak uitgeoefend. Zij zijn sterk op de rode en groene ruimtes binnen steden gericht. Allochtone gezinnen gaan regelmatig naar het park met de familie om te picknicken, barbecuen, voetballen en dergelijke. De gezinnen blijven doorgaans langer in het park dan Nederlandse gezinnen. Turkse en Marokkaanse meisjes nemen relatief weinig deel aan vrijetijdsactiviteiten. Vrouwen zijn veel in en om het huis te vinden en gaan wel eens in groepsverband naar het park met kinderen.

*Participatie van allochtonen in het bezoek aan recreatievoorzieningen (percentages *)*

	Buurt-voorzieningen	Stadsparken	Recreatie-gebieden	Strand en duinen	Overige natuurlijke landschappen
Turken (n=104)	82	88	60	34	16
Autochtonen(n=104)	77	73	66	66	51
Marokkanen (n=67)	84	83	30	45	15
Autochtonen (n=67)	75	67	65	71	46
Surinamers (n=157)	72	68	38	40	17
Autochtonen (n=157)	74	77	69	69	58

* Vetgedrukte cijfers zijn statistisch significant (verschillend) bij $\alpha=0,05$ volgens de χ^2 -toets.
Bron: Jókövi (2000)

Natuurgebieden en agrarisch gebied worden door de meeste allochtonen duidelijk veel minder bezocht dan door Nederlanders. Uit de tabel 'Participatie van allochtonen in het bezoek aan recreatievoorzieningen' blijkt dat slechts ca. 16% van de onderzochte allochtonengroepen komt in 'overige natuurlijke landschappen'. Bij Turken verschilt het deelnamepercentage van bezoek aan recreatiegebieden weinig met dat van Nederlanders. Uit onderzoek in Rotterdam blijkt dat veel allochtonen het oer-Hollandse polderlandschap met sloten, koeien en weilanden maar niets vinden (Van Nederpelt, 2000). Aangezien het overgrote deel van de allochtonen in de grote steden woont en zij bovendien wel relatief veel gebruik maken van groenvoorzieningen in de steden, is 'groen in en om de stad' (GOIS) voor deze groep extra belangrijk. Schmeink en Ten Wolde (1998) bevelen daarom ook aan dat dit thema onderwerp zou moeten zijn van het grote-stedenbeleid.

Het recreatiepatroon van allochtonen is veel meer stationair dan dat van Nederlanders. Mogelijke verklaringen voor de verschillen in het concrete recreatiegedrag zijn: religie, wijcultuur, vrijetijdsbesteding meer geïntegreerd in het dagelijks leven, niet gewendheid om te reizen voor recreatie, geringere bestedingsmogelijkheden en de woonsituatie. Jongeren uit de tweede generatie, die over het algemeen in Nederland geboren zijn, recreëren ondernemen ook 'typisch Nederlandse' recreatieactiviteiten zoals uitgaan, winkelen, wandelen, sporten en dergelijke in recreatiegebieden of aan de kust.

Doelgroepen en hun activiteiten

Groep	Activiteit	Aandachtspunt	Actieradius/ligging
'Ouderen'	Bepert door ouderdomsverschijnselen	Sociale contacten	wijkniveau
'Kwieke senioren'	Fietsen en wandelen	Landelijk omgeving	Regio
'Mensen met kinderen'	Gevarieerd, 'leuk, gezond en leerzaam'	Geschikt voor kinderen aangelegde recreatiegebieden	Directe woonomgeving
'Bedrijvigen'	Nieuwe ervaringen Lichamelijke inspanning	Extremen; bruisende stad, natuur, watersportgebied	Regio/ (inter)nationaal
'Kinderen < 15 jaar'	Lichamelijke inspanning Sport en spel, avontuur	Trends (bijv. skaten)	Wijk
'Allochtonen'	Picknick/ barbecue	Sociale contacten/ stadsparken	Wijk/stad

Bron: Grontmij (2000)

5.2 Wie maken er in hun vrije tijd gebruik van het (groene) buitengebied (een aantal voorbeelden)

In de voorgaande paragraaf is een algemeen beeld geschetst van de relatie tussen persoonskenmerken en recreatief gedrag. In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de persoonskenmerken van mensen die in specifieke gebieden recreëren.

Wie gaan er in hun vrije tijd vanuit de stad naar het platteland

Er wordt wel gezegd: het platteland is de achtertuin van de stedeling. Het vangnet om af en toe te genieten van rust, ruimte en groen en bij te komen van de stress van alledag. Het landelijk gebied heeft dan ook duidelijk een recreatieve functie voor en een verplichting tegenover stedelingen. Het landelijk gebied moet hun garantie bieden voor belevings- en bewegingsruimte. Dit komt in het huidige Rijksbeleid ook nadrukkelijk naar voren.

In onderzoek in opdracht van Toerisme & Recreatie AVN (Van Bussel, 1999) is apart gekeken naar activiteitenpatronen van *stedelingen*. Vanuit de sterk verstedelijkte gebieden heeft een groot deel van de dagtochten een stedelijk gebied als bestemming. Dit beeld wijkt enigszins af van het algemene beeld dat eerder bij de trends geschetst is, dat het landelijk gebied een grote en groeiende populariteit geniet. Het aantal dagtochten door stedelingen naar het landelijk gebied is volgens het onderzoek niet toegenomen, maar zelfs licht gedaald tussen de jaren 1991 en 1996 (de twee meest recente grote onderzoeken naar dagrecreatie). De stedeling onderneemt gemiddeld jaarlijks 62 dagtochten, waarvan 8 (13%) naar het landelijk gebied (op jaarbasis: 51 miljoen dagtochtjes door stedelingen naar het landelijk gebied). Een

eerste factor die meespeelt bij deze afwijking van de eerder geschetste trend is dat er specifiek gekeken wordt naar mensen uit sterk verstedelijkte gebieden. Volgens Van Bussel (1999) geldt voor deze mensen dat er een grotere afstand is vanuit de woning naar het landelijk gebied en ook de bereikbaarheid vanuit grote steden laat in sommige gevallen te wensen over (met name met het openbaar vervoer). Het ligt voor de hand dat deze factoren een rol zullen spelen bij de lagere populariteit van het landelijk gebied als bestemming voor een dagtocht vanuit de grote stad. Dagtochten naar het landelijk gebied zullen bij veel stedelingen vooral in het weekend moeten plaatsvinden, omdat er dan meestal meer tijd beschikbaar is. Het lagere aantal dagtochten naar het landelijk gebied door stedelingen in vergelijking met de gemiddelde Nederlander betekent dan ook geenszins dat het landelijk gebied niet belangrijk voor hen is, want het wordt wel door een groot deel van de stedelijke bevolking gebruikt.

Daarnaast zagen we in paragraaf 3.1 natuurlijk al dat activiteiten zoals uitgaan en recreatief winkelen populair zijn en de mogelijkheden daarvoor liggen in de steden natuurlijk binnen handbereik. Ten tweede is de trend dat het landelijk gebied in opkomst is als recreatieruimte over langere tijd uitgespreid, terwijl hier slechts naar de gegevens van 1991 en 1995 wordt gekeken. Voor een ander deel is de aandacht voor het landelijk gebied juist in de laatste jaren van de 20ste eeuw geconcentreerd met ontwikkelingen als vernieuwing en verbeterde openstelling van het platteland. Ook zijn de vakanties naar het landelijk gebied in dit onderzoek wel in opmars. Voor binnenlandse vakanties is het landelijk gebied populair bij stedelingen; 64% van de vakanties van stedelingen vond in 1995/1996 plaats in het landelijk gebied, dat waren 4,8 miljoen vakanties. Ten opzichte van 1991 is er stijging waar te nemen (Van Busser, 1999). Tenslotte is de definitie van landelijk gebied in dit onderzoek beperkt tot buitengebied zonder de watergebieden. Zee en duinen bijvoorbeeld worden door de onderzoekers niet onder landelijk gebied gerekend. Met inbegrip van deze categorie zou het aandeel van dagtochten naar het landelijk gebied wat groter uitvallen dan zonder deze categorie.

Wie recreëert op openluchtrecreatieprojecten

Uit het onderzoek van De Bruin & De Vries (1997; pp. 9-10) naar het gebruik van openluchtrecreatieprojecten blijkt dat de bezoekers van de drie betrokken recreatieprojecten in meerderheid van het mannelijk geslacht te zijn. De leeftijd van de bezoekers is veelal gerelateerd aan de aard van de activiteiten die op de drie projecten kunnen worden ondernomen. Zo is de gemiddelde leeftijd op het Ermerzand (zwem-/surfplas) beduidend lager dan in het stadspark (Wilhelminapark). Het merendeel van de bezoekers op de drie projecten heeft een lagere of middelbare beroepsopleiding gevolgd. Ongeveer de helft heeft een betaalde baan van minimaal 20 uur per week. De overgrote meerderheid is gehuwd of woont samen (ruim 80% op alle projecten).

De woon- en leefsituatie van de bezoekers verschilt veelal niet op een significante eenduidige wijze van die van de gemiddelde bewoners in de omgeving van de projecten. De enige vrij eenduidige significante overeenkomst tussen de drie projecten betreft de oververtegenwoordiging van gezinnen met kinderen die in de nabijheid van de projecten wonen. Op Geestmerambacht (regionale functie) en het Ermerzand (zwem/surfplas) valt bovendien de ondervertegenwoordiging op van ouderen naarmate ze verder van de projecten vandaan wonen."

Wie recreëert in parken en recreatiegebieden

Het Grote groenonderzoek in Amsterdam (Stedelijk beheer, 1996) heeft ook aandacht besteed aan de persoonskenmerken van de gebruikers van groene gebieden. In de tabel 'Gebruik van groengebieden naar persoonskenmerken' zijn de resultaten hiervan

weergegeven. De participatie is het grootst voor parken; voor klein groen in de directe woonomgeving is die het laagst. Mannen en vrouwen maken ongeveer in gelijke mate gebruik van de verschillende typen groengebieden.

Gelet op de etnische achtergrond, maken allochtonen, inclusief Nederlanders afkomstig van de Antillen en Aruba, veel meer gebruik van kleine groengebieden in de directe woonomgeving dan autochtonen. Voor de verder weg gelegen recreatiegebieden is de verhouding andersom. Parken in de stad nemen een tussen positie in; op de mensen van Surinaamse afkomst na wijken de deelnamepercentages van allochtone bevolkingsgroepen niet veel af van die van de autochtone. Mensen uit Suriname maken überhaupt het minst gebruik van groengebieden (12% algehele non-participatie).

Ten aanzien van het opleidingsniveau valt op dat lageropgeleiden meer gebruik maken van groen de woonomgeving; voor parken en recreatiegebieden ligt de relatie tussen opleidingsniveau en participatie andersom. Deze relatie komt echter niet tot uiting in de relatie tussen het netto huishoudinkomen en de participatie. Alleen voor het bezoek aan recreatiegebieden zijn er wat grotere verschillen in de participatiepercentages waar te nemen waarbij hogere inkomensgroepen ook een hogere participatie vertonen.

De voornaamste bezigheid van recreanten in het dagelijks leven heeft ook effect op de participatie. Groengebieden in de woonomgeving zijn het populairst bij mensen die werkzaam zijn in de huishouding en bij arbeidsongeschikten. Studenten en mensen met een full-time baan maken het minst gebruik van deze groengebieden. Parken daarentegen worden veel bezocht door mensen met een parttime baan en door studenten; arbeidsongeschikten en mensen die werken in de huishouding (en de categorie 'anders') hebben de laagste participatiegraden. Recreatiegebieden, tenslotte, zijn favoriet bij mensen met een parttime of fulltime betaalde baan; arbeidsongeschikten en mensen uit de categorie 'anders' hebben de laagste participatiegraad hiervoor.

Tot slot geeft de tabel 'Gebruik van groengebieden naar persoonskenmerken (in procenten)' nog informatie over de relatie tussen de participatiegraad en leeftijd. 16-20 jarigen hebben de hoogste participatiegraad voor groengebieden in de woonomgeving; 20-29 jarigen de laagste. Voor parken en recreatiegebieden loopt de participatiegraad op met de leeftijd tot en met 39 jaar. Daarna daalt de participatiegraad juist met de leeftijd. De alleroudsten hebben de allerlaagste participatiegraad voor deze groengebieden.

Gebruik van groengebieden naar persoonskenmerken (in procenten)

		woonomgevi ng	parke n	recreatiegebiede n	niet	aantal
Geslacht	Totaal	43	86	73	6	7532
	Man	42	87	73	6	3265
	Vrouw	44	86	73	7	4057
Bevolkingsgroep	Nederlandse	42	87	75	6	6675
	Nederlandse (Antillen & Aruba)	53	82	42	8	38
	Surinaamse	58	75	53	12	179
	Turkse	60	86	67	4	85
	Marokkaanse	61	83	49	8	95
	(andere) Afrikaanse	47	83	40	10	30
	Anders	44	91	65	4	275
Huishouden	Alleenwonend	33	88	67	7	2444
	2 volwassenen	40	85	75	7	2582
	2 volwassenen met kind(eren)	59	87	81	4	1673
	1 volwassenen met kind(eren)	57	88	76	6	339
	anders	42	81	62	8	313
Opleiding	Lager (beroeps)onderwijs	47	78	66	14	2112
	Alg. voortgezet/MBO.	44	88	74	9	2185
	Universiteit/HBO	38	93	80	9	2650
Voornaamste bezigheid	Betaalde baan (32 uur of meer)	38	89	80	4	2577
	Zelfstandige	43	87	77	5	574
	Parttime baan	48	92	81	3	711
	Werkzaam in de huishouding	54	83	74	6	610
	Studerend	38	90	64	4	830
	Gepensioneerd	46	79	66	12	993
	Werkzoekend	41	88	67	6	344
	Arbeidsongeschikt	51	83	63	7	314
	Anders	46	78	57	14	334
Netto HH inkomen	Minder dan 1000 gulden	40	87	59	6	611
	1000-2000 gulden	44	85	67	8	1925
	2000-3000 gulden	43	89	78	5	1760
	3000-4000 gulden	42	89	82	4	849
	4000-5000 gulden	40	88	82	4	523
	Meer dan 5000 gulden	41	90	84	3	542
Leeftijd	16-20 jaar	54	82	63	8	191
	20-29 jaar	34	89	71	4	1715
	30-39 jaar	46	91	81	3	1968
	40-49 jaar	46	88	79	5	1370
	50-59 jaar	42	84	73	7	772
	60-69 jaar	47	80	66	10	746
	70-79 jaar	44	76	59	14	549
	80 jaar en ouder	40	58	40	29	221

Bron: Stedelijk beheer (1996)

Wie maakt er gebruik van Lange Afstandswandelroutes (LAW-routes)

Volgens Bakker en Hintzen (1991) lag het percentage van de Nederlandse bevolking van 15 en ouder dat tussen 1998 en 1990 wel eens op een LAW in Nederland had gewandeld tussen de 4,5% en 5,9%; omgerekend komt dit neer op 550 tot 720 duizend Nederlands. Onder de lange afstandswandelaars zijn in deze studie nagenoeg evenveel mannen als vrouwen te vinden. Naar leeftijd blijkt dan bijna 75% van de wandelaars behoort tot de leeftijdsgroep '25-55 jaar'. Jongeren onder de 25 en ouderen boven de 65 zijn sterk ondervertegenwoordigd onder de lange-afstandswandelaars. Ten aanzien van opleidingsniveau en welstandsklasse blijkt dan personen met een hogere opleiding en/of welstandsklasse sterk zijn oververtegenwoordigd. Ca. 29% van de lange-afstandswandelaars heeft een HBO of universitaire opleiding genoten. Ook blijkt dat lange-afstandswandelaars vrijwel uitsluitend in 'gemeenten met een stedelijk karakter' (71%) of 'verstedelijkte plattelandsgemeenten (28%) wonen.

Het onderzoek van Elzinga en Tiebosch (1997) biedt inzicht in de sociaal-demografische kenmerken, de motieven en de wensen van lange-afstand-wandelaars. Lange-afstand-wandelaars kunnen verdeeld worden in twee categorieën: de frequente en de incidentele wandelaars. De eerste groep behoort vaak tot de leeftijdsklasse van 30 tot 60 jaar en er zijn procentueel weinig wandelaars jonger dan 25 of ouder dan 60. De frequente wandelaars zijn veelal hoger opgeleid, en van deze groep heeft driekwart een 'boven-modaal' inkomen. Zowel de frequente als de incidentele lange-afstand-wandelaars zijn in grote mate afkomstig uit een gemeente met een stedelijk karakter.

Lange-afstand-wandelaars zijn meestal te vinden in groepen met twee personen, waarbij de eigen partner vaak het gezelschap vormt. Een verwaarloosbaar aantal wandelaars loopt routes in groeps- of clubverband.

Wie maakt er geen gebruik van recreatiegebieden

In het recreatieonderzoek Voorne-Putten-Rozenburg (VPR) zijn bezoekers van recreatieschap VPR afgezet tegen de niet-bezoekers. Binnen VPR zijn 6 recreatiegebieden onderscheiden; het gaat hier om gebieden waarin veelal water- en/of strandrecreatiemogelijkheden aanwezig zijn. Uit dit onderzoek zijn de volgende observaties op te maken (Enting & Ziegelaar, 2000; p. 12):

- Er recreëert naar verhouding een groot percentage mannen en een laag percentage vrouwen in VPR;
- Het recreatiegebied wordt relatief veel bezocht door personen uit middelgrote huishoudens;
- VPR trekt relatief veel mensen met een fulltime baan met een goed inkomen;
- Onder bezoekers van VPR komen mensen van 24 tot 44 jaar vaker voor dan onder niet-bezoekers, terwijl 65-plussers duidelijk zijn oververtegenwoordigd;
- Bezoekers van VPR gaan vaker op vakantie van niet-bezoekers, waarbij men naar verhouding vaak kampeert; en
- Wandelen en fietsen zijn favoriete activiteiten, terwijl in VPR ook zwemmen en zonnen relatief populair zijn.

Wie doen er aan toervaren (motorboten/zeilboten)

In tabel 'Verdeling naar leeftijd van de respondent, per regio' is op basis van het onderzoek dat De Bruin en Klinkers (1994) in zeven watersportregio's hebben gedaan, de leeftijdsverdeling van de schippers per regio weergegeven. Per regio is tevens aangegeven of het om zeilbootvaarders (ZB) of motorbootvaarders (MB) gaat.

Verdeling (%) naar leeftijd van de respondent, per regio

Leeftijd schippers	Ooster- scheld e (ZB) ¹	Wadden- zee (ZB)	IJssel- meer (ZB)	Friese Meren (ZB)	Friese Meren (MB) ²	Hollandse Plassen (MB)	Gr.Dr. Kanalen (MB)	Maas (MB)	Totaal
15-29	9	10	11	29	7	10	2	3	10
30-39	14	13	25	27	21	21	13	10	18
40-49	54	47	39	27	35	29	20	43	37
50-64	22	28	21	16	32	32	42	37	29
65 en ouder	1	2	5	2	4	8	23	6	6
N=	147	142	126	147	134	134	142	145	1124

1 = zeilboot; 2 = motorboot

Bron: De Bruin en Klinkers (1994)

De schippers zijn veelal tussen de 40 en 65 jaar, waarbij de leeftijd enorm per vaarregio verschilt. Er zijn bijvoorbeeld relatief veel jeugdige schippers (jonger dan 30 jaar) met een zeilboot in het Friese Merengebied. Veel jongeren maken in Friesland kennis met de watersport via de vele zeilscholen en verhuurbedrijven daar. In de meer natuurlijke getijdenwateren (Oosterschelde en Waddenzee) komen relatief veel schippers voor van middelbare leeftijd (40 tot 50 jaar). Schippers van 50 jaar en ouder zijn vooral aangetroffen op kleinschalige binnenwateren (Hollands plassen gebied, de Maas en het Gronings-Drents kanalen gebied). In het Gronings-Drents kanalen gebied is zelfs bijna tweederde van de schippers ouder dan 50 en 23% is ouder dan 65. Dit verschil in de leeftijdsverdeling per regio bevestigt het feit dat de verschillende watersportregio's voor bepaalde groepen van watersporters aantrekkelijker zijn dan voor andere groepen. Tenslotte kan op basis van deze tabel geconcludeerd worden dat ouderen relatief vaak met een motorboot varen (De Bruin en Klinkers, 1994).

Bezit kajuitboot naar gezinscyclus, opleiding en woonprovincie in procenten

Gezinscyclus	%	Woonprovincie	%
Alleenstaanden jonger dan 35 jaar	8%	Groningen	4%
Alleenstaanden 35 jaar en ouder	17%	Friesland	9%
Gezin met kinderen	30%	Drenthe	3%
Gezin met volwassenen, leeftijd huisvrouw jonger dan 35 jaar	9%	Overijssel	8%
Gezin met volwassenen, leeftijd huisvrouw 35 jaar en ouder	36%	Flevoland	2%
		Gelderland	4%
		Utrecht	8%
Opleiding		Noord-Holland	21%
Geen opleiding, basisonderwijs	5%	Zuid-Holland	28%
LBO/ MAVO	31%	Zeeland	2%
HAVO/ VWO/ MBO	31%	Noord-Brabant	8%
HBO/ WO	32%	Limburg	3%

Bron: Minicensus 2000

In het onderzoek naar het vaargedrag op het IJmeer en het Markermeer blijkt dat ruim driekwart van de schippers tussen de 30 en 60 jaar oud is (Ter Haar et. al., 1995). Uit het onderzoek van de Stichting Waterrecreatie (1996) blijkt dat de gemiddelde leeftijd van schipper en bemanning in het Randmerengebied niet erg hoog is. Er bevinden zich aan boord relatief veel kinderen en weinig 65-plussers. Ongeveer tweederde van de respondenten op het IJsselmeer is tussen de 30 en 49 jaar oud. Op de Randmeren zijn de 'jonge zeilschippers' (15-29 jaar) sterker vertegenwoordigd dan op het IJsselmeer. Uit het onderzoek van de Provincie Zuid-Holland (1995) blijkt dat de bezoeker van het gebied van de Zuid-Hollandse Voordelta met zeil- of motorboot een gemiddelde leeftijd heeft tussen de 45 en 50 jaar.

In tabellen 'Bezit kajuitboot naar gezinscyclus, opleiding en woonprovincie' zijn op basis van Minicensus 2000 persoonskenmerken van kajuitbootbezitters weergegeven. Het minicensus is een grootschalig onderzoek met een steekproef van 10.000 personen dat door het bureau GFK wordt uitgevoerd en een goed beeld geeft van de samenstelling van de Nederlandse bevolking.

Respondenten met veel vaarervaring (minstens 30 jaar) worden relatief vaak aangetroffen op de meer natuurlijke getijdewateren (Oosterschelde en Waddenzee). Dit zijn tevens de regio's waar relatief weinig schippers met weinig vaarervaring aanwezig zijn. Er is derhalve een duidelijke relatie aanwezig tussen de aard van het vaarwater en de ervarenheid van de schipper. Naarmate de ervarenheid toeneemt, worden die gebieden opgezocht die meer eisen stellen aan de capaciteiten van de schipper. De leeftijd van de schipper stelt hier weer grenzen aan. Schippers van 65 jaar en ouder zijn nauwelijks meer aangetroffen in zowel de Oosterschelde als de Waddenzee (De Bruin en Klinkers, 1994).

Tot slot is ten aanzien van het eigendom van de boten duidelijk dat verreweg de meeste boten eigendom zijn van de gebruiker, namelijk 85%. Uitzondering op deze constatering vormt het Friese Merengebied waar een groot deel van zowel de zeilboten (37%) als de motorboten (27%) wordt geleend of gehuurd (De Bruin en Klinkers, 1994). Ook op het Markermeer en IJmeer varen de meeste schippers (91%) met een eigen boot (Ter Haar et. al., 1995).

6 Aanbod aan recreatiemogelijkheden in natuur en landschap

In dit achtergronddocument ligt de nadruk op recreatief *gebruik* van natuur en landschap, maar we willen in dit hoofdstuk toch ingaan op het *aanbod* aan mogelijkheden voor recreatie in natuur en landschap, hoewel we dat niet in uitgebreide zin zullen doen. Vragen die aan bod komen zijn; Welke omgevingen hebben betekenis voor recreatie in de groene ruimte? Wat is het (mogelijke) aanbod aan voorzieningen? Wie zijn de aanbieders van recreatieve ruimte en voorzieningen? Tenslotte gaan we in op de relatie tussen vraag en aanbod, op het vlak van sturing van gedrag en gewenste kwaliteit van het aanbod. De beschrijving is hoofdzakelijk kwalitatief; er worden geen overzichten gegeven van omvang van het aanbod.

6.1 Aanbieders van recreatiemogelijkheden in het landelijk gebied

We beginnen dit hoofdstuk met een overzicht aan aanbieders van recreatieve ruimte en voorzieningen en een korte kenschets van de sector recreatie en toerisme. Het toeristisch-recreatief product is een samengesteld product, waarbij de kwaliteit van de omgeving van groot belang is voor de recreant. Een belangrijk deel van het 'product' bestaat uit (semi-)publieke goederen, zoals bossen, recreatiegebieden en routenetwerken in het landelijk gebied. Een ander deel bestaat uit allerlei mogelijke voorzieningen. Wie bieden het recreatief en toeristisch-recreatief product aan? De aanbieders van recreatiemogelijkheden zijn divers. Ten eerste zijn er diverse overheden bij betrokken (publieke sector); rijk, provincies, gemeenten, uitvoeringsorganisaties zoals de Dienst Landelijk Gebied, en gemeentelijke samenwerkingsverbanden, zoals recreatieschappen of waterschappen. Daarnaast gaat om het diverse andere grondeigenaren, zoals landgoedeigenaren en andere particulieren, boeren en waterleidingbedrijven, en non-profit organisaties, zoals natuurbeschermingsorganisaties. Wat betreft deze laatste categorie zijn de belangrijkste organisaties Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen. Tenslotte gaat het om het commerciële bedrijfsleven.

De landbouw (veehouders, akkerbouwers, tuinders) is de belangrijkste grondbezitter met ruim 2,3 miljoen ha en daarmee ook van (potentieel) belang voor het aanbod aan recreatieve groene ruimte (CBS, 1996). Bos en natuurgebieden zijn zoals hierboven reeds aangegeven in bezit van verschillende soorten eigenaars. De particuliere eigenaars moeten daarbij zeker niet onderschat worden. Zo geeft de Federatie Particulier Grondbezit op hun website aan dat 75% van de ca. 1100 landgoederen in het bezit van is van particulieren en zo'n 35% van de bossen⁴. De onderstaande tabel geeft de eigenaarcategorieën van bos en natuur weer, zoals die in een grote inventarisatie van de Grontmij in 1995 naar openstelling van bos en natuur zijn gepresenteerd. Daarbij worden tevens het aantal terreinen genoemd en oppervlaktes. Het gaat om bos- en natuurterreinen groter dan 5 ha. het is belangrijk te beseffen dat veel particuliere landeigenaars kleine tot zeer kleine terreinen bezitten en beheren. De grote wateren zijn in deze inventarisatie niet meegenomen, en ook ca. 23.000 ha afgesloten Defensieterrein niet (Grontmij, 1995).

---

⁴ Website Federatie Particulier Grondbezit <http://www.grondbezit.nl>

Bos- en natuurterreinen per instantie

Instantie	Aantal terreinen >5 ha	%	Oppervlakte (ha)	%
Staatsbosbeheer	1.000	21	174.000	40
Landschappen	365	8	57.000	13
Natuurmonument en Defensie	254	6	60.000	16
Natuurschoonwet	30	1	12.000	3
Functiebeloning:	926	19	29.000	7
- Gemeenten	425	9	23.000	5
- Particulieren	1.784	36	72.000	16
<i>Totaal</i>	<i>4.790</i>	<i>100</i>	<i>427.000</i>	<i>100</i>

Bron: Grontmij (1995)

Voor de toeristisch-recreatieve sector worden er verschillende bedrijfsklassen onderscheiden. De belangrijkste daarvan zijn; horeca, verblijfsrecreatie, waterrecreatie en watersport en cultuur/recreatie/sport/amusement. Binnen die bedrijfsklassen is er o.a. sprake van grote commerciële dienstverleners, van het midden- en kleinbedrijf en van clubs, verenigingen en vrijwilligersorganisaties. Versnippering en kleinschaligheid zijn kenmerkend voor het toeristisch-recreatieve bedrijfsleven en de marktgerichtheid is nog vrij beperkt. De laatste jaren komt hier wel steeds meer verandering in (Peters, 1999).

De aanbieders van het recreatief en toeristisch aanbod bieden grond en ruimte, inrichtingselementen en andere voorzieningen, logies, vervoer en andere diensten etc. Van de ene soort aanbieder is meer bekend dan de andere qua specifiek aanbod, werkwijze, doelstellingen e.d.. De rol van de overheid bij het aanbieden en beheren van openlucht recreatiemogelijkheden in het algemeen en de basisvoorzieningen in het bijzonder, en daarnaast de rol van de markt is zeer regelmatig onderwerp van discussie (geweest).

6.2 Aanbod aan gebieden

Groene ruimte als omgeving voor recreatieactiviteiten

In de vorige paragraaf zijn we in verband met het overzicht van de belangrijkste aanbieders al even ingegaan op de recreatieve ruimte die recreanten wordt aangeboden in de vorm van natuur en andere groene omgeving. In deze paragraaf gaan we verder in op de groene ruimte als recreatieve omgeving.

Recreatiegedrag vindt in principe overal plaats; in en rond de woning, in dorp of stad, in de stadsranden en in het landelijk gebied. De groene ruimte buiten dorp of stad is een belangrijke bestemming voor diverse dagrecreatieve activiteiten en vakanties van Nederlanders. Voor de recreant die het landelijk gebied intrekt om daar op zijn/haar manier te recreëren, speelt de natuurlijke omgeving een belangrijke rol, bijvoorbeeld om die te bestuderen, ervan te genieten of die te gebruiken als aantrekkelijk decor voor activiteiten. Recreatie in het landelijk gebied vindt plaats in verschillende soorten omgevingen. Recreanten vertoeven niet alleen in speciaal aangelegde dagrecreatiegebieden, maar in al het opengestelde groen. Natuurgebieden, zoals bos- en heideterreinen, duinen en veengebieden, hebben vaak een hoge belevingswaarde voor recreanten, maar ook overwegend agrarische landschappen kunnen voor recreanten aantrekkelijk zijn. Niet in alle gebieden waarvan door recreanten daadwerkelijk gebruik worden

gemaakt zal sprake zijn van recreatie als (een van de) aangewezen of gewenste functies (Philipsen, 1995). Het gevarieerde landelijk gebied biedt de mogelijkheid om aan de uiteenlopende behoeftes op het gebied van avontuur en uitdaging, rust en ontspanning te voldoen, mits ruimte en variatie worden gewaarborgd (raad voor het landelijk gebied, 1998).

Recreatiegebied (inclusief stedelijk groen, zoals parken en sportterreinen) beslaat volgens de statistiek van het bodemgebruik van het CBS uit 1996 slechts ruim 2% van het Nederlands grondgebied. Bos en natuurlijk terrein maken respectievelijk 8% en 3% uit van ons land. Het agrarisch grondgebruik besloeg in 1996 ca. 67%. Slechts een gedeelte van deze gebieden staat daadwerkelijk ter beschikking voor recreatief gebruik. Voor inzicht in recreatiemogelijkheden in de groene ruimte zijn ook gegevens op het gebied van toegankelijkheid, geschiktheid en bereikbaarheid belangrijk. Recreatie op en rond het water is ook een belangrijke vorm van recreatie in Nederland. Ca. 18 % van Nederland bestaat uit water; een deel daarvan heeft een recreatieve hoofdfunctie, verder is er regelmatig sprake van medegebruik door water- en oeverrecreatie. Soms is medegebruik op het water niet mogelijk, bijvoorbeeld om redenen van veiligheid. Ook bij een deel van de natuurgebieden betreft het waterrijke of natte natuur. De grondgebruiksvormen zijn niet gelijk verdeeld over het land. Zo zijn de provincies Gelderland en Drenthe goed bedeed met areaal natuurgebied en o.a. Groningen en Zuid-Holland veel minder (Van Golen et al., 2001).

Kwantitatieve gegevens op landelijk niveau over het aanbod aan recreatieve mogelijkheden in de groene ruimte, inrichting en overige voorzieningen zijn zeer beperkt. De CBS-bodemstatistiek geeft inzicht in invulling en de verdeling van het grondgebruik in Nederland. In relatie tot bevolkingsdichtheid e.d. kan gekeken worden naar aspecten zoals oppervlakte natuur per inwoner (van Golen et al. 2001). Daarnaast voert het CBS regelmatig andere inventarisaties uit, bijv. naar infrastructuur of watersportaccommodaties in Nederland (CBS, 1997). Verder is veel informatie slechts op lokaal niveau aanwezig, of versnipperd, bij specifieke partijen als terreinbeheerders, VVV's, brancheorganisaties e.d. In veel gevallen is er nauwelijks sprake van een kwantitatief overzicht van aanbod aan recreatievoorzieningen. Zo zijn er duizenden al dan niet gemarkeerde wandel- en fietsroutes in ons land, maar een integraal overzicht bestaat er niet. We zullen hier daarom niet verder op ingaan, maar een meer kwalitatief overzicht geven.

Recreatiegebieden

Vanaf de jaren zestig zijn er veel terreinen aangelegd en/of ingericht met als hoofdfunctie recreatie, omdat toen bleek dat er eigenlijk te weinig ruimte was voor recreatie in de openlucht, wat door toename van vrije tijd en gunstige economische situatie steeds populairder werd. Veel van die aangelegde gebieden bestaan deels uit water, deels uit gras en open ruimte en deels uit bos/beplantingen. Daarbij nemen recreatieve voorzieningen een belangrijke plaats in. In eerste instantie gaat het vooral om voorzieningen als wandelpaden, fietspaden, ligweiden en voorzieningen voor sport- en spel. Vaak staan recreatiegebieden onder beheer van Recreatieschappen; samenwerkingsverbanden tussen gemeenten en soms provincies. Bekende recreatiegebieden zijn bijvoorbeeld aan gebieden als Spaarnwoude en 't Twiske in Noord-Holland en de Rottemeren in Zuid-Holland. Mensen kunnen in deze recreatiegebieden vaak een scala aan activiteiten beoefenen; niet alleen zwemmen, wandelen en fietsen, maar ook bijvoorbeeld surfen, fietscrossen, golfen en klimmen in klimhallen. Veel van deze recreatieterreinen zijn gerealiseerd nabij steden om tegemoet te komen aan de recreatiebehoefte van de stedelingen en om open ruimte te bewaren en te beschermen tegen de oprukkende bebouwing. In deze recreatiegebieden gaat het niet alleen om recreatie, ook landbouw, natuur en landschap krijgen in het algemeen veel aandacht. Het accent op functies is vaak gezoneerd over het gebied. Vooral vanaf de jaren tachtig kwam er bij het beleid steeds meer besef dat ruimte voor recreatie ook gezocht kon worden in medegebruik van

landbouwgebieden en natuurgebieden. Toch komen er ook tegenwoordig – vooral bij de grote steden - nog gebieden bij die vooral bedoeld zijn voor recreatie. O.a. omdat hier meer mogelijkheden geboden kunnen worden voor vormen van recreatie die in natuurgebieden minder passend zijn of schadelijk. Daarnaast zijn oudere recreatiegebieden nu vaak aan herinrichting toe of zijn reeds aangepast aan de wensen van deze tijd. Zo is bijvoorbeeld skeeleren een recreatievorm die de laatste jaren sterk in opkomst is en waarmee in de inrichting van recreatiegebieden eigenlijk wel rekening gehouden moet worden.

Mogelijkheden voor recreatie in recreatiegebied Ouderkerkerplas

In het recreatiegebied Ouderkerkerplas vindt u stranden, een dagkampeerterrein, een natuurzone, een ruiterroute en verschillende wandel- en fietspaden. Voor surfers, kanoërs en mensen met kleine zeilboten is er een botenhelling en een surfoever. Vanaf de onderwatersportoever kunt u duiken in het heldere water van de plas. In de winter zijn er veel watervogels die bij het water overwinteren. Vogelliefhebbers kunnen hier genieten van de aanblik van duizenden smienten. Voor de rust van de vogels zijn de plas en de paden aan de zuid- en oostzijde van 15 oktober tot 15 april afgesloten voor bezoekers.⁵

Natuurgebieden

Veel natuurgebieden zijn voor de recreant aantrekkelijk om in te vertoeven. Het betreft vele verschillende terreintypen met verschillende terreingesteldheden, natuurdoelen en vormen van beheer. Gebieden zoals de Posbank, de Loonse en Drunense Duinen, de Utrechtse Heuvelrug, en veel duingebieden, worden zeer druk bezocht. De meeste terreinbeheerders geven de voorkeur aan de natuur- en landschapsgerichte recreanten, die rustige vormen van recreatie beoefenen en gericht zijn op het genieten van de natuur en rust. Niet al de natuurgebieden zijn opengesteld voor recreatief gebruik, omdat de aanwezige natuurwaarden soms te kwetsbaar worden geacht. Volgens onderzoek van de Grontmij in 1995 was 79% van de natuurgebieden in Nederland op een of andere wijze opengesteld; het merendeel op wegen en paden. Voor een klein deel van de opengestelde natuurgebieden geldt dat recreanten overal mogen komen, en dus kunnen struinen. Een deel van de niet-opengestelde gebieden is wel te bezoeken met excursies of is goed beleefbaar vanaf de randen. Sinds 1995 is de hoeveelheid opengestelde natuur waarschijnlijk toegenomen, omdat zowel vanuit het beleid als vanuit het natuurbeheer het belang van recreatiemogelijkheden in de natuur wordt ingezien en zoveel mogelijk bevorderd. Bij Staatsbosbeheer is inmiddels zo'n 90% van de terreinen opengesteld. De plaats die de functie recreatie inneemt in natuurgebieden verschilt nogal eens van 1 van de hoofdfuncties tot ondergeschikte functie. Daarnaast wordt het zoneringsprincipe vaak toegepast in natuurgebieden; een gebied wordt als het ware ingedeeld in deelgebieden met verschillende 'accenten' op het gebied van natuur, recreatie en eventuele andere functies.

Mogelijkheden voor recreatief medegebruik in de Vechterweerd

Waterleiding Maatschappij Overijssel (WMO) ontwikkelt een nieuw waterwingebied; de Vechterweerd. Waterwinning kan volgens de WMO goed samen gaan met natuurontwikkeling in het rivierenlandschap. Naast de natuurfunctie en de waterwinning ziet de WMO ook goede mogelijkheden voor recreatie:

*"We verwachten dat de openstelling van het gebied voor u, als publiek, geen afbreuk doet aan de natuur en de toekomstige drinkwaterfunctie. U bent dan ook van harte welkom in het natuurgebied! In de nabije toekomst is ook fietsen of aanleggen met een kano mogelijk."*⁶

⁵ Groengebied Amstelland. Website provincie Noord-Holland; www.noord-holland.nl/algemeen/recreatie/

⁶ Website natuurlijk Overijssel; <http://www.natuurlijk.nl/salland/dalfsen/vechterweerd.nl>

Agrarisch Gebied

De landbouw is als grootste grondgebruiker sterk bepalend voor de recreatieve gebruiks- en belevingswaarden in het landelijk gebied. Het agrarisch cultuurlandschap kan hoge landschappelijke waarde hebben. Vooral kleinschalig, gevarieerd boerenlandschap is voor recreanten in het algemeen erg aantrekkelijk. Echter, de recreatiemogelijkheden in het agrarisch gebied zijn vrij beperkt. De openbare wegen die er liggen, zijn toegankelijk voor recreatief verkeer, maar de aantrekkelijkheid daarvan kan, zeker voor wandelaars, betwijfeld worden. In de afgelopen decennia is het aantal onverharde wegen in het boerenland afgenomen, o.a. door ruilverkavelingen, en recreatief medegebruik van landwegen is in veel gevallen ongewenst en verboden. Verbindingen van stad naar ommeland zijn verslechterd (Van der Ploeg et al. 2000, Nemo, 1997, St. Wandelplatform -LAW, 1997 en 2000).

De beperkte recreatieve toegankelijkheid van het agrarisch gebied is een item dat een grote rol speelt in het huidige LNV-beleid, ook omdat het totale aanbod aan recreatiemogelijkheden in de groene buitenruimte nog tekort schiet. De laatste jaren wordt door diverse overheden en andere partijen acties ondernomen om de toegankelijkheid van het landelijk gebied te verbeteren. Het wordt steeds meer duidelijk dat er een belangrijke maatschappelijke taak is weggelegd voor agrariërs; op het gebied van beheer van natuur en landschap en op het gebied van recreatiemogelijkheden voor de Nederlandse bevolking. Dit geldt met name voor de agrarische landschappen in de buurt van de grote steden. Vanwege het omvangrijke ruimtegebruik biedt het agrarisch gebied de potentie om aan een grote recreatieve vraag te voldoen, waarmee tevens de mogelijkheid bestaat de druk op bestaande bos- en natuurgebieden te verlichten. Een bijkomend voordeel is dat agrarische landschappen vrijwel overal te vinden zijn en recreanten dus ook dicht bij huis terecht kunnen (Van Koulik, 1998).

Steeds vaker spelen boeren tegenwoordig in op de maatschappelijke behoefte door openstelling van delen van het agrarisch land en erven en met aanbod van diverse agrotouristische voorzieningen voor dag- en verblijfsrecreanten. Een van de achtergronden daarvoor is de zoektocht naar mogelijkheden om de inkomsten op peil te houden. Agrarisch recreatie- en natuurbeheer kunnen dienen als nevenactiviteiten naast de landbouwactiviteiten. Er ontstaan in het landelijk gebied diverse samenwerkingsverbanden en initiatiefgroepen van agrariërs en andere partijen die zich bezighouden met agrotourisme, agrarisch natuurbeheer en streekproducten (van Koulik, 1998). Bij de grote steden zijn agrariërs vaak terughoudend tegenover openstelling, vanwege de mogelijke massaliteit en heterogeniteit van het bezoek (Van der Ploeg et al., 2000). De aantrekkelijkheid van het landschap is voor de recreant ook erg belangrijk. Actuele impulsen op het gebied van agrarisch natuurbeheer en landschappelijke kwaliteit bevorderen in het algemeen de aantrekkelijkheid van het landschap voor de recreant.

Wandelen en recreëren bij de boer in de Alblasserwaard en de Vijfherenlanden

Boeren en bewoners van de Alblasserwaard en de Vijfherenlanden bieden diverse mogelijkheden aan voor recreanten. Zo zijn er compleet verzorgde wandelroutes, die veelal over wegen lopen die normaal niet toegankelijk zijn, zoals over boerenerven, door boomgaarden en door boerenland. De wandelaar krijgt informatie over agrarisch landschapsbeheer en natuurbeheer en luncht bij streekbewoners thuis⁷.

⁷ website Den Hâneker; <http://www.denhaneker.nl>

6.3 Recreatieve inrichting in het landelijk gebied

De verschillende gebieden in het landelijk gebied vormen op zichzelf al aanbodselementen voor recreatie en toerisme (primaair aanbod) wanneer zij bereikbaar en toegankelijk zijn. Echter, gebieden zonder een bepaalde mate van recreatieve inrichting zullen slechts voor bepaalde doelgroepen interessant zijn. Door middel van aanvullende voorzieningen wordt een gebied beter geschikt gemaakt voor (bepaalde vormen van) recreatief gebruik. De aard en mate van die recreatieve inrichting zal o.a. afhankelijk zijn van de doelstellingen van de beheerder op het gebied van natuur, recreatie en andere waarden, en de mogelijkheden en onmogelijkheden die terreinvariabelen zoals bodem, reliëf en waterhuishouding bieden. Voorzieningen zoals ontsluitingswegen en parkeerplaatsen tot horecavoorzieningen en bezoekerscentra zijn voorbeelden van recreatieve voorzieningen. De waarde van al deze voorzieningen samen is meer dan de som der delen. Door de onderlinge relatie is er sprake van een meerwaarde (Philipsen, 1995). Nadat een gebied geschikt is gemaakt voor recreatief gebruik is het zorg om dit in stand te houden door middel van beheer. Beheer is gericht op het duurzaam in stand houden van de kwaliteit van voorzieningen. Philipsen (1995) onderscheidt hierbij twee aspecten; onderhoud en de zorg voor 'behoorlijk gebruik', zoals vastgelegd in de doelstellingen.

Naast het feit dat de openstelling van natuurgebieden de laatste jaren in veel gevallen verbeterd wordt, worden natuurgebieden in toenemende mate geschikt gemaakt voor recreatief gebruik. Dit geldt vooral voor de grotere terreineigenaren en natuurbeschermingsorganisaties, maar ook bij kleine particuliere grondbezitters, zoals landgoedeigenaren, speelt dit een rol. Oude subsidieregelingen op het gebied van openstelling en functiebeloning en tegenwoordig de regelingen van het Programma Beheer zijn hierbij belangrijk, maar ook de factor 'draagvlak voor natuur(behoud)' is van belang. Bij de inrichting voor recreatief gebruik door de natuurbeheerders ligt het primaat daarbij bij voorzieningen voor rustige en natuurgerichte vormen van recreatie. In gebieden die speciaal aangelegd zijn of worden voor recreatie zal de inrichting vaak intensiever zijn met meer mogelijkheden voor actievere recreatievormen dan in natuurgebieden met recreatief medegebruik. Basisvoorziening voor recreatie in natuur- en recreatiegebieden is de interne ontsluiting. In de meeste opengestelde natuurgebieden zijn wandelpaden aanwezig, daarnaast zijn er meestal ook fietspaden.

Ook paardrijden is een recreatievorm waarvoor in natuurgebieden vaak voorzieningen gerealiseerd worden. Hieraan gerelateerde voorzieningen zijn uitgezette routes, d.m.v. markeringen en/of kaarten en routefolders. Veel terreinbeheerders bieden dit in meer of mindere mate aan. Het zijn belangrijke, veel gebruikte voorzieningen, die de recreant mooie plekjes laat zien en een tochtje op maat kan bieden. Andere bezoekers, bijvoorbeeld mensen die veel van een bepaald gebied gebruik maken, zullen liever hun eigen weg zoeken. Ontsluiting en routes zijn tevens belangrijke middelen voor de beheerder om het recreatief gebruik in het betreffende gebied te sturen. Andere basisvoorzieningen in recreatie- en natuurgebieden zijn parkeervoorzieningen en terreinmeubilair, zoals bankjes en prullenbakken. Parkeerplaatsen zijn vaak het startpunt voor wandelingen en andere activiteiten. Naamborden vertellen wie de gastheer is en de zogenaamde gebods- en verbodsborden vertellen wat er wel en niet mag in een gebied.

Wat wordt er door terreinbeheerders zoal nog meer aangeboden? Er wordt veel gedaan aan informatieverschaffing aan de recreant. Dat kan op veel verschillende manieren; d.m.v. informatievoorzieningen in het gebied zelf (informatiepanelen e.d.), brochures en folders en voorlichting door medewerkers, bijvoorbeeld tijdens georganiseerde excursies. Er wordt onder meer verteld over de geschiedenis en kenmerken van het gebied, over natuurwaarden

en –beheer en over de mogelijkheden voor recreatie. Informatieborden in het veld kunnen de recreant ook attent maken op bijzondere plaatsen of objecten in het gebied dat bezocht wordt. De vraag hierbij is natuurlijk in hoeverre er ook daadwerkelijk behoefte bestaat aan al deze informatie en in hoeverre informatie ook wordt ‘meegenomen’ naar huis. De presentatievorm en –structuur zullen van belang zijn bij de mate van gebruik. Erg belangrijk voor de informatievoorziening zijn informatie- en bezoekerscentra, die fungeren als centrale informatiepunten en ook vaak als startpunt voor diverse georganiseerde activiteiten. Bezoekerscentra hebben vaak attractiewaarde voor diverse groepen recreanten.

Onder meer om de recreant bewust de natuur te laten beleven, bieden veel terreinbeheerders ook voorzieningen aan zoals uitkijkpunten, vogelkijkschermen en wildobservatiepunten. In de meeste gevallen door recreatieondernemers, maar soms ook door de terreinbeheerder zelf, worden in en aan de randen van natuur- en recreatiegebieden vaak ook aanvullende voorzieningen aangeboden voor de bezoekers van de gebieden, zoals horeca en verblijfsrecreatie. Tenslotte bieden terreinbeheerders, vaak in samenwerking met andere partijen zoals recreatieondernemers, VVV's en natuur- en milieueducatieorganisaties, diverse soorten excursies en arrangementen aan. Dit geldt niet alleen voor de recreatiegebieden, maar zeker ook voor de grote natuurbeschermingsorganisaties. De uitgebreide activiteitenprogramma's in de tijdschriften van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer getuigen hiervan.

De terreineigenaar is de gastheer die de recreanten ontvangt in zijn gebied. Het 'gastheerschap' is voor grote terreinbeheerders als Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer steeds belangrijker geworden. Boswachters en andere medewerkers in de gebieden spelen een belangrijke rol bij dit gastheerschap. De aanwezigheid in het veld draait minder om nauwlettende controle en toezicht op het gedrag van de recreant en de nadruk ligt steeds meer op wat wel mag en niet op wat niet mag. Dat wil niet zeggen dat toezicht niet nog steeds belangrijk is, voor handhaving van regelgeving en zwaardere vergrijpen en niet in de laatste plaats ten behoeve van de gevoelens van sociale veiligheid van de recreant. Toezicht in natuurgebieden in natuurgebieden is echter afgenomen, intern bij de organisaties zelf en extern o.a. door het verdwijnen van de veldpolitie en het verleggen van prioriteiten bij de politie. Dit wordt vaak als knelpunt ervaren bij natuurbeheerders (Bruls, 2001).

In het agrarisch gebied worden - nu nog beperkte schaal – bestaande wegen en paden en erven opengesteld voor recreatie en soms delen van het land opengesteld voor met name wandelen. Voor wandelaars zijn gebruiksmogelijkheden van wegen zonder gemotoriseerd verkeer belangrijk. Door openstelling van landbouwgronden kan een bezoeker bijvoorbeeld geleid worden langs maatregelen die een boer heeft genomen op het gebied van natuurbeheer, zoals poelen en vleermuizenkelders. Inrichtingselementen die hierbij verder van belang zijn, zijn bijvoorbeeld klaphekjes, overstapjes en eenvoudige bruggetjes. Daarnaast is dus vooral verbeterde gebruiksmogelijkheden van de bestaande wegen en paden langs landbouwgronden aan de orde, waardoor de beleving van de gebieden in ieder geval vanaf de randen mogelijk is. Men kan dan ook denken aan bankjes en andere uitkijkvoorzieningen. Andere voorzieningen die door agrariërs worden aangeboden zijn bijvoorbeeld uitgezette wandel- en fietsroutes, wandel- en fietsarrangementen, boerderijwinkels, campings en ander logies, excursies en kijk-, leer- en doeactiviteiten (vaak voor kinderen)⁸.

---

⁸ Website Boeren en Tuinders - Ondernemers van Nature; <http://www.ondrnemersvannature.nl>

6.4 Relatie vraag en aanbod

In deze paragraaf gaan we kort in op de relatie tussen het aanbod en het (gewenste) recreatief gebruik of gedrag. Voor iedere recreatieactiviteit is ruimte nodig. De eisen die aan de ruimte worden gesteld of omgekeerd de geschiktheid van die ruimte voor bepaalde activiteiten hangt daarbij af van de aard van die activiteit, de intensiteit waarin het gebruik plaatsvindt en eventuele andere functies/doelstellingen van het gebied. Er is een wisselwerking tussen vraag en aanbod. Enerzijds speelt het aanbod in op de vraag die gesignaleerd wordt (kwantitatief en kwalitatief), anderzijds stimuleert het aanbod aan recreatieve mogelijkheden ook weer het gebruik van dit aanbod en vergroot de vraag. Ook is recreatieve inrichting voor beheerders een manier om het recreatiegedrag in een gebied te beïnvloeden. Gebrek aan bepaalde mogelijkheden van gebruik, maakt zichzelf niet zichtbaar in daadwerkelijk gedrag; er kan sprake zijn van een latente vraag, welke wel vervuld zou worden als er geschikt aanbod zou bestaan. Van deze latente vraag hoeft de recreant zich overigens niet bewust te zijn. Hierbij is overigens ook het vraagstuk 'substitutie' interessant; met andere woorden welke voorzieningen en daaraan gebonden activiteiten zijn onderling vervangbaar en welke niet. Zijn bijvoorbeeld aangelegde recreatiegebieden een mogelijk substituuut voor de drukbezochte waardevolle duingebieden? Over het vraagstuk substitutie bestaat nog veel onduidelijkheid (Philipsen, 1995). Wat betreft het totale aanbod aan recreatieve mogelijkheden in het buitengebied kan wel gezegd worden, dat in ieder geval diversiteit aan mogelijkheden van belang is.

Deze paragraaf gaat wat verder in op de volgende twee zaken;

- De aard van het aanbod en de geschiktheid voor recreatie (kwaliteit)
- De sturing van recreatiegedrag door middel van inrichting en overig aanbod

Kwaliteit

Recreatieve kwaliteit gaat over de waardering van het aanbod en heeft een directe koppeling met de wensen en voorkeuren van mensen ten aanzien van het recreatief gebruik. De kwaliteit van een recreatieve omgeving is een zeer belangrijk aspect. Zo heeft de kwaliteit van het recreatief aanbod veel invloed op de afstand die mensen bereid zijn af te leggen, samen met factoren als uniciteit van het aanbod, de herhaalbaarheid van het bezoek en de tijdsduur van de te verrichten activiteit. Een combinatie van kwaliteitsaspecten bepaalt de aantrekkelijkheid, de aantrekkingskracht van een gebied.

Bij recreatieve kwaliteit of de recreatiewaarde wordt vaak onderscheid gemaakt in gebruikswaarde (vertaald naar de mate van geschiktheid voor de activiteiten) en belevingswaarde (vertaald naar de mate van aantrekkelijkheid en schoonheid van gebieden) (Goossen et al., 1997). Deze zijn op hun beurt weer opgesplitst in verschillende kwaliteitskenmerken. Goossen et al. (1997) onderzochten kwaliteitsindicatoren voor recreatievormen in het landelijk gebied. Voor wandelen en fietsen, in het algemeen de belangrijkste activiteiten in de groene ruimte, zijn in totaal 18 kwaliteitskenmerken van het landelijk gebied bekeken. De volgende 7 kenmerken bepalen 56% van de totale kwaliteit van een gebied voor wandelen en fietsen (Goossen en Langers, 1999):

- Grondgebruik (belevingswaarde) – aard van het grondgebruik de afwisseling ervan en de waardering van deze aspecten
- Gebruiksmogelijkheden (gebruikswaarde) – de aanwezigheid van paden
- Afstand tot de woning (gebruikswaarde) –bereikbaarheid van het landelijk gebied in afstand vanaf woongebieden

- Toegankelijkheid (gebruikswaarde) – mate van openstelling van natuur- of landbouwgebieden
- Mate van stilte (belevingswaarde) – mate van stilte in dB geluidsoverlast
- Reliëf (belevingswaarde) – vlak land of glooiingen
- Oevers (belevingswaarde) – aanwezigheid van oevers van zee, meren, rivieren e.d.

Naast geluidstilte is rust (afwezigheid van drukte) voor wandelaars en fietsers erg belangrijk (Goossen et al., 1997). Coeterier (2000) geeft een overzicht van gegevens uit onderzoek naar beleving van de ruimte. Hij vat de basiskwaliteiten van het landschap als volgt samen:

- Eenheid en identiteit;
- Gebruik;
- Bodemgesteldheid en waterhuishouding;
- Natuurlijkheid;
- Ruimtelijkheid;
- Ontwikkeling in de tijd, leeftijd en verandering;
- Uiterlijke verschijningsvorm;
- Beheer.

Sommige kwaliteiten zijn als het ware randvoorwaarden, voorbeelden zijn veiligheid toegankelijkheid en ontsluiting (gebruik en beheer). Meer of teveel van dergelijke kwaliteit in het aanbod levert vaak geen toename van tevredenheid, het kan zelfs omslaan naar het negatieve. Als aan de randvoorwaarden is voldaan hangt het van de zogenaamde 'satisfiers' af of mensen een gebied daadwerkelijk bezoeken, er blijven en er vaker komen (Coeterier, 2000).

Sturing van gedrag

D.m.v. inrichting en andere maatregelen is het mogelijk om het recreatiepatroon van de recreant in ieder geval in zekere mate te beïnvloeden. Zo heeft de aanwezigheid van verharde paden en gemarkeerde routes een sturende werking op de weg die recreanten in het terrein kiezen. Het is zaak dit zodanig te doen dat de recreanten zich niet of nauwelijks gemanipuleerd voelen. Door sturing van gedrag kunnen problemen met het botsen van recreatie met andere waarden, zoals natuur, worden beperkt of voorkomen. Daarnaast kan de beleving van recreanten aangetast worden door grote bezoekersdrukten en kunnen de motieven en wensen van de bezoekers duidelijk met elkaar botsen. Onderlinge hinder tussen verschillende recreatievormen, zoals wandelaars en mountainbikers, wandelaars/fietsers en honden, komt regelmatig voor. Ook hier kan een goede inrichting de helpende hand bieden (Van Konijnenburg en Derijcke, 2000, NRIT, 1998).

Om recreatief medegebruik van een gebied beter mogelijk te maken en verschillende vormen van recreatief gebruik naast elkaar te laten functioneren, gebruiken terreinbeheerders verschillende soorten (sturings)maatregelen, die vaak in combinatie met elkaar worden toegepast (Berkers et al. 2001, Buro Maas, 1990, Boerwinkel, 1992):

Inrichting - inrichting werkt zeer sturend op recreatief gedrag. De plaats van inrichtingselementen is heel belangrijk en aansluiting op het waargenomen (ruimtelijk) gedrag van recreanten bevordert de werking. De volgende aspecten worden onderscheiden:

- externe ontsluiting en bereikbaarheid (ligging en aanwezigheid van wegen, ingangen en parkeerplaatsen)
- interne ontsluiting (padenpatroon en dichtheid)
- geleiding (het bewust leiden van mensen in een bepaalde richting d.m.v. bewegwijzering, gemarkeerde routes, beplanting e.d.)

- recreatievoorzieningen (hoeveelheid, type en situering)
- concentratiepunten (concentratie van voorzieningen zorgt voor plekken met een (bedoelde) grote aantrekkingskracht).

Beheer en onderhoud van voorzieningen - Door het nemen of soms juist achterwege laten van beheersmaatregelen kunnen bezoekers in een gebied gestimuleerd of ontmoedigd worden zich in een bepaald deel te begeven. Begaanbaarheid is daarbij een belangrijke factor. Ook is het mogelijk met beheer een gebied tijdelijk 'in te richten' door bijvoorbeeld incidenteel een bepaald pad te maaien.

Reglementering - Met reglementering (toewijzen van aanvaardbaar of niet aanvaardbaar gedrag) zijn de aard en intensiteit van recreatief gedrag te beïnvloeden. Het gaat bijvoorbeeld om:

- Openstelling in de tijd: (Tijdelijk) afsluiten d.m.v. regelgeving van (delen van) het gebied gedurende bepaalde perioden van de dag (nacht) en/of van het jaar
- Geheel/gedeeltelijke afsluiting
- Gedragsregels/ Verordeningen
- Controle/ Toezicht

Voorlichting en educatie - Houding en gedrag van recreanten zijn positief te veranderen door voorlichting en educatie. Terreinbeheerders proberen de waardering voor natuur en landschap te vergroten en daarmee het draagvlak voor behoud ervan, de acceptatie van maatregelen te verhogen en de (zonerings) maatregelen te ondersteunen door informatie over recreatieve mogelijkheden te verschaffen. Tenslotte proberen ze wenselijke vormen van recreatief gebruik te stimuleren en kennis over gewenst gedrag te vergroten

Promotie - Ook promotie kan sturend werken. Hoe bekender een gebied of element in het gebied, hoe meer het bezocht wordt. De mate van promotie kan dus bewust ingezet worden.

Participatie – bij participatie raken vertegenwoordigers van meer of minder georganiseerde doelgroepen betrokken bij het overleg over inrichting en sturingsmaatregelen en kunnen meepraten of zelfs meebeslissen. Hierdoor kunnen de betrokkenheid bij een gebied, de acceptatie van en het draagvlak voor maatregelen vergroot worden.

Zonering is een veelgebruikt principe in de recreatieve inrichting. Het behelst een stelsel van de beschreven maatregelen, waarvan fysieke inrichting een belangrijke is. Zonering is ruimtelijke geleiding; een gebied wordt ingedeeld in verschillende gebieden, met verschillende recreatieactiviteiten en/of intensiteiten. Door zonering kunnen andere waarden worden ontzien, terwijl minder kwetsbare of voor recreanten veilige delen intensiever kunnen worden gebruikt. Op groter schaalniveau kan je denken aan een *regionale zonering*, waarbij gebieden binnen een regio verschillende accenten kunnen krijgen wat betreft terreinfuncties en recreatiedoelen.

7 Relatie recreatie – natuur & landschap

In dit hoofdstuk gaan we in op de relatie tussen recreatie enerzijds en natuur (en landschap) anderzijds. Ten eerste komen ontwikkelingen in en enkele opinies over de relatie tussen natuur en recreatie aan bod. Daarna gaan we wat dieper in op effecten van recreatie op natuur en andere knelpunten.

7.1 Verhouding tussen recreatie en natuur

De relatie natuur en recreatie en het recreatief gebruik van natuur is een onderwerp dat onderhevig is aan vele opinies en ontwikkelingen daarin. Zoals in een artikel uit 1996 afgewogen wordt (Klinkers, 1996); recreatie en natuur; beter een goede buur of toch liever een verre vriend? De auteur stelt hierin o.a. dat recreatief medegebruik beschouwd zou moeten worden als maatschappelijke noodzaak, en niet als noodzakelijk kwaad. Onder recreanten, natuurbeheerders en andere partijen bestaan verschillende opvattingen over wat natuur is, welke natuur het beschermen waard is en welke activiteiten in de natuur kunnen worden geaccepteerd.

Globaal zijn de strategieën die in natuurgebieden toegepast zijn of worden wat betreft de mogelijke combinatie van recreatie met natuur (Van Bolhuis e.a., 1992);

- *'Natuur krijgt het voordeel van de twijfel'*; zonder harde bewijsvoering over onaanvaardbare schade ten gevolge van recreatief gebruik is moeilijk te geven, krijgt de natuur het voordeel van de twijfel en wordt (een bepaalde vorm van) recreatie geweerd.
- *'Samen een meerwaarde'*; argumenten zoals vermindering van druk op andere natuurterreinen, verkrijgen van draagvlak, en het sociaal en politiek soms onaanvaardbaar zijn van afsluiting, pleiten voor combinatie van natuur en recreatie.

Recreatie en natuur komen de laatste jaren steeds dichterbij elkaar. Toch verloopt de afweging tussen recreatie en belangen rond natuur en landschap nog regelmatig moeizaam, omdat er naast de vele aspecten die pleiten voor een goede relatie ook zaken als kwetsbaarheid van natuur en ongewenst of niet in de natuur passend geacht recreatiegedrag een rol blijven spelen. Dit geldt voor nationaal niveau tot op lokale schaal.

De relatie tussen recreatie en natuur en landschap heeft de afgelopen decennia veel aandacht gekregen. Vele belangenbehartigers en andere betrokkenen bij recreatie, natuur en landschap hebben hun licht laten schijnen over de relatie recreatie – natuur. De Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie (VAROR) schreef in 1992 het advies *'De natuur naar de mens. Advies over de relatie recreatie-natuur'*. Volgens de Raad zorgen recreatie en natuur beide voor ontwikkeling en instandhouding van de leefbaarheid in Nederland (leefbaarheid heeft betrekking op zowel mens als natuur). Beide moeten het hoofd bieden aan bedreigingen zoals verstedelijking, infrastructuur en milieuverontreiniging. Gezamenlijk optrekken vergroot de weerbaarheid en levert een bijdrage aan het maatschappelijk draagvlak voor de instandhouding van de groene ruimte. Dit betekent dat er steeds gestreefd moet worden naar samenhang tussen recreatie en natuur. De Raad stelt het zo:

'Het gaat niet om de vraag of de mens de natuur mag gebruiken, maar om de vraag in welke mate, hoe en waar, opdat de diversiteit van de natuur als gebruikruimte en de recreatieve belevingsmogelijkheden van de natuur in stand blijven.'

In recreatief opzicht is de natuur van belang vanwege de gebruikswaarde en de belevingswaarde. De mogelijkheden die aan recreanten geboden hebben invloed op het draagvlak voor natuur en natuurbehoud. In vrijwel alle natuurgebieden is volgens de Raad een vorm van recreatief gebruik mogelijk, zij het dat de aard van dit gebruik sterk kan verschillen. Echter, niet overal zal alles mogelijk zijn. Voor de Raad is het van belang dat het landelijk beleid in principe uitgaat van integratie van recreatie en natuur en zich richt op alle recreatievormen die aan de orde zijn in natuur en landschap. Het drieluik Voorlichting – Voorziening – Regulering moet een belangrijke rol spelen (VAROR, 1992). In een volgend advies pleit de Raad voor het waarborgen en bevorderen van de toegankelijkheid van bos en natuur (VAROR, 1993).

De Raad voor het Landelijk Gebied (1998) ziet in natuur en recreatie als koppel een essentiële factor in onze maatschappij, naast het feit dat natuur een waarde in zichzelf vertegenwoordigt. Natuur en recreatie hebben elk eigen betekenis, maar hebben nog meer betekenis voor elkaar en - in samenhang - voor wonen, en werken, gezondheid, cultuur, persoonlijke ontplooiing, welzijn en sociale integratie. Uit diverse onderzoeken blijkt dat de Nederlander zeer veel waarde hecht aan een groene leefomgeving, niet alleen in de directe omgeving. Beleving van natuur staat dichtbij; schoonheid, inspiratie, avontuur en uitdaging, rust en ontspanning zijn belangrijke tegenhangers voor de (werk)drukke van alledag. Volgens de Raad is recreatief bezoek belangrijk voor het publieke draagvlak voor natuur, natuurbeheer en natuurbeleid. Dit past ook in de actuele behoefte aan meer integratie van functies, uitgaande van functionele samenhangen.

De Raad signaleert dat er door veel partijen de laatste jaren aandacht voor natuur en recreatie wordt gevraagd en voor uitbreiding van natuur en recreatiemogelijkheden.

Er is volgens de Raad voor het Landelijke Gebied (1998) een offensieve benadering nodig, vanuit de betekenis van recreatie en natuur voor de individuele mens, voor de maatschappij en voor economie en leefbaarheid. Het is nodig dat wordt onderscheiden waar welke waarden, kansen en behoeften aan de orde zijn. Het beleid kan dan meer specifiek op die verschillende situaties en doelen worden afgestemd. Voor de verscheidenheid in mogelijkheden voor natuur en recreatie en in landschap lijkt het goed wanneer de relatie tussen natuur en recreatie van plek tot plek anders gestuurd en vormgegeven kan worden. Het accent moet liggen op kwaliteit van natuur en recreatiemogelijkheden en maatwerk op regionaal niveau.

De relatie tussen recreatie en natuur is in vergelijking met het nabije verleden sterk verbeterd. De beeldvorming van de recreant in de natuur was bij natuurbeschermers zeer vaak negatief. De recreant was de boeman, de boosdoener. Omdat de bewijsvoering van effecten van recreatie op natuur vaak gebrekkig is, kreeg de natuur vaak het voordeel van de twijfel. Tegenwoordig wordt er meer genuanceerd, bijv. naar recreatievormen, en wordt door de natuurbeschermers het belang ingezien van een toegankelijke natuur. De natuur wordt door overheid, burger en natuurbeschermers steeds meer gezien als iets dat er ook voor mensen is en dat dus in belangrijke mate bereikbaar en toegankelijk moet zijn (Raad voor het Landelijk Gebied, 1998). In plaats van een sterk defensieve houding van de natuur, veelal gericht op knelpunten ten opzichte van de recreatie, is de houding nu in het algemeen meer offensief en op kansen gericht. Natuur en recreatie trekken in een initiatief zoals Nederland Natúúrlijk samen op voor uitbreiding en versnelde realisatie van natuur en recreatiemogelijkheden⁹.

---

⁹ Website Nederland Natúúrlijk; <http://www.nederlandnatuurlijk.nl/>

Door natuurbeschermers is inmiddels veel ervaring opgedaan meer recreatieve inrichting en sturing van recreatie, waardoor wellicht beter omgegaan kan worden met de relatie recreatie en natuur en recreatie steeds minder bedreigen wordt. Daarnaast is een positieve ontwikkeling in de onderlinge relatie dat participatie van recreatieorganisaties en gebruikersgroepen bij planvorming een steeds grotere rol speelt en/of wordt er samengewerkt door de partijen om recreatie in de natuur in goede banen te leiden, bijvoorbeeld door middel van gedragscodes voor recreanten. Bij ontwikkeling van nieuwe natuur wordt de ontwikkeling van recreatiemogelijkheden steeds vaker vanaf het begin meegenomen. Van de kant van de recreatie is er een grotere betrokkenheid van recreatieondernemers en –belangenbehartigers bij natuur en landschap gekomen. Dit uit zich bijvoorbeeld in projecten rondom natuur op recreatiebedrijven, zoals het project 'groen uitgerust' van Landschapsbeheer Nederland en de RECRON (Van Dreven, 2001, De Bakker, 1999).

Gedragscode voor waddenrecreant

Een groot aantal belangenorganisaties in het Waddengebied heeft een speciale gedragscode opgesteld voor recreanten. De waddenrecreant moet onder andere de stilte in het gebied respecteren, niet van het bestaande wegennet op de eilanden afwijken, niet met zijn boot droogvallen bij vogelbroedgebieden en niet in afgesloten gebieden komen. De gedragscode is opgesteld onder leiding van de stuurgroep Waddenzeeprovincies met steun van de Waddenvereniging, sportvis- en charterbedrijven, wadlooporganisaties, watersportorganisaties en de ANWB¹⁰.

Overigens, in het concrete recreatiebeheer van natuurgebieden is momenteel de relatie tussen recreanten onderling, in de vorm van druktebeleving en onderlinge hinder tussen recreanten, regelmatig een lastiger probleem om te handhaven dan de recreatie in relatie tot de natuur. De sociale opnamecapaciteit, wordt soms eerder bereikt dan de ecologische capaciteit, de grenzen aan acceptabele ecologische verandering. De mate van aantasting van de recreatieve beleving door drukte heeft onder andere te maken met bezoekmotieven van de recreant. Terreincondities hebben daarop effect en daar kan ook mee gestuurd worden; door meer opgaande begroeiing en kronkelende paden merken recreanten in het algemeen minder van andere recreanten in het gebied.

Door soms grote drukte in natuurgebieden in combinatie met het feit dat veel sportieve en recreatieve activiteiten gebruik kunnen maken van dezelfde voorzieningen en dat er tegenstellingen bestaan in gehanteerde waarden en doeleinden, kunnen er ook conflictsituaties ontstaan. Er is volgens de Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie sprake van hinder als dat ook zo wordt ervaren, er ongelukken ontstaan, men uitwijkt naar andere gebieden of helemaal niet meer gaat recreëren. De problemen zijn terug te voeren op verschillen in de doelstelling bij de activiteiten snelheidsbeweging, lichaamsbeweging en prestatiegerichtheid versus het willen genieten van rust en/of natuur- en landschapswaarden. Inrichting kan oplossingen bieden, maar het is niet mogelijk en ook niet reëel om voor iedere vorm van recreatie of sport een eigen weg of pad aan te leggen (VAROR, 1990).

---

¹⁰ Bron: ANP, 4-2-1999

Wandelaars en mountainbikers in relatietherapie

Wandelaars ervaren terreinfietsers nogal eens als agressieve verstoorders van de rust. Mountainbikers storen zich aan de wandelaars die menen het alleenrecht te hebben op het bos. Natuurorganisaties en terreinfietsclubs zochten elkaar in december 2001 op om te kijken of de relatie tussen wandelaars en mountainbikers verbeterd kan worden. Om de wederzijdse verdraagzaamheid in natuurgebieden te vergroten, zijn 4 gedragsregels voor de mountainbikers wezenlijk, zo stelden de deelnemers aan dit gesprek; toon respect voor natuur en medemens, rijd alleen op de aangegeven paden, waarschuw mederecreanten tijdig en met een vriendelijk signaal, benader mederecreanten, kruispunten en drukke punten stapvoets. Natuurmonumenten verwacht dat de clubs de fietsers op de noodzaak van naleving zullen wijzen. Daarnaast worden de clubs betrokken bij bepalen van routes, de aanleg, het onderhoud, de voorlichting en de bewegwijzering¹¹.

7.2 Effecten van recreatie op natuur en landschap

In het verleden ging men in de relatie natuur-recreatie voornamelijk uit van de (ecologische) draagkracht of *carrying capacity* van de natuur. Dit was in principe een objectief gegeven, waarbij het ging om aantallen recreanten die een natuurterrein kon verdragen, ongeacht bezoekmotief van de recreanten of het vertoond gedrag. Later werd steeds meer gekeken naar de verschillende mate van invloed die recreatiegedrag kan hebben en in hoeverre verandering van het natuurlijk milieu wel of niet acceptabel kon worden geacht. Het gaat dan meer om de doelen van betrokkenen en gewenste omgevingscondities voor verschillende gebieden en hoe recreatie daar mogelijk effect op heeft. Na afweging van doelen en andere aspecten bepaalt een beheerder of mogelijke invloeden acceptabel zijn of niet. Deze benaderingswijze wordt wel 'Limits of acceptable change' genoemd. Het bepalen van ecologische draagkracht of acceptabele effecten van recreatie kan gebeuren door experts, maar betrokkenen vinden het steeds belangrijker dat in deze situaties alle belanghebbenden meepraten over de situatie en de mogelijke vaststelling van grenswaarden, vanwege inbreng van (ervarings)kennis en creëren van draagvlak (Sidaway & Van der Voet, 1993). Kennis en beeldvorming wat betreft effecten van recreatie zijn van belang voor goede beheerafwegingen en terreininrichting, en bij het kunnen beargumenteren en verantwoorden van beslissingen.

Dat recreatie enig effect heeft op de natuur staat wel vast. Het is daarbij dus ten eerste van belang om te bepalen in hoeverre effecten nog acceptabel zijn. Daarnaast is het van belang om te beseffen dat recreatie-invloeden op de natuur in het algemeen vaak klein zijn in vergelijking tot andere omgevingsinvloeden en processen, zoals verzuring, vermessing, verdroging, verontreiniging en versnippering en ruimtegebruik, zoals infrastructuur en industrie. Recreatie-effecten kunnen echter wél de druppel zijn die de emmer doet overlopen. Het is weinig zinvol om uitspraken te willen doen over 'de' invloed van 'de' recreatie op 'de' natuur, daarvoor zijn de relaties te specifiek. De mate van schade die de natuur ondervindt van recreatieactiviteiten hangt aan de ene kant onder meer af van het soort recreatiegedrag, de intensiteit ervan, frequentie en duur, en aan de andere kant van bijvoorbeeld gebiedskenmerken, seizoen en gevoeligheid en capaciteit tot herstel van de betrokken soorten (dieren, planten, vegetaties etc.) (Van den Ham en Peltzer, 1995, Liddle, 1997). In de relatie natuur – recreatie gaat het globaal om twee zaken (Busser et al., 2002):

---

¹¹ Van Nature (Vereniging Natuurmonumenten), januari 2002

- Effecten van recreatieaanwezigheid (mensen en voorzieningen) en gedrag;
- Mate van kwetsbaarheid van natuur.

In deze paragraaf gaan we kort op deze zaken in. Hierbij maken we voor een belangrijk deel gebruik van de verkennende studie 'verkenning van verblijfsrecreatie in de EHS. Probleemanalyse en oplossingsrichtingen' (Busser et al., 2002).

Er is in het verleden al veel onderzoek verricht naar de precieze invloed van recreatie op natuur, zowel in Nederland als in het buitenland. Reeds in de jaren zestig werd het in Nederland onderwerp van studie, doordat bezoek aan bos en natuur toenam en de gevolgen merkbaar werden. Effecten op natuur zijn ook regelmatig aangetoond, maar de resultaten en bruikbaarheid van het onderzoek vielen nogal eens tegen. Opmerkingen bij dergelijk onderzoek zijn o.a. dat directe gevolgen van recreatie-aanwezigheid redelijk meetbaar zijn, maar indirecte gevolgen (zoals gevolgen voor populaties) veel moeilijker, en dat de kennis vaak fragmentarisch is, gericht op bepaalde situaties en uitgevoerd op lokaal niveau. Ook is het onderzoek alleen goed toepasbaar bij algemeen voorkomende soorten, terwijl informatie over de –weinig voorkomende - bijzondere soorten vaak belangrijker is (Van den Ham en Peltzer, 1995). Mede door het veelal ontbreken van tegenvallende resultaten en de kostbaarheid van gedegen onderzoek staat het onderzoek op een laag pitje. Ook de veranderde relatie tussen natuur en recreatie speelt mee. Natuur en recreatie zijn niet meer twee tegenoverstaande polen, maar hebben wederzijdse belangen. Daarnaast wordt er steeds meer geprobeerd door middel van diverse oplossingsrichtingen (bijvoorbeeld zonerings- en inrichtingsmaatregelen, voorlichting) natuur en recreatie ruimtelijk beter te laten samengaan. In feite is er nog wel veel gebrek aan kennis, maar de meningen onder deskundigen verschillen nogal over de noodzaak van meer onderzoek en de vorm waarin dit dan zou moeten plaatsvinden.

Effecten van de aanwezigheid van recreanten

Zoals in het begin van deze paragraaf reeds is aangestipt en in diverse onderzoeken naar voren komt, zijn er effecten te onderscheiden van 1) de aanwezigheid van de mens in de natuur en 2) de aanwezigheid van voorzieningen. Bij de aanwezigheid van recreanten in de natuur spelen recreatie-intensiteit en gedrag mee. Globaal kunnen de effecten van de aanwezigheid en het gedrag van recreanten in natuurgebieden als volgt ingedeeld worden (Busser et al., 2002);

- Betreding (en berijding, bevaring);
- Zichtbare en/of hoorbare aanwezigheid; verstoring van dieren;
- Toevoegen van stoffen (afval e.a.);
- Onttrekken van stoffen (door plukken en verzamelen).

In het verleden kreeg recreatiebetreding redelijk veel aandacht in onderzoek, maar in de loop der tijd is vooral verstoring onderwerp van onderzoek geworden. Betreding (door lopen, zitten, rijden etc.) kan leiden tot aantasting van bodem (verdichting, erosie), vochtthuishouding, vegetatie (samenstelling, structuur en bedekkingsgraad) en bodemfauna. Effecten zijn in diverse onderzoeken aangetoond, maar vinden met name plaats op en rond de paden. Verstoringseffecten kunnen veel verder doorwerken. Er zijn in onderzoeken voornamelijk aanwijzingen gevonden voor verstoringen van zoogdieren, zoals wild, en vogels. Het grootste deel van het onderzoek over verstoring heeft zich gericht op vogels. Er zijn vele gegevens over vluchtafstanden van dieren en effecten op het broeden van vogels langs recreatiepaden (Henkens, 1998, Van den Ham en Peltzer, 1995 in Busser et al., 2002).

Verstoring zorgt op korte termijn voor o.a. vluchtgedrag of schuilgedrag. Dit kan veel energie kosten en de voor dieren noodzakelijke activiteiten, zoals foerageren en rusten, verstoren. Ook zijn er lange termijneffecten mogelijk, waarbij de dieren hun gedrag gaan aanpassen of bijvoorbeeld zelfs een gebied verlaten of vermijden. Het meest schadelijk is het als recreatie effect heeft op populatieniveau, bijvoorbeeld dat het duurzaam voortbestaan van een populatie gevaar loopt (Henkens, 1998). Er zijn uit onderzoek aanwijzingen dat dieren hun gedrag moeten aanpassen en verstoringseffecten cumuleren, maar er zijn ook andere aanwijzingen uit onderzoek dat er gewenning bij dieren kan optreden. Onvoorspelbare handelingen tenslotte, leiden tot meer verstoring.

Naast aandacht voor recreatieaanwezigheid an sich, is aandacht voor effecten van verschillend recreatiegedrag van belang. Bovengenoemde typen effecten kunnen in meer of mindere mate gelden voor de diverse recreatieactiviteiten die in natuurgebieden plaatsvinden, van natuurfotografie en wandelen tot mountainbiken, van 'mobiele recreatie' (zoals wandelen en fietsen) tot 'stationaire recreatie' (zoals sporten, picknicken en zonnen). Met de resultaten van de bestaande onderzoeken is het echter wel moeilijk een onderverdeling te maken naar recreatiedoelgroepen, omdat vaak gebruik is gemaakt van alleen wandelaars of van recreanten in het algemeen, zonder onderscheid naar activiteiten en motieven. De relatie tussen de dosis (recreantenintensiteit, passeerfrequenties, gedrag e.d.) en het effect is er één waarover nog veel onduidelijkheden bestaat (Busser et al., 2002).

Effecten van de aanwezigheid van recreatievoorzieningen

Ook de aanwezigheid van voorzieningen ten behoeve van de recreatie speelt mee. Bij de aanwezigheid van recreatievoorzieningen en recreatieve bedrijvigheid, zoals horeca en verblijfsrecreatie, zijn globaal de volgende belangrijke effecten aan de orde (Busser et al., 2002):

- Ruimtebeslag;
- Versnippering;
- Barrièrewerking;
- Mobiliteit die met de aanwezige voorzieningen samenhangt.
- Visuele vervuiling van het landschap

De aanleg en aanwezigheid van recreatievoorzieningen in natuurgebieden zorgen ten eerste voor ruimtebeslag. Ook de aan- en afvoerwegen (ontsluiting) ten dienste van recreatiebedrijven leggen veel beslag op de ruimte. In natuurgebieden die al klein zijn of verbindingzones die smal zijn, kan ruimtebeslag door een andere functie dan natuur de leefgebieden van bepaalde soorten zodanig verkleinen of versmallen, dat het duurzaam voortbestaan bedreigd wordt en de voor het voortbestaan van populaties zo belangrijke verspreidingsmogelijkheden belemmerd worden. Het type voorziening, de inrichting van een terrein en het gebruik is natuurlijk wel van invloed op de mate waarin een terrein nog gebruikt kan worden door planten- en diersoorten. Maar, vooral voor soorten die hoge eisen stellen aan hun omgeving is een recreatiebedrijf, zoals een verblijfsrecreatieterrein, geen mogelijk onderdeel van het leefgebied.

Voor de leefruimte van soorten verdienen grote eenheden (van het gewenste natuurtipe) en robuuste verbindingen de voorkeur. Het is ook nodig dat de gebieden niet te veel gefragmenteerd worden. Recreatieve voorzieningen en bedrijvigheid en de daarbij behorende ontsluiting zorgen regelmatig voor versnippering van het groen. Dit is grotendeels een ruimtelijke kwestie. De recreatievoorzieningen (en bijvoorbeeld mogelijke hekken om terreinen) en de infrastructuur fungeren ook als barrières in de bewegingsmogelijkheden van soorten. Naast het feit dat ontsluiting zorgt voor ruimtebeslag en fragmentatie, brengt het mobiliteit

met zich mee in de vorm van recreatief verkeer en zakelijk verkeer. De verkeersmobiliteit veroorzaakt drukte, geluidshinder en uitstoot van schadelijke gassen. Deze aspecten verstoren zowel de natuur als de rustzoekende recreant.

Tenslotte kunnen voorzieningen zorgen voor landschappelijke, visuele vervuiling en aantasting van de belevingswaarde van het landschap.

Kwetsbaarheid

Niet alleen het type recreatieve aanwezigheid is van belang voor de inpasbaarheid van recreatie in natuurgebieden. Ook het type natuurgebied speelt mee. Niet elk natuurtype of elke soort is even kwetsbaar of gevoelig voor omgevingsinvloeden zoals recreatie.

In de literatuur is wel enige informatie te vinden over kwetsbaarheid van natuur ten aanzien van recreatie. Zo heeft onderzoek naar verstoring veel gegevens opgeleverd betreffende vluchtafstanden (maat voor schuwheid) of effect op broedafstanden en dichtheden van vogels. Er zijn gevoelige soorten en minder gevoelige soorten. Bijvoorbeeld vogels van open landschappen reageren al op grotere afstand op aanwezigheid dan vogels van gesloten landschappen. Over het algemeen worden de volgende soorten als ***kwetsbaar*** verondersteld voor verstoring (Henkens, 1998):

- grondbroeders;
- trekvogels;
- territoriale dieren;
- kolonievogels (verstoring van alerte dieren leidt tot navolging bij de hele groep).

Wat betreft betreding zijn vooral plantengemeenschappen/vegetatietypen met lage productiviteit gevoelig voor betreding. Voor bodemverdichtingseffecten en erosie zijn vooral vochtige en natte bodems en zuidhellingen van duinen kwetsbaar. Kwetsbaar voor betreding blijken vooral;

- zuidhellingen van duinen;
- droge duingraslanden, droge kalkarme duinterreinen;
- mos- en korstmosvegetaties;
- vochtige heide (in bossen en heide, of duinvalleien);
- natte/vochtige vegetaties (duinvalleien, laagveen);
- struweel- en dwergstruikvegetaties.

Betredingseffecten zullen voornamelijk op en rond de paden plaatsvinden. De mate waarop mensen van paden afwijken zal te maken hebben met de terreingesteldheid en de gesteldheid van de paden. In open terreinen zullen mensen meer van paden afwijken dan in gesloten terreinen (zoals bossen met veel ondergroei). In open duin- en heidegebieden wordt relatief veel van de paden afgeweken. Overigens kan betreding ook positieve effecten hebben; uit recent onderzoek blijkt dat lichte verstoring door wandelen, transport over paden en beheersactiviteiten juist condities scheppen die nodig zijn voor de verspreiding en (her)vestiging van karakteristieke bosplanten. Het bospad kan fungeren als refugium voor overleving van bosplanten waarvoor het bos zelf ongeschikt is geworden (Bijlsma et al., 2001).

De volgende afwegingen spelen verder een rol (Busser et al., 2002):

- Kijk je naar de kwetsbaarheid in het algemeen of naar de kwetsbaarheid ten aanzien van recreatie in het bijzonder?

- Kijk je naar kwetsbaarheid van een systeem (ecosystemen/natuurdoeltypen) of naar kwetsbaarheid van individuele soorten?
  - Welke soorten of systemen hebben de prioriteit voor bescherming en waarom?
  - Wordt de huidige kwaliteitstoestand in de overweging meegenomen?
- Welke recreatie-effecten spelen ten aanzien van de kwetsbaarheid van het aanwezige systeem of individuele soort de grootste rol?
  - Gaat het om kwetsbaarheid van soorten, populaties of systemen voor aantasting in ruimtelijke zin (omvang en mate van versnippering van leefgebieden)?
  - Gaat het om verstoring (en/of andere effecten)?

Openstelling kwelders?

De Milieufederatie Groningen stuurde in oktober 2001, mede namens andere natuurbeschermers, een brief naar het College van de provincie Groningen ten aanzien van het ontwerp gebiedsplan Groningen voor het Programma Beheer. Daarin vraagt de organisatie o.a. om de eis tot openstelling van kwelders te laten vervallen¹²:

'Wij willen hierbij de problemen van openstelling van buitendijkse kwelders naar voren halen. Deze gebieden zijn door hun aard (smal en landschappelijk open) en belang (hoogwatervluchtplaats voor doortrekkende steltlopers) erg gevoelig voor verstoring van wandelaars. Vanuit de status van Natuurbeschermingswet-gebied en Vogelrichtlijngebied moet dergelijke verstoring worden voorkomen.'

Recreatie en natuurbeheer (begrazing)

Het is mogelijk dat bepaalde beheersvormen lastig te combineren zijn met recreatief gebruik van een gebied. Ook kunnen terreinbeheerders ten gevolge van recreatief bezoek te maken krijgen met zaken omtrent aansprakelijkheid, door gevaarlijke situaties op het gebied van vallende takken en voorzieningen in slechte staat.

Een bekend voorbeeld van een natuurbeheersvorm die botsingen teweeg kan brengen, is begrazing. Begrazing wordt in Nederland sinds de jaren '80 ingezet als vorm van natuurbeheer en is uitgegroeid tot een veelvuldig toegepaste beheersmaatregel. Voor de recreant kan de aanwezigheid van grote grazers de belevingswaarde van een terrein duidelijk doen toenemen. In de meeste gevallen zijn gebieden met begrazing opengesteld voor recreatie. Echter, integratie van grote grazers met recreatie vereist een zorgvuldige afstemming. De dieren kunnen onberekenbaar zijn en toenadering door recreanten kan problemen veroorzaken. Het aanwijzen van een begrazingsgebied, het omrasteren van een terrein, het aanleggen van voorzieningen voor de grazers en het selecteren van het soort en het ras van de grazer zijn de belangrijkste aspecten van deze beslissing (Elzinga en Hoogendam, 1997). De relatie grote grazers en recreanten is de laatste jaren meerdere malen onder de aandacht geweest in onderzoek en media.

Onderzoek van Henkens et al. (2001) maakte duidelijk dat het risico momenteel niet onverantwoord groot is, zeker in vergelijking met andere risico's die recreanten lopen. Te verwachten toename van het aantal interacties tussen grazers en recreanten zal leiden tot een toename op de kans op incidenten. Om de risico's acceptabel te houden is een intensieve(re) voorlichting over het natuurlijk gedrag en de gewenste omgang met de dieren belangrijk. Voeren en aaien, dwars door kuddes lopen en aanwezigheid van honden, zijn factoren die het risico vergroten. De onderzoekers bevelen tevens aan om een goede incidentenregistratie te gebruiken en aanvullend gedragsonderzoek op te zetten. Ook voor de 'bezitter' van de grote

¹² brief 10 oktober 2001 aan College GS Groningen (website Milieufederatie Groningen; <http://www.mfgroningen.nl>)

grazers, zoals terreinbeheerders en boeren, zijn er juridische risico's op het gebied van aansprakelijkheid, omdat de grazers niet erkend worden als wilde dieren. Dit geldt ook indien de terreinbeheerder alle mogelijke voorzorgmaatregelen heeft getroffen, zoals het plaatsen van hekken en waarschuwingsbordjes. Deze maatregelen kunnen wel van invloed zijn op de hoogte van de schadevergoeding. Overigens, maatregelen die met begrazingsbeheer samenhangen, zoals omrastering, kunnen felle protesten oproepen, zoals gebeurde naar aanleiding van afsluitingen door het Goois Natuurreservaat. Hierop volgde onder andere de oprichting van de Nederlandse Stichting Hekvrije Heide¹³. Deze belangenbehartigers vinden hekken afwerend werken en vinden dat de vrije recreatie voor ruiters, fietsers, hondenbezitters beknot wordt.

Recreatie en landbouw

Agrarisch recreatiebeheer is van belang voor de recreatieve mogelijkheden in het landelijk gebied. Voor agrariërs biedt het de mogelijkheid hun inkomenspositie te versterken en het imago van de agrarische sector te verbeteren. Bovendien kunnen zij door middel van agrarisch recreatie- en natuurbeheer zelf het landelijk gebied blijven beheren. Veel agrariërs staan in principe open voor recreatief medegebruik (Van Leiden, 1997). Een moeilijkheid voor agrariërs is dat recreatiebeheer, in vergelijking met agrarisch natuurbeheer, minder aansluit bij de beleving van agrariërs (Peters, 1996). Recreatief medegebruik kan ook als bedreiging worden ervaren door boeren. Voorzieningen kunnen de bedrijfsvoering in de weg staan en gaan ten koste van agrarisch grondgebruik. Daarnaast kunnen de recreanten voor overlast en hinder zorgen; bijvoorbeeld in de vorm van afval, loslopende honden, het verstoren van vee en betreding van bouwgronden. Wanneer agrariërs tegelijk actief zijn in het agrarisch natuurbeheer, bijvoorbeeld het weidevogelbeheer, is er tevens kans op knelpunten in de vorm van effecten op de natuur. Uit onderzoek van Van der Ploeg et al. (2000) blijkt dat sommige boeren vooral bang zijn voor massaliteit van bezoek. De grond mag niet de achtertuin of honden-uitlaatplek van de stad worden. Voor lange-afstand-wandelaars zien ze wel mogelijkheden (Van Leiden, 1998). Recreatie moet ook niet de agrarische bedrijfsvoering in de weg gaan staan in verband met bijvoorbeeld de milieuwetgeving (Peters, 1996).

---

¹³ Stichting hekvrije Heide; <http://www.vrijeheide.nl>

Literatuur

- Bakker, P.J.G. & J.C.M.G. Hintzen (1991), *Lange-afstands-wandelen in Nederland; een profielschets*. Breda: Dienstencentrum voor toerisme en verkeer, afdeling vrijetijdsonderzoek in opdracht van Stichting Lange-Afstand-Wandelpaden.
- Bakker, A. de (1999). Natuur op recreatiebedrijven. Groen wordt inherent onderdeel van het product. *Groen Vol. 55, nr 12, p18-23*
- Berg, A.E. van den & M.M.H.E. van den Berg (2001), *Van buiten word je beter. Een essay over de relatie tussen natuur en gezondheid*. Wageningen: Alterra, bijlage bij het Jaarboek Alterra 2001.
- Berkers, R., V. v.d. Giessen, B. van Golen, K. Koreman, H. Schmeink & M. Veer (2001), *Beeldenboek recreatie; zicht op inrichting en voorzieningen*. Den Haag: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Dienst Landelijk Gebied en Staatsbosbeheer.
- Bijlsma, R.J. et al. (2001). *Bospaden voor bosplanten. Bospaden en -wegen als transportroute, vestigingsmilieu, refugium en uitvalsbasis*. Wageningen. Alterra rapport 193.
- Boer, T.A. de & P.A.M Visschedijk (1994), *Gebruik en waardering van binnen- en buitenstedelijk groen*. Wageningen: IBN-DLO.
- Boerwinkel, H.W.J. (1990), *Doelgroepen in de natuurgerichte recreatie*. Wageningen.
- Boerwinkel, H.W.J.(1992). *Omgevingspsychologie – sturing van gedrag*. Collegedictaat. LUW werkgroep Recreatie, Wageningen
- Bolhuis, P. van, A.M.C.M. van Dortmund en J.L.M. van der Voet (1992). *Recreatie en natuur in het rivierengebied, concepten voor gecombineerde ontwikkeling van recreatie en natuur*. LUW werkgroep Recreatie, rapportnummer 17, Wageningen
- Bosma, N. (2002), Vraagtekens bij het bezoek aan bos- en natuurgebieden. *Nederlands Bosbouw tijdschrift, Vol. 74(2002)1, pp. 22-24*.
- Broek, A. van den, W. Knulst en K. Breedveld (1999), *Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975-1995*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bruin, A.H. de en P.M.A. Klinkers (1994), *Recreatietoervaart: de moeite waard*. Wageningen: SC-DLO.
- Bruin, A.H. de & P.M.A. Klinkers (1995), *Waterrecreatie in de Oosterschelde, Voordelta en Waddenzee; een onderzoek onder watersporters in kustwateren naar motieven, gedragingen en bestedingen*. Wageningen: SC-DLO.
- Bruin, A.H. de & S. de Vries (1997), *Overzichtsrapport van een driejarig onderzoek naar het gebruik en niet-gebruik van openluchtrecreatieprojecten*. Wageningen: SC-DLO rapportnr. 475.
- Bruls E. (2001). *Veiligheid in het landelijk gebied. Samen werken aan kwaliteitsverbetering*. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag.
- Buijvoets, C. (1994), *Landelijke fietsroutes; een onderzoek naar gebruik en waardering van routes en gidsen*. Breda: DTV consultants in opdracht van Stichting Landelijk Fietsplatform.
- Buro Maas (1990). *Het beïnvloeden van gedrag van recreanten in natuurgebieden. Een programmeringstudie over sturingsmaatregelen*. Raad voor het milieu- en natuuronderzoek.

- Bussel, W. van (1999), *Marktverkenning toerisme en recreatie in het landelijk gebied*. Deurne/Dan Haag: WVB-Marketing Adviezen en Landbouw-Economisch Instituut (LEI) in opdracht van Toerisme & Recreatie AVN.
- Busser, P.M., A.J. van Golen en M.M. Veer (2002). *Verkenning van 'verblijfsrecreatie in de EHS'. Probleemanalyse en oplossingsrichtingen*. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag
- CBS (1997), *Dagrecreatie 1995/96*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- CBS (1996) *statistiek voor het bodemgebruik*, Voorburg/Heerlen
- CBS, (1997). *Watersport 1997*. Voorburg/Heerlen
- Coeterier, J. F. (2000). *Hoe beleven wij onze omgeving? Resultaten van 25 jaar omgevingspsychologisch onderzoek in stad en landschap*.
- Cohen, E. (1979), A phenomenology of tourist experiences. *The journal of the British Sociological Association*, 13(1997)2.
- Dreven, van F. (2001). Recreatiebedrijven in het groen. *Recreatie nr 12*, p. 54-57
- Duif, L. (1990), *In de wandelgangen: een onderzoek naar de wandelmogelijkheden in de Brabantse bos- en natuurgebieden*. Breda: NHTV, eindexamenscriptie.
- Elzinga, G., E. Hoogendam (1997). *Nieuwe wildernis; uitdaging of gevaar? Recreatie in begeleid-natuurlijke gebieden*. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag
- Elzinga, G.J. en S. Tiebosch (1997), *Kwaliteit van wandelroutes*. Den Haag: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, in opdracht van Stichting Lange-Afstand-Wandelpaden te Amersfoort.
- Enting, R. & A. Ziegelaar (2000), *Recreatieonderzoek Voorne-Putten-Rozenburg*. Leiden: Research voor Beleid, in opdracht van Groenservice Zuid-Holland.
- Expertisecentrum LNV (2000). *Landschap in feiten en cijfers*. Wageningen
- Golen, A.J. van , M. van Middelkoop, H. Schmeink, M. Veer (2001). *Recreatie Atlas van het landelijk gebied*. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag
- Goossen, C.M., F. Langers en J.F.A. Lous (1997). *Indicatoren voor recreatieve kwaliteiten in het landelijk gebied*. Wageningen, DLO-Staring Centrum, rapport 584
- Goossen, C.M., F. Langers (1999). *Kwaliteit van het landelijk gebied van Noord-Holland voor wandelen en fietsen*. Wageningen. Dlo-Staring Centrum, rapport 708
- Goossen, C.M., E.M Jókövi, B. Ploeger & S. de Vries (1998), *De Recreatievogel. Een visie op de ruimtelijke ontwikkeling van de recreatie*. Wageningen: DLO-Staring Centrum.
- Goossens, C.F. (1998), Anticipatie op genoegens basis vrijetijdsgedrag. Motivatiemix handvat voor beleidsmakers en marketeers. *Recreatie & toerisme*, oktober 1998, pp. 28-29.
- Grontmij. (1995). *Bos en natuur; "open of gesloten?" Inventarisatie openstelling en toegankelijkheid bos- en natuurgebieden in Nederland*. Grontmij, Zeist
- Grontmij (2000), *AmstelGroen; keuze hoofdlijnen*. Versie 6 november 2000 in opdracht van Stuurgroep AmstelGroen.
- Haar, ter A., B.W. Huisinga & J. Verhorst (1995), *Vaargedrag op Markermeer/IJmeer*. Lelystad: Ministerie van Verkeer en Waterstaat.
- Ham, M.H.A. van den, en R.H.M. Peltzer (1995). *Dosis-effect-relatieonderzoek en ecologische verbindingszones: Evaluatie van het dosis-effect-relatieonderzoek en onderzoek naar de mogelijkheden voor recreatie en natuur binnen de ecologische verbindingszones van de hogere zandgronden*. IBN-DLO Wageningen
- Henkens, R.J.H.G. (1998). *Ecologische capaciteit Natuurdoeltypen I*. IBN-DLO Wageningen

- Henkens, R.J.H.G., H. Berends, D.A. Jonkers en J.G. de Molenaar (2001). *Interacties tussen grote grazers en recreanten; een verkenning van risico's en oplossingen*. Alterra, Research Instituut voor de groene Ruimte, Wageningen
- Jókövi, E.M. & Schöne (1998), *Wensen voor recreatie. Inventarisatie van recreatieve wensen en gedrag in Nederland met behulp van recreatiebeelden*. Wageningen: SC-DLO.
- Jokövi, E. M. (2000), *Recreatie van Turken, Marokkanen en Surinamers in Rotterdam en Amsterdam. Een verkenning van het vrijetijdsgedrag en van de effecten van de etnische cultuur op de vrijetijdsbesteding*. Wageningen: Alterra.
- Keken, G.E. van, J. Lengkeek & B.H.M. Elands (1995), Nieuwe dimensies in zoneren: zonering van belevingswerelden. Wat zoekt recreant in natuurgebied? *Recreatie & toerisme*, december 1995, pp. 6-9.
- Klinkers, P., (1996). Recreatie en natuur; beter een goede buur of toch een verre vriend? *Vrijetijdsstudies vol. 14, nr3, p. 47-51*
- Konijnenburg, P., van, E. Derijcke (2000). *Hinderbeleving van Natuurgerichte Recreanten in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland*. Eindrapport. IVAM Environmental Research, Amsterdam
- Konijnenburg, P.G. van (1996), *Recreatieonderzoek De Wieden. Een onderzoek naar het recreatieve gebruik en de waardering van de Wieden door bezoekers*. 's-Graveland: Vereniging Natuurmonumenten.
- Koullil, M.C.C. van, (1998). *Agrarisch recreatie- en natuurbeheer. Openstelling van agrarische eigendommen voor recreanten gekoppeld aan agrarisch natuurbeheer*. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag
- Kugel, E. et al. (1991), *Opnieuw: recreatie in Meijndel: een onderzoek naar natuurgerichte recreatie: trends, beleving en gedrag en sturingsmogelijkheden*. Wageningen.
- Langers, F., J.F.A. Lous, H.J.J. Kroon, K.B.M. Peters & J.E.J. Klüppel (1997), *Op zoek naar recreatiebeelden. Inhoudsanalyse van media en beleidsnota's*. Den Haag/Wageningen: Stichting Recreatie & DLO-Staring Centrum.
- Leiden, G.F.C. van (1997). *Openstelling en toegankelijkheid van het agrarisch gebied*. IBN-DLO, Wageningen
- Lengkeek, J. (1994), *Een meervoudige werkelijkheid; een sociologisch-filosofisch essay over het collectieve belang van recreatie en toerisme*. Wageningen.
- Liddle, M.J. (1997). *Recreation Ecology; the ecological impact of outdoor recreation and ecotourism*. Chapman & Hall, London
- Linnartz, A.C. (2001), *Rust & ruimte, basisbehoefte of cliché? Een zoektocht naar verschillen in voorkeuren van recreanten*. Den Haag: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum in opdracht van de Directie Groene Ruimte en Recreatie, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
- Ministerie van Economische zaken (1997). *Werken aan concurrentiekracht. Het toeristisch beldi tot 2000*. Ministerie van EZ, Den Haag
- Ministerie van Economische zaken , Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (2002). *Toeristisch-Recreatief ActieProgramma*. Den Haag, 2002
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1993). *Beleidsnota openluchtrecreatie 1992-2010*. Den Haag; Ministerie van LNV
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (2000). *Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Nota natuur, bos en landschap in de 21ste eeuw*. Den Haag
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Ministerie van Economische Zaken (2001). *Beleidsbrief Toerisme en Recreatie*. Den Haag

- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (2002). *Samenwerken aan groen nederland. Tweede Structuurschema Groene Ruimte*. Den Haag; Ministerie van LNV
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (2002). *Brief inzake de toekomst van het landelijk gebied*. LNV, Den Haag
- Ministerie van OC&W (i.s.m. LNV, VROM en Verkeer en Waterstaat) (1999). *Nota Belvedere*. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. Min. van OC&W, Den Haag.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat. (2000) *Anders omgaan met water. Waterbeleid in de 21ste eeuw*. (en Derde Kustnota). Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Den Haag.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat (1998). *Eindrapport Masterplan Fiets. Samenvatting, evaluatie en overzicht van de projecten in het kader van Masterplan Fiets. 1990-1997*. Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Den Haag.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2000). *Mensen, wensen, wonen; wonen in de 21-ste eeuw*. Den Haag; Ministerie van VROM
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2000). *Ruimte maken, ruimte delen. Vijfde Nota over Ruimtelijke Ordening 2000/2020*. Den Haag; Ministerie van VROM
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2001). *Derde Nota Waddenzee. Deel 1 – planologische Kernbeslissing*. Ministerie van VROM, Den Haag.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2001). *Nota Grondbeleid. Op grond van nieuw beleid*. Ministerie van VROM, Den Haag.
- Mommaas et al. (2000), *De vrijetijdsindustrie in stad en land- een studie naar de markt van belevenissen. Voorstudies en achtergronden*. Den Haag:Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid.
- Nederpelt, J. van (2000), *Een picknick in het Kralingse Bos; natuurbeleving en recreatiegedrag van allochtonen Rotterdammers*. Rijnmond: Platform Buitenlanders Rijnmond.
- NEMO Vereniging van Vrije wandelaars, (1997). *Knelpunten in wandelland*. Amsterdam
- NRIT, (1998). *Recreatieonderzoek Brunssummerheide 1998. Een onderzoek naar het recreatieve gebruik en de waardering van de Brunssummerheide*. NRIT, Breda.
- NRIT (2000), *Trendrapport Toerisme 1999/2000*. NRIT, Breda
- Peters, K.B.M. (1996). *'Het moet wel leuk blijven'; particulier beheer van voorzieningen voor recreatief medegebruik in het agrarisch gebied*. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag
- Peters, K.B.M. (1999). *Concurrentiekracht recreatie en toerisme. Discussienota*. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag
- Philipsen, J.B.F. (1995). *Inrichtingsvraagstukken recreatie en toerisme*. Collegedictaat en reader. Vakgroep ruimtelijke planvorming, werkgroep recreatie en toerisme. Landbouwniversiteit Wageningen
- Ploeg, B. van der, C. Teeuwen, H. Hofsink (2000). *Te voet door de velden*. LEI, Den Haag
- Provincie Zuid-Holland (1995), *Rust voor de kust – Onderzoek naar de kustrecreatie in de Zuid-Hollandse voordelta*. Den Haag/Leiden: Provincie Zuid-Holland.
- Raad voor het Landelijk Gebied (1998). *Vaste waarden, nieuwe opties. Advies over natuur, recreatie en de publieke zaak*. RLG, Amersfoort. RLG publicatie 98/6
- Reneman, D.D., e.a. (1999), *Mensenwensen : de wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving*. Uitgevoerd in opdracht van het ministerie van LNV, Wageningen: SC-DLO, Natuur als leefomgeving, Reeks Operatie Boomhut, nr. 6.
- SCP (2001), *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: SCP.

- Schmeink, H. & S.J. ten Wolde (1998), *Allochtonen en recreatie*. Den Haag: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum.
- Schmeink, H. & M.M. Veer (2001), *Recreatieverkenning Noord-Holland*. Den Haag: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum in opdracht van de provincie Noord-Holland.
- Sidaway, R. en J.L.M. van der Voet (1993). *Conflicten tussen recreatie en natuur nader bekeken: een analyse van beleidsontwikkeling en beheer in Oosterschelde en Voordelta*. LUW, Wageningen.
- Stedelijk Beheer (1996), *Het grote groenonderzoek. Het bezoek aan en gebruik van parken, recreatiegebieden en groen in de woonomgeving in Amsterdam*. Amsterdam: Stedelijk Beheer/ISR, onderafdeling Recreatie, gemeente Amsterdam.
- Stichting Recreatietoervaart Nederland. Beleidsvisie Recreatietoervaart Nederland. BRTN 2000. SRN, Den Haag
- Stichting Wandelplatform –LAW (1997). *Pas op wandelaars*, Amersfoort.
- Stichting Wandelplatform –LAW en Stichting Landelijk Fietsplatform (2000). *Stad en Ommeland, inspirerende verbindingen voor wandelaars en fietsers*. Amersfoort
- Stichting Waterrecreatie (1996), *Onderzoek verblijfsrecreatie*. Lelystad: Stichting Waterrecreatie.
- Vereniging Natuurmonumenten (1999). *Genieten van de natuur. Recreatiebeleid bij Natuurmonumenten*. 's Graveland.
- Vries, S. de en A.H. de Bruin (1998), *Segmenting recreationists on the basis of constraints : a first step towards modelling the demand for outdoor recreational facilities*. Wageningen: SC-DLO, rapportnr 121.
- Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie (1990). *Sport en recreatie op wegen en paden*. VAROR, Amersfoort
- Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie (1992). *De natuur naar de mens. Advies over de relatie recreatie-natuur*. VAROR, Amersfoort
- Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie (1993). *Toegang tot bos en natuur*. VAROR, Amersfoort
- Werkgroep Interdepartementale Visie Kust. Rijksinstituut voor Kust en Zee (1999), *Kust op koers; voorstudie*. RPD, Den Haag
- Wijkhuisen, H., (1997), *Recreatie in de duinen van Noord-Kennemerland. Een onderzoek naar knelpunten tussen de diverse soorten recreanten in de duinen van Noord-Kennemerland, de gesignaleerde kennislacunes rond dit onderwerp en een aanzet tot oplossingsrichtingen in de regio*. Stichting Duinbehoud.

Natuurplanbureau-onderzoek

Verschenen werkdocumenten

in de reeks 'Planbureau - werk in uitvoering (per 15 september 2002)

1998

- 98/01 *Querner, E.P., Th.G.C. v.d. Heijden & J.W.J. v.d. Gaast.* Beschikbaarheid grond- en oppervlaktewater voor natuur. Nadere uitwerking en toepassing in Oost-Gelderland.
- 98/02 *Reijnen, R.* (samenstelling) Graadmeters biodiversiteit terrestrisch. Graadmeters bijzondere natuurkwaliteit terrestrisch t.b.v. de Natuurplanbureaufunctie en graadmeter ruimtelijke kwaliteit natuur voor Monitoring Kwaliteit Groene Ruimte (MKGR).
- 98/03 *Higler, L.W.G.* Graadmeters biodiversiteit aquatisch.
- 98/04 *Dijkstra, H.* Graadmeters voor landschapskwaliteit. Raamwerk en bouwstenen voor een kwaliteitsindex 2000+.
- 98/05 *Sprangers, J.T.C.M.* (red.) Graadmeters voor algemene natuurkwaliteit: een eerste verkenning.
- 98/06 *Nabuurs, G.J. & M.N. van Wijk.* Graadmeters voor de fysieke producten van bos.
- 98/07 *Buijs, A.E., J.F. Coeterier, P. Filius & M.B. Schöne.* Graadmeters sociaal draagvlak en beleving
- 98/08 *Neven, M.G.G. & E.E.M. Verbij.* Laten we wel zijn! Studie naar conceptualisering van natuurgerelateerd welzijn.
- 98/09 *Kuindersma, W.* (red.), *P Kersten & M. Pleijte.* Bestuurlijke graadmeters. Een inventarisatie van bestuurlijke graadmeters voor de Natuurverkenning 2001.
- 98/10 *Mulder, M., M. Klaassen & J. Vreke.* Economische graadmeters voor Natuur. Ontwikkeling raamwerk en aanzet tot invulling verdelingsgraadmeters.
- 98/11 *Smaalen, J.W.M., C. Schuiling, G.J. Carlier, J.D. Bulens & A.K. Bregt.* Handboek Generalisatie. Generaliseren ten behoeve van graadmeteronderzoek in het kader van Natuurplanbureaufunctie.
- 98/12 *Dammers, E. & H. Farjon.* Naar een nieuwe benadering voor de scenario's van de Natuurverkenningen 2001.
- 98/13 vervallen
- 98/14 *Hinssen, P.J.W.* Activiteiten in 1999 in toeleverende onderzoeksprogramma's. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau.
- 98/15 *Hinssen, P.J.W.* (samenstelling). Voorstudies Natuurbalans 99. Een inventarisatie van de haalbaarheid van een aantal onderwerpen.

1999

- 99/01 *Kuindersma, W.* (red). Realisatie EHS. Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999 voor de onderdelen Begrenzing en realisatie EHS, Strategische Groenprojecten, Landinrichting, Compensatiebeginsel en Bufferbeleid.
- 99/02 *Prins, A.H., T. van der Sluis en R.M.A. Wegman.* Begrenzing van beekdalen in de Ecologische hoofdstructuur.; De relatie met biodiversiteit van planten.
- 99/03 *Dijkstra, H.* Landschap in de natuurbalans 1999.
- 99/04 *Ligthart, S.* Bescherming van natuurgebieden, nationale en internationale instrumenten.; Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/05 *Higler, B & S. Semmekrot.* Verkennende studie graadmeter natuurwaarde laagveenwateren
- 99/06 *Neven, I. K. Volker & B. van de Ploeg.* Tussenrapportage van een exploratief onderzoek naar de indicering van het concept maatschappelijk draagvlak voor de natuur.
- 99/07 *Wijk, H. van & H. van Blitterswijk.* Achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/08 *Kuindersma, W.* Beleidsevaluatie voor de Natuurbalans; Een handleiding voor medewerkers aan de Natuurbalans.

- 99/09 *Hinssen, P. J. Luijt & L. de Savornin Lohman.* Het meten van effectiviteit door het Natuurplanbureau; Enkele overwegingen.
- 99/10 *Koolstra, B.J.H., G.W.W. Wameling & V. Joosten.* Modelkoppeling en –aanpassing SMART/SUMO – LARCH; Modelkoppeling en aanpassing ten behoeve van integratie in de natuurplanner in het kader van het project Graadmeters Natuurwaarde Terrestrisch.
- 99/11 *Koolstra, B.J.H., R.J.F. Bugter, J.P. Chardon, C.J. Grashof, J.D. van Kuijk, R.M.G. Kwak, A.A. Mabelis, R. Pouwels & P.A.Slim.* Graadmeter natuurwaarde terrestrisch; Verslaglegging van de uitgevoerde werkzaamheden.
- 99/12 *Wijk, M.N. van, J.G.de Molenaar & J.J. de Jong.* Beheer als strategie; Een eerste aanzet tot ontwikkelen van een graadmeter beheer (tussenrapportage).
- 99/13 *Kuindersma, W. & M.Pleijte.* Naar nieuwe vormen van beleidsevaluatie voor het Natuurplanbureau?; Een overzicht van evaluatiemethoden en de toepasbaarheid daarvan.
- 99/14 *Kuindersma, W, M. Pleijte & M.L.A. Prüst.* Leemtes in de beleidsevaluatie natuurbalansen ingevuld?; Een verkenning van de mogelijkheden om enkele leemtes in het evaluatiedeel van de Natuurbalans op te vullen.
- 99/15 *Hinssen, P.J.W. & H. Dijkstra.* Onderbouwende programma's; de resultaten van 1999 en de plannen voor 2000. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau
- 99/16 *Mulder, M. Wijnen & E.Bos.* Uitgaven, kosten en baten van natuur; Inventarisatie van de rijksuitgave aan natuur, bos en landschap en toepassing van maatschappelijke kosten-batenanalyses bij natuurbeleidsverkenning.
- 99/17 *Kalkhoven, J.T.R., H.A.M. Meeuwssen & S.A.M. van Rooij.* Omzetting typologie Basiskaart Natuur 2020 naar typologie Begroeiingstypenkaart
- 99/18 *Schmidt, A.M., M. van Heusden & C.J. de Zeeuw.* Tussenresultaten project Informatielogistiek Natuurplanbureau
- 99/19 *Buijs, A.E., M.H. Jacobs, P.J.F.M. Verweij & S. de Vries.* Graadmeters beleving; theoretische uitwerking en validatie van het begrip 'afwisseling'
- 99/20 *Farjon, H. J.D. Bulens, M. van Eupen, K.Schotten & C. de Zeeuw.* Plangenerator voor natuur-scenario's; ontwerp en verkenning van de technische mogelijkheden van de Ruimtescanner
- 99/21 *Berg, A.E. van den.* Graadmeters beleving: Horizonvervuiling (in bewerking)

2000

- 00/01 *Sluis, Th. Van der.* Natuur over de grens; functionele relaties tussen natuur in Nederland en natuurgebieden in grensregio's
- 00/02 *Goossen, C.M., F. Langers & S. de Vries.* Recreatie en geluidbelasting in 1995 en 2030; onderzoek voor Milieuverkenning 5
- 00/03 *Kelholt, H.J & B. Koole.* N-footprint 1980 – 1997, doorkijk 2030
- 00/04 *Broekmeyer, M.E.A., R.P.B. Foppen, L.W.G. Higler, F.J.J. Niewold, A.T.C. Bosveld, R.P.H. Snep, R.J.F. Bugter & C.C. Vos.* Semi-kwantitatieve beoordeling van effecten van milieu op natuur
- 00/05 *Broekmeyer, M.E.A. (samenstelling).* Stroom- en rekenschema's 1^e fase VijNo thema natuur. Bijlagerapport voor de bouwsteen natuur en de indicatoren natuurkwaliteit, landschapskwaliteit en confrontatie recreatievraag en –aanbod
- 00/06 *Vegte, J.W. van de & E. Turnhout.* De maat van de natuur; een onderzoek naar waarderingsgrondslagen in graadmeters voor natuur
- 00/07 *Kuindersma, W., M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Realisatie Ecologische Hoofdstructuur 2000. Achtergronddocument bij hoofdstuk 4 van de Natuurbalans 2000
- 00/08 *Kuindersma, W. & E.E.M. Verbij.* Realisatie van groen in de Randstad. Achtergronddocument bij hoofdstuk 9 van de Natuurbalans 2000
- 00/09 *Van Wijk, M.N, M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Signalen over natuur en landschap. Achtergronddocument bij hoofdstuk 2 van de Natuurbalans 2000

- 00/10 *Van Wijk, M.N. & H. van Blitterswijk.* Evaluatie van het bosbeleid. Achtergronddocument bij hoofdstuk 5 van de Natuurbalans 2000
- 00/11 *Veeneklaas, F.R. & B.van der Ploeg.* Trendbreuken in de landbouw. Achtergrondrapport project VIJNO-toets van het Milieu- en Natuurplanbureau voor de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening
- 00/12 *Schaminée, J.H.J. & N.A.C. Smits.* Kwantitatieve veranderingen in de vegetatie van drie biotopen (laagveenwateren, heide en schraalgraslanden) voor zeldzaamheid en voedselrijkdom over de periodes 1930-1950 (referentie), 1980-1990 en 1990-2000. Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2000
- 00/13 *Willemen, J.P.M. & A.M. Schmidt.* Datacatalogus. Eerste inventarisatie van geo-data beschikbaar voor het Natuurplanbureau
- 00/14 *Klijn, J.A.* Landbouw, natuur en landschap in Nederland; een voorverkenning voor de Natuurverkenning 2
- 00/15 *Klijn, J.A.* Landschap in Natuurplanbureau-producten: een mental map en onderzoeksaanbevelingen
- 00/16 *Elbersen, B., R. Jongman, S. Múcher, B. Pedrolí & P.Smeets.* Internationale ruimtelijke strategie (in herdruk)
- 00/17 *Berends, H, E den Belder, N. Dankers & M.J. Schelhaas.* Een multidisciplinaire benadering van de gebruikswaarde van natuur; verkenning van een methode om ontwikkelingsopties voor (stukken) natuur te beoordelen

2001

- 01/01 *Jansen, S. m.m.v. R. P.H. Snep, Y.R. Hoogeveen & C. M. Goossen.* Natuur in en om de stad
- 01/02 *Baveco, H., J.C.A.M. Bervaes & J.Vreke.* Advies over de ontwikkeling van modellen voor het Natuurplanbureau
- 01/03 *Zouwen, M. van der & J. van Tatenhove.* Implementatie van Europees natuurbeleid in Nederland
- 01/04 *Sanders, M.E. & A.H. Prins.* Provinciaal natuurbeleid: kwaliteitsdoelen voor de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/05 *Reijnen, M.J.S.M.. & R. van Oostenbrugge.* Wetenschappelijke review van SMART-MOVE. Onderdeel van het kern-instrumentarium van het Natuurplanbureau
- 01/06 *Bruchem, C. van.* Stuwende schaarste. Over de drijvende kracht achter de ontwikkeling van de agrarische sector
- 01/07 *Berkhout, P., G. Migchels & A.K. van der Werf.* Te hooi en te gras. Verkenning naar ontwikkelingen in de grondgebonden veehouderij en gevolgen hiervan voor natuur en landschap
- 01/08 *Backus, G.B.C.* Parel in de Peel. Intensieve veehouderij en natuur in Nederland Plattelandstad
- 01/09 *Salz, P.* Requiem voor de visserij in Vis Mineur
- 01/10 *Smit, A.B.* Ruimte voor akkers en tuinen, bomen en bollen. Verkenning naar ontwikkelingen in de akkerbouw en opengrondstuinbouw en effecten hiervan op natuur en landschap
- 01/11 *Bouwma, I.M., J.A. Klijn & G.B.M. Pedrolí.* Voorstudies Natuurverkenningen 2002 – onderdeel internationaal. Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële middelen, nu en in de toekomst; Deel B: Verkenning internationale waarden Nederlandse natuur en landschap
- 01/12 *Oerlemans, N., J.A. Guldemon & E van Well.* Agrarische natuurverenigingen in opkomst. Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van agrarische natuurverenigingen
- 01/13 *Koster, A., A. Oosterbaan & J.H. Spijker.* Ontwikkeling van natuur in de Nederlandse steden
- 01/14 *Bos, E.J. & J.M. Vleugel (eindred).* Uitgaven aan natuur door Rijk, provincies, lagere overheden, particulieren en de EU
- 01/15 *Oostenbrugge, R., F.J.P. van den Bosch & K.M. Sollart.* Natuurbalans 2001: enquête resultaten provincies
- 01/16 *Bouwma, I.M.* Programma Internationaal Natuurbeheer 1996 – 2000. Doelen & besteding
- 01/17 *Jonkhof, J.F. & M.P. Wijermans.* De Deltametropool: een grenzeloos parklandschap!
- 01/18 *Jonkhof, J.F. & W. Timmermans m.m.v. J. Borsboom-van Beurden & L. Crommentuijn.* Groen wonen tussen stad en land

- 01/19 *Keuren, A, H. Houweling & J.G. Nienhuis.* EHS 2000. Technische achtergronden bij de bestanden van de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/20 *Veldkamp, B., A. Keuren, J.G. Nienhuis & H. Houweling.* EHS 2001. Technische achtergronden bij de bestanden van de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/21 *Koole, B., J. Luijt & M.J. Voskuilen.* Grondmarkt en grondgebruik. Een scenariostudie voor Natuurverkenning 2

2002

- 02/01 *Berg, A.E. van den, M.H.I. Bloemmen, T.A. de Boer & J. Roos-Klein Lankhorst.* De beleving van watertypen. Literatuuroverzicht en validatie van de indicator 'water' uit het BelevingsGIS
- 02/02 *Geertsema, W.* Het belang van groenblauwe dooradering voor natuur en landschap. Achtergronddocument Natuurbalans 2002
- 02/03 *Sanders, M.E.* Beleidsevaluatie Agrarisch Natuurbeheer. Voortgang, knelpunten en effectiviteit
- 02/04 *Opdam, P..F.M.* Natuurbeleid, biodiversiteit en EHS: doen we het wel goed?
- 02/05 *Veer, M. & M. van Middelkoop.* Mensen en de natuur; recreatief gebruik van natuur en landschap